

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

LATIN-AMERIKA

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: CSOMA MÓZES, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Főszerkesztő-helyettes: FÜLÖP JÓZSEF

Szerkesztők: NAGY ANDREA

PALLÓS ÁRON

PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR

HORVÁTH EMŐKE

KURUCZ GYÖRGY

NAGY MARIANN

TÜSKÉS ANNA

VÁMOS PÉTER

VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JOANNA FRAZER

Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

*A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:
orpheusnoster@googlegroups.com*

Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>

ISSN 2061-456X

Az első borítón: Petőfi Sándor szobrának 2024-es mása Bolívia fővárosában, a La Paz-i Petőfi téren.
Az eredeti szobor avatása: 1973. március 15-én. Vigh Tamás alkotása nyomán.

A bátsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.

Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.

Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.

A nyomdai munkákat a Prime Rate Zrt. végezte, felelős vezető Tomcsányi Péter.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu

EPA: epa.oszk.hu/03100/03133

Real-J: real-j.mtak.hu/view/journal/Orpheus_Noster.html

CEEOL: ceeol.com/search/journal-detail?id=2173

MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster

MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940

LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster

TARTALOM

HORVÁTH EMŐKE

A magyar–latin-amerikai kapcsolatok alakulása 1959 és 1969 között 7

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

Magyarország és Uruguay „problémamentes” és „továbbfejleszthető” kapcsolatai, 1959–1969 16

BÁNKI ÉVA

A tulajdonnév mint történet – Brazília felfedezése(i) 31

FARKAS DÁNIEL

A világ legmagasabban fekvő Petőfi tere és a magyar kulturális diplomácia 43

ANDRÁS LÉNÁRT

Walt Disney en América Latina – La diplomacia cultural interamericana durante la Segunda Guerra Mundial 58

JANCSÓ KATALIN

La pacificación de los yaquis y su deportación forzosa a principios del siglo 20 – distintas interpretaciones de los acontecimientos en la prensa contemporánea 72

ZITA TÉZER

Research Methodology on the Caribbean Identity of Cuba 87

MŰHELY

FRAZER-ÍMREGH MONIKA (FORD.)

Francesco Petrarca: A vallásos életről, I. 2, 51–3, 9. 99

RECENZIO

MOLNÁR LILLA

Horváth Emőke: Politika, egyház és hatalom. Kuba 1959–1961. 105

BODOLAI-KOVÁCS RÉKA

Tóth Orsolya (szerk.): Procul negotiis? Tanulmányok egyén és hatalom viszonyáról 109

VARGA ESZTER

Tóth Orsolya – Forisek Péter (szerk.): Az antik nevelés és öröksége 113

PALLÓS ÁRON

Imdabl Jasperse – egy alaptalanná tett filozófia időszzerűsége
Hermann Imdabl: Die Selbstbehauptung der politischen Freiheit. Karl Jaspers’ politische Philosophie und ihre Aktualität 117

CONTENTS

EMŐKE HORVÁTH

The Development of Hungarian-Latin American Relations between 1959 and 1969 7

JUDIT SZILÁGYI ÁGNES

“Trouble-free” and “Developable” Relations between Hungary and Uruguay, 1959–1969 16

ÉVA BÁNKI

The Proper Noun as History – The Exploration(s) of Brazil 31

DÁNIEL FARKAS

The World’s Highest Petőfi Square and Hungarian Cultural Diplomacy 43

ANDRÁS LÉNÁRT

Walt Disney en América Latina – La diplomacia cultural interamericana durante la Segunda Guerra Mundial 58

KATALIN JANCsó

La pacificación de los yaquis y su deportación forzosa a principios del siglo 20 – distintas interpretaciones de los acontecimientos en la prensa contemporánea 72

ZITA TÉZER

Research Methodology on the Caribbean Identity of Cuba 87

WORKSHOP

MONIKA FRAZER-IMREGH (HUNGARIAN TRANSL.)

Francesco Petrarca: De otio religioso, I. 2, 51–3, 9. 99

BOOK REVIEWS

LILLA MOLNÁR

Horváth Emőke: Politika, egyház és hatalom. Kuba 1959–1961. 105

RÉKA BODOLAI-KOVÁCS

Tóth Orsolya (szerk.): Procul negotiis? Tanulmányok egyén és hatalom viszonyáról 109

ESZTER VARGA

Tóth Orsolya – Forisek Péter (szerk.): Az antik nevelés és öröksége 113

ÁRON PALLÓS

Imdabl Jasperse – egy alaptalanná tett filozófia időszerűsége
Hermann Imdabl: Die Selbstbehauptung der politischen Freiheit. Karl Jaspers’ politische Philosophie und ihre Aktualität 117

SZÁMUNK SZERZŐI

BÁNKI ÉVA PhD (1966), író, irodalomtörténész, romanista, KRE BTK Magyar Irodalom és Nyelvtudományi Intézet, eva.banki@gmail.com

BODOLAI-KOVÁCS RÉKA (2004), történelem szakos hallgató, KRE BTK, kovacs.reka15260829@gmail.com

FARKAS DÁNIEL (1996), PhD-hallgató, KRE BTK Történeti Doktori Iskolája, frksdaniel8@gmail.com

FRAZER-IMREGH MONIKA dr. habil. (1966), reneszánszkutató, italianista, klasszika-filológus, KRE BTK Történeti Intézet, Ókortörténeti és Segédtudományok Tanszék, imreghmonika@gmail.com

HORVÁTH EMÓKE PhD (1958), történész, latin-amerikanista, KRE BTK Történeti Intézet, Újkori Történeti Tanszék, a Latin-Amerika Kutatócsoport vezetője, horvath.emoke.maria@kre.hu

JANCSÓ KATALIN Dr. habil. (1976), hispanista, latin-amerikanista, Szegedi Tudományegyetem, Hispanisztika Tanszék, jancso.katalin@szte.hu

PALLÓS ÁRON (1998), DE-HTDI filozófia, PhD-hallgató, pallosarond@gmail.com

LÉNÁRT ANDRÁS PhD (1984), hispanista, SZTE BTK Romanisztika Intézet, Hispanisztika Tanszék, lenarta@hist.u-szeged.hu

MOLNÁR LILLA (2000), történelem szakos hallgató, KRE BTK, molnarlilla017@gmail.com

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT DSc/MTA doktora (1966), történész, latinamerikanista, ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, szilagyi.agnes@btk.elte.hu

TÉZER ZITA (1974), PhD-hallgató, Latin-Amerika szakreferens, régész, kulturális antropológus, ELTE BTK, tezerzita@gmail.com

VARGA ESZTER (2004), történelem szakos hallgató, KRE BTK, esztio514@gmail.com

HORVÁTH EMŐKE

A magyar–latin-amerikai kapcsolatok alakulása 1959 és 1969 között¹

A második világháborút követően, a kommunista hatalomátvétel, a szovjet blokk országai közé történő betagozódás után, Magyarország nem folytatott önálló külpolitikát, a Szovjetunió véleménye és szándéka jelentette az igazodási pontot. A magyar külpolitika két fő alapelveit hangsúlyozott az általunk vizsgált évtizeden keresztül: a proletár internacionalizmus, a szolidaritás és az eltérő politikai-gazdasági berendezkedésű országok békés egymás mellett élésének elvét. A proletár internacionalizmus és a szolidaritás elve maga után vonta az antikolonialista mozgalmak, a dekolonizációs folyamat támogatását, a harmadik világ iránti fokozódó érdeklődést, ami Afrika és a Közel-Kelet után lassacskán Latin-Amerikára is ráirányította a figyelmet. Korszakunkban – Kuba kivételével –, mindenekelőtt az eltérő politikai-gazdasági berendezkedés miatt nem a szolidaritás, hanem az adott térségbeli országgal folytatandó kereskedelmi lehetőség bizonyult elsődleges célnak a kapcsolatok építése szempontjából Magyarország számára Latin-Amerikában.

Bár külpolitikájában igazodnia kellett Magyarországnak, ennek ellenére a gyakorlatban rendre előtérbe került a magyar érdekek képviselőjének szándéka. Mivel külpolitikai szempontból Magyarország jelentéktelen országnak számított, és kevés figyelem irányult rá, könnyebben kihasználhatta a szűk mozgástér nyújtotta lehetőségeket és úgy tűnik, hogy igyekezett is élni a felkínálkozó lehetőségekkel.

Magyarország diplomáciai kapcsolatai a második világháborút követően – a vesztes pozíció következtében, majd az 1956-os magyar forradalom után az illegitimnek tekintett Kádár-kormány miatt – a latin-amerikai térség országaival meglehetősen nehezen rendeződtek. A holtpontról a kubai forradalom lendítette ki Budapestet és hozta közelebb hazánk számára az amerikai kontinens déli részét. Ugyan magyar részről már 1946/1947-ben történtek próbálkozások a diplomáciai kapcsolatok rendezése érdekében, azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság meglehetősen elutasítónak mutatkozott a kérdésben, csak Chilével és Ecuadorral engedélyezte a diplomáciai viszony kialakítását, ezek realizálására azonban már nem kerülhetett sor mindkét oldal hidegháborús elzárkózása miatt.² A koalíciós időszakban egyetlen jelentős dél-amerikai országgal, Argentínával haladtak jól a

¹ A tanulmány a KRE BTK *Magyarország és Latin-Amerika. Kapcsolat és recepció a XIX-XX. században* című kari kutatási projekt (témaszám: 20729B800) támogatásával, a projekt keretében készített kötet részeként készült el.

² A kérdésre lásd: HORVÁTH Emőke: *Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945–1959)*. Budapest, 2023.

tárgyalások és 1949-ben sor is került a két ország között a diplomáciai kapcsolatok felvételére. Majd a kubai forradalom teremtett új helyzetet azzal, hogy a Szovjetunió politikai érdeklődését felkeltette a szigetország, és ez maga után vonta a szovjet blokk országainak figyelmét is, ami a diplomáciai kapcsolatok felvételében és a kereskedelmi kapcsolatok gyors kialakításában mutatkozott meg.³ Argentínában működött Magyarország egyetlen latin-amerikai követsége, majd Havanna társult hozzá 1961-ben, azonban továbbra is az argentin követség maradt Magyarország latin-amerikai terjeszkedésének legfőbb bázisa. A két országon kívül 1953-tól kezdve még Bolíviával állt hazánk diplomáciai kapcsolatban, ahova eleinte szintén a Buenos Aires-i magyar követet akkreditálták, mivel La Pazban önálló követség felállítására csak 1961-ben került sor. Uruguay sajátos esetet képviselt, mivel éppen az 1956-os forradalom kitörése előtt történt meg a kapcsolatok felvétele, azonban a magyar események miatt a követek cseréje már nem valósult meg.

Az 1956-ban bekövetkezett cezúra ellenére két évvel később úgy ítélte a Külügyminisztérium Kollégiuma, hogy korábban Magyarország külpolitikája elhanyagolta a latin-amerikai államokat, annak ellenére, hogy komoly külkereskedelmi érdekek fűződtek a kapcsolatok fejlesztéséhez.⁴ Majd újabb két évvel később, 1960-ban az a megállapítás olvasható a minisztériumi iratokban, hogy a korábbi években Magyarország az „aktív várakozás” politikáját képviselte Latin-Amerika vonatkozásában, azaz nem kezdeményezett, de minden konstruktív latin-amerikai javaslatra gyorsan és pozitívan reagált.⁵ Az 1961-től érvényes külpolitikai „irányelvek” új rendszerét vezette be a Külügyminisztérium, melynek értelmében „a jövőben olyan direktívákat kell az egyes relációkra kidolgozni, amelyek hosszabb periódusra (2–3–4 év) megszabják politikai, gazdasági és kulturális munkánk elvi alapjait és fontosabb gyakorlati módszereit.”⁶ Újdonságnak számított, hogy a Buenos Aires-i magyar követség diplomatáinak észrevételeit is kérték a témával kapcsolatban. A külügyminisztériumi törekvések összhangban álltak a kommunista és munkáspártok 1961-ben Moszkvában összehívott konferenciájának szellemiségével, melynek zárónyilatkozata alapján Magyarország már kereskedelmi és diplomáciai téren is terjeszkedni kívánt Latin-Amerikában, és addig nem létező kereskedelempolitika

³ A kezdeteket HORVÁTH Emőke elemzi: „A magyar-kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulata”. *Aetas*, 33/1, 2018, 50–68.

⁴ FARKAS Dániel: Szocialista hírhözök az Andokban: Magyarország és Bolívia diplomáciai kapcsolatainak megteremtése, 1952–1953. In: Furkó Bálint Péter – Pénzes Martin (szerk.): *Az Új Nemzeti Kiválóság Program tanulmánykötete: Károli Gáspár Református Egyetem 2021/2022*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2022, 31–40.

⁵ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Latin-Amerika, Szigorúan titkos, 1. d. 005681/1958. Latin-amerikai politikánk, 1958. január 28.

⁶ MNL OL KüM XIX-J-1-k, Latin-Amerika, Admin. iratok, 1945–1964, 1. d. 23/1961.

⁷ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Latin-Amerika, Szigorúan titkos, 1. d. 006752/1960. Latin-amerikai politikánk direktívái. 1960. október 26.

kidolgozását írta elő a térség országait érintően.⁸ Talán éppen ennek az új szemléletnek az egyik következményeként határozott úgy a kormány az 1961. május 4-én tartott ülésén, hogy az ENSZ Latin-amerikai Gazdasági Bizottságának santiagói ülésére megfigyelőt küld a helyi magyar kereskedelmi kirendeltség vezetője, Viczenik Dénes személyében.⁹ 1961-ben Brazíliával is helyreállt a diplomáciai kapcsolat, és Magyarország követséget is felállított Brazíliában.¹⁰

Az 1960-as években rohamosan fejlődött Magyarország kapcsolata a harmadik világ országaival, mindenekelőtt a gyarmati sorból felszabadult fekete-afrikai országokkal és a Közel-Kelet államaival, ezeket a változásokat a miniszteriumi struktúrának is követnie kellett, ezért 1963. május 6-án az MSZMP KB Külügyi Osztálya előterjesztéssel fordult a MSZMP KB Politikai Bizottságához a külügy-miniszterhelyettesek felügyeleti munkakörének kérdésében és egy újabb miniszterhelyettesi pozíció kialakításának engedélyeztetése miatt. Az új munkamegosztás szerint egy miniszterhelyettes csak egy térségre vagy országcsoportra fog koncentrálni. A továbbiakban konkrétan Szarka Károlyhoz a „gyengén fejlett országok”, vagyis Afrika, Ázsia és Latin-Amerika területe tartozik majd.¹¹ Ez a felosztás még mindig hatalmas földrajzi területet hagyott a harmadik világgal foglalkozó miniszterhelyettes felügyelete alatt, ami bizonyosan hátráltatta a munka hatékonyságát. 1966-ban pedig a miniszteriumi osztályok is átszervezésre kerültek, hat helyett tíz területi osztályt alakítottak ki¹², az új rendszeren belül a VII. Területi Osztály foglalkozott Latin-Amerikával.

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1964 januári határozata nagymértékben kijelölte a további utat a latin-amerikai kapcsolatok fejlesztése szempontjából, melyet továbbra is alapvetően a kereskedelmi kapcsolatok növelésének szándéka befolyásolt. Az a tény, hogy 1962. október 20-án magyar–amerikai megállapodásra került sor, és ennek következtében a magyarkérdés lekerült az ENSZ napirendjéről, szintén abba az irányba hatott, hogy Magyarország sikeresebben tájékozódjon Latin-Amerikában. A határozattervezet a hangsúlyt két ország, Argentína és Brazília irányába kívánta eltolni, azzal a megkötéssel, hogy a kapcsolatok szélesítése érdekében

⁸ MNL OL KÜM XIX-J-1-k, Latin-Amerika, Admin. iratok, 1945-1964, 1. d. 1961/4 be. Feljegyzés „Latin-amerikai országokkal való kapcsolataink tárgyában”. Budapest, 1959. február 18.

⁹ A Minisztertanács 3098/1961. sz. határozata. MNL OL XIX-A-83_a_00_19610504_I napirenden kívüli/2. napirendi pont, 201. Teljes ülés: 1961. május 4.

¹⁰ Előzményekre: SZILÁGYI Ágnes Judit – SÁRINGER János: *Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia*. Budapest, 2002; SZILÁGYI Ágnes Judit: Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és az 1960-as évek fordulóján. In: Háda Béla et al. (szerk.): *Két világ kutatója: Urbán Aladár 80 éves*. Budapest, 2009, 409–423; SZILÁGYI Ágnes Judit: A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása a Magyar Népköztársaság és Brazília között és a Coleste. In: Andreides, Gábor et al. (szerk.): *Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok: Magyarország és a világ 1945 után*. Budapest, 2023, 525–544.

¹¹ MNL OLM-KS 288. f. 5/300. ó. e. 1963. május 14. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához. 1963. május 6.

¹² BARÁTH Magdolna: Diplomatak a változó világban. In: BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015, 11–85, 61.

próbálkozni kell Mexikó, Uruguay és Chile felé, valamint keresni kell a lehetőségeket Venezuelával és Kolumbiával is. A megbeszélésen Nyers Rezső mutatkozott a legaktívabb résztvevőnek, javasolta, hogy a közép-amerikai országok felé is tájékozódjon Magyarország, „mert azokat sohasem fogjuk külön tárgyalni és számunkra kereskedelmileg nagyon érdekesekek. Exportálunk különböző könnyűipari cikkeket, s mint exportpiacok elég fontosak nekünk.” A Kádár János felvetésére szóba került Mexikót sem politikai, sem gazdasági szempontból nem tartotta erre alkalmasnak. Bolívia vonatkozásában megfontolásra intett Nyers, azzal az indokkal, hogy Magyarország és Bolívia gazdasági kapcsolatai jelentéktelenek, ugyan az ország rendelkezik önnal, de azt úgy sem adná el hazánk számára. Argentína vonatkozásában a politikai okokból elveszett piac visszaszerzését célozta meg a tervezet és nem csak a bőrvásárlások viszonylatában. Megállapodás történt abban is, hogy 1964 második felében miniszteri szintű magyar delegáció látogat majd Latin-Amerikába. Még ebben az évben sikerként könyvelhette el a Külügyminisztérium, hogy 1964. április 4-én nagykövetségi szintre sikerült emelni Argentínával a diplomáciai kapcsolatokat.¹³

Az 1960-as évek második felében politikai szempontból úgy értékelik a magyar külügyi elemzések, hogy az USA és a latin-amerikai országok egysége a nemzetközi szervezetekben felbomlóban van, ezért magyar célkitűzésként szerepelt a latin-amerikai országok azon törekvéseinek támogatása, hogy gazdasági és politikai függőségüket képesek legyenek csökkenteni az Amerikai Egyesült Államoktól.¹⁴

Egy 1966-ban összeállított előterjesztésben felmerült a magyar gazdasági érdekek kérdése is. Más dokumentumok alapján szintén kimutatható, hogy rendszeresen előkerülő szempontról van szó. Magyarország ugyan eleget kívánt tenni szolidaritási kötelezettségének a gyarmati sorból nemrég szabadult, illetve fejletlen országokkal szemben, ugyanakkor a velük folytatott kereskedelmet a kölcsönös előnyök alapján kívánta megvalósítani, azaz a magyar állam gazdasági lehetőségeinek korlátozott voltára hivatkozva minimalizálni akarta a veszteséget, saját hasznát próbálta keresni az üzletkötések során és lehetőség szerint devizakitermelést szándékozott megvalósítani. A szemlélet nem volt magyar sajátosság, az egész szocialista táborra jellemző attitűdről beszélhetünk, ami szemet is szűrt Ernesto Che Guevarának és nyilvánosan 1965-ben hangot is adott nemtetszésének.

A kapcsolatok fejlesztése szempontjából mind a Szurdi István belkereskedelmi miniszter vezette kormányküldöttség (Argentína, Chile, Uruguay, Brazília), mind a Szarka Károly külügyminiszterhelyettes irányítása alatt utazó jószolgálati küldöttség (Peru, Ecuador, Kolumbia, Venezuela) szerepét fontosnak ítélte a Külügyminisztérium. A két delegáció 1967 októbere és decembere között tartózkodott Latin-Amerika különböző államaiban. A küldöttségek feladatait kormányhatározatok definiálták

¹³ BARÁTH Magdolna: *Diplomaták a változó világban*. In: BARÁTH Magdolna – GECSENYI Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945-1990*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015, 11–85, 55.

¹⁴ MNL OL KÜM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1969 (Sorozat), 95. d. 00450/4/1969. Megjegyzések a „diplomáciai kapcsolatok fejlesztése a harmadik világban” anyaghoz. Budapest, 1969. március 26.

(MT 3334/67¹⁵; MT 3385/67¹⁶), a célok közé tartozott a diplomáciai, konzuli és kereskedelmi, valamint egyéb államközi kapcsolatok kialakításának, illetve a meglévő kapcsolatok fejlesztésének a szándéka.¹⁷ Az utak eredményei között említhető, hogy perui részről hamarosan össze kívántak állítani és a Santiago de Chile-i magyar nagykövetségnek átadni egy, a legnagyobb kedvezmény elvét biztosító kereskedelmi és fizetési egyezménytervezetet. Ugyancsak felmerült, hogy megfelelő időben megfontolás tárgyát képezi a nagyköveti szinten történő diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése. Ecuador nyitottnak bizonyult a magyar kezdeményezésekre, Quitóban kereskedelmi megállapodás aláírására is sor került. Az egyezmény kedvezően bővítette az 1967 októberében Budapesten jóváhagyott egyezményt, melynek megkötése Jaime Nebot, az állami Terv- és Koordinációs Bizottság elnöke vezetésével tárgyaló ecuadori gazdasági küldöttség sikere volt. Az ecuadori fél vasúti és közúti járművek, víztisztító, híradástechnikai és villamos berendezések szállítását kérte a magyar tárgyalófélről, Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyettétől.¹⁸

Mivel Fidel Castro több alkalommal is helytelennek ítélte a szocialista országok kereskedelem fejlesztési politikáját a latin-amerikai országok vonatkozásában – a kubai megjegyzések a pénzügyi és a műszaki segélyek kapcsán érkeztek –, ezért aggodalommal töltötte el a Külügyminisztériumot a magyar delegációk latin-amerikai útjának havannai visszhangja. Elsősorban attól tartottak, hogy az amúgy sem jó magyar–kubai kapcsolatokat tovább rontja a delegációk kint tartózkodása, illetve a kubaiak arra használják majd fel a küldöttségek látogatását, hogy támadást indítsanak általában a szocialista országok, valamint a Szovjetunió Latin-Amerika politikája ellen. A helyzet megmentése érdekében előzetesen tájékoztatta a Külügyminisztérium a budapesti kubai ideiglenes ügyvivőt – Rafael Farinas Lumpuyt – a delegációk kinti tevékenységéről.¹⁹ Mindvégig szemlézték a kormánydelegáció tevékenységére vonatkozó, a kubai lapokban megjelent híreket, melyek azonban meglehetősen tényszerűek voltak és csak röviden tájékoztattak, az adatok ismertetésére szorítkoztak.²⁰

A Szurdi István vezette delegáció összességében három országgal – Argentína, Chile, Uruguay – kereskedelmi és hitelegyezményeket írt alá, és sikeresnek bizonyultak

¹⁵ MNL OL XIX-A-83-b, 1955-1967, 3311-3370/1967/3334/1967. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3334/1967. sz. határozata kormányküldöttség utazásáról latin-amerikai országokba. Budapest, 1967. október 5.

¹⁶ MNL OL XIX-A-83-b, 1955-1967, 3371-3405/3385/1967. Ecuadorral kötendő államközi kereskedelmi szerződés aláírására vonatkozó felhatalmazás. Budapest, 1967. november 11.

¹⁷ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968 (Sorozat), 91. d. 00368/1968. Jelentés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a jószolgálati küldöttség perui, ecuadori, kolumbiai és venezuelai látogatásáról. Budapest, 1968. január 2.

¹⁸ *Népszabadság*, 1967. október 15. 6. „Befejezte budapesti látogatását az ecuadori gazdasági küldöttség”.

¹⁹ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1967 (Sorozat), 98. d. 00703/86/1967. Feljegyzés a kubai ügyvivő tájékoztatása tárgyában. Budapest, 1967. október 28.

²⁰ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1967 (Sorozat), 98. d. 00703/103/1967. Kubai sajtó a magyar kormánydelegáció latin-amerikai útjáról. Budapest, 1967. december 28.

az exportbővítésre vonatkozó magyar kezdeményezések is.²¹ Argentína hatszázezer dollár értékben négy, egyenként 20 tonnás teherbírású, 25 méter gémkinyúlású forgódarut rendelt versenytárgyaláson. San Nicolás kikötőjében, a Magyar Hajó- és Darugyárban készült portáldaruk felállítását meg is kezdték 1969 júniusában.²²

Az évtized végén még mindig ott tartott Magyarország, hogy a kapcsolatok fejlesztését tűzte ki célul maga elé. Egy 1969. évi miniszterhelyettesi értekezlet határozata kiemelte, hogy az eddignél nagyobb figyelmet kell fordítani a térségre. Megállapításra került, hogy leginkább a gazdasági kapcsolatok fejlesztésére van lehetőség, ezért fokozott mértékben kell tekintettel lenni a külpolitikai és kereskedelempolitikai célkitűzések egyeztetésére és a kölcsönhatásból származó lehetőségek kihasználására.²³ A kitűzött feladatok között szerepelt a diplomáciai kapcsolatok felvételének kezdeményezése Kolumbiával, Ecuadorral és esetleg Costa Ricával és az 1970. évi választások után újabb kezdeményezés indítását tűzték ki célul Mexikó irányába. 1969 végén nagykövetség felállítását tervezték nagykövet vezetésével Venezuelában, illetve ideiglenes ügyvivő irányításával Peruban. A diplomáciai kapcsolatok szintjét emelni kívánták (nagykövetségi szintre) Brazíliával és Bolíviával egyaránt. Az aláírt műszaki-tudományos együttműködési szerződések (Chile, Brazília, Kolumbia) ratifikálása kérdésének napirenden tartása ugyancsak célként fogalmazódott meg.

Ha röviden, számokban kellene összesítenünk az elért eredményeket, akkor elmondható, hogy 1969-re Magyarország hat külképviseletet működtetett Latin-Amerikában (Kuba, Argentína, Bolívia, Chile, Uruguay, Brazília) és még ezen esztendő áprilisában diplomáciai kapcsolatot létesített Peruval és Venezuelával, mindkét ország esetében nagykövetség felállítását tervezte a Külügyminisztérium. A külképviseletek mellett magyar kereskedelmi kirendeltségek is felállításra kerültek a térségben, Rio de Janeiróban, São Paulóban, Havannában, Buenos Airesben, Santiago de Chilében, Bogotában, Limában és Mexikóban, de újabb kirendeltségek felállítását szerette volna megvalósítani a Külkereskedelmi Minisztérium Caracasban (1969) és Quitóban (1970) is.

Mexikó évtizedeken keresztül megmaradt kívánatos célpontnak, és bár számtalan próbálkozás történt a diplomáciai kapcsolatok felvételére, Magyarország mindvégig elutasításban részesült, így 1969-ben még mindig ott tartott a Külügyminisztérium, hogy az elutasítás okát kívánta megtudakolni.²⁴ Mexikó csak a következő évtizedben „adta meg magát” és jutott el odáig, hogy hajlandó legyen rendezni diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal.

²¹ *Dél-Magyarország*, 1967. november 29. 3. „Kormánydelegációnk hazaérkezett Dél-Amerikából”.

²² *Népszabadság*, 1969. június 28. 12. „Magyar portáldaruk argentin kikötőben”.

²³ MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1969 (Sorozat), 95. d. 001490/6/1969. Miniszterhelyettesi értekezlet. Budapest, 1969. június 26.

²⁴ MNL OL KüM XIX-J-1-j, 1967 (Sorozat), TÜK iratok, 98. d. 00450/3.

Bibliográfia

Források

- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, Latin-Amerika, Szigorúan titkos, 1. d. 005681/1958. Latin-amerikai politikánk, 1958. január 28.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-k, Latin-Amerika, Admin. iratok, 1945–1964, 1. d. 23/1961
- MNL OL M-KS 288. f. 5/300. ő. e. 1963. május 14. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához. 1963. május 6.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, Latin-Amerika, Szigorúan titkos, 1. d. 006752/1960. Latin-amerikai politikánk direktívái. 1960. október 26.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-k, Latin-Amerika, Admin. iratok, 1945–1964, 1. d. 1961/4 be. Feljegyzés „Latinamerikai országokkal való kapcsolataink tárgyában”. Budapest, 1959. február 18.
- AMinisztertanács3098/1961.sz.határozata.MNLOLXIX-A-83_a_00_19610504_I napirenden kívüli/2. napirendi pont, 201. Teljes ülés 1961. május 4.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, TÜK iratok, 1969 (Sorozat), 95. d. 00450/4/1969. Megjegyzések a „diplomáciai kapcsolatok fejlesztése a harmadik világban” anyaghoz. Budapest, 1969. március 26.
- MNL OL XIX-A-83-b, 1955–1967, 3311–3370/1967/3334/1967. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3334/1967. sz. határozata kormányküldöttség utazásáról latin-amerikai országokba. Budapest, 1967. október 5.
- MNL OL XIX-A-83-b, 1955–1967, 3371–3405/3385/1967. Ecuadorral kötendő államközi kereskedelmi szerződés aláírására vonatkozó felhatalmazás. Budapest, 1967. november 11.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, TÜK iratok, 1968 (Sorozat), 91. d. 00368/1968. Jelentés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a jószolgálati küldöttség perui, ecuadori, kolumbiai és venezuelai látogatásáról. Budapest, 1968. január 2.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, TÜK iratok, 1967 (Sorozat), 98. d. 00703/86/1967. Feljegyzés a kubai ügyvivő tájékoztatása tárgyában. Budapest, 1967. október 28.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, TÜK iratok, 1967 (Sorozat), 98. d. 00703/103/1967. Kubai sajtó a magyar kormánydelegáció latin-amerikai útjáról. Budapest, 1967. december 28.
- MNL OL KÜM XIX-J-I-j, TÜK iratok, 1969 (Sorozat), 95. d. 001490/6/1969. Miniszterhelyettesi értekezlet. Budapest, 1969. június 26.

Újságcikkek

- Dél-Magyarország*, 1967. november 29. 3. „Kormánydelegációnk hazaérkezett Dél-Amerikából”
- Népszabadság*, 1967. október 15. 6. „Befejezte budapesti látogatását az ecuadori gazdasági küldöttség”
- Népszabadság*, 1969. június 28. 12. „Magyar portáldaruk argentin kikötőben”

Szakirodalom

- BARÁTH Magdolna: Diplomatak a változó világban. In: BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*, Budapest, MTA BTK TTI, 2015, II–85.
- FARKAS Dániel: Szocialista hírhözök az Andokban: Magyarország és Bolívia diplomáciai kapcsolatainak megteremtése, 1952–1953. In Furkó Bálint Péter – Pénzes Martin (szerk.): *Az Új Nemzeti Kiválóság Program tanulmánykötete: Károli Gáspár Református Egyetem 2021/2022*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2022, 31–40.
- HORVÁTH Emőke: *Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945–1959)*, Budapest, 2023.
- HORVÁTH Emőke: „A magyar-kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai”. *Aetas*, 33/1, 2018, 50–68.
- SZILÁGYI Ágnes Judit – SÁRINGER János: *Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia*, Budapest, 2002.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: „Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és az 1960-as évek fordulóján”. In Háda Béla et al. (szerk.): *Két világ kutatója: Urbán Aladár 80 éves*, Budapest, 2009, 409–423.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: „A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása a Magyar Népköztársaság és Brazília között és a Coleste”. In Andreides, Gábor et al. (szerk.): *Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok: Magyarország és a világ 1945 után*, Budapest, 2023, 525–544.

Rezümé

A tanulmány a kubai forradalom győzelmét követő egy évtizedben, vagyis az 1959 és 1969 közötti időszakban vizsgálja Magyarország és a latin-amerikai államok kapcsolatának alakulását. A kubai forradalom új irányt és ritmust hozott a kapcsolatok alakításában azszal, hogy a Szovjetunió politikai érdeklődését felkeltette a szigetország iránt, és ez maga után vonta Magyarország figyelmét is, ami végül a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok gyors fejlesztésében mutatkozott meg. Buenos Aires után Havannában nyílt meg a második magyar követség Latin-Amerikában és a térségre vonatkozó diplomáciai és külpolitikai lépések szempontjából talán a legjelentősebb misszióvá nőtte ki magát. Ugyanakkor a magyar–kubai kapcsolatok korántsem voltak olyan felbőltlenek, mint ahogy azt a korabeli magyar társadalom ismerte. A jelentős dél-amerikai országokat illetően is sikereket könyvelhetett el Magyarország, hiszen például Brazíliával és Chilével is ebben az évtizedben jöttek létre a diplomáciai kapcsolatok. Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok politikai és gazdasági nyomása erőteljesen éreztette hatását a kapcsolatok alakításának lehetőségeiben.

Kulcsszavak: hidegháború, Kádár-kor, magyar–latin-amerikai kapcsolatok, külpolitika, diplomácia

Abstract

The Development of Hungarian-Latin American Relations between 1959 and 1969

The study examines the development of relations between Hungary and Latin American states in the decade following the victory of the Cuban Revolution, i.e. between 1959 and 1969. The Cuban Revolution brought a new direction and rhythm to the development of relations by arousing the political interest of the Soviet Union in the island country, which in turn attracted the attention of Hungary, which ultimately resulted in the rapid development of diplomatic and trade relations. After Buenos Aires, the second Hungarian embassy in Latin America was opened in Havana, and it grew into perhaps the most significant mission in terms of diplomatic and foreign policy steps in the region. At the same time, Hungarian-Cuban relations were by no means as cloudless as Hungarian society at the time believed. Hungary also had successes with important South American countries, as economic relations were established in this decade with Brazil and Chile, for example. At the same time, the political and economic pressure of the United States of America had a strong impact on the possibilities of shaping relations.

Keywords: Cold War, Kádár era, Hungarian-Latin American relations, foreign policy, diplomacy

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

<https://doi.org/10.64603/RZTQ6447>

Magyarország és Uruguay „problémamentes” és „továbbfejleszthető” kapcsolatai, 1959–1969¹

Az itt elemzett időszakban a magyar kormány számára Uruguay mint Latin-Amerika sokáig legkiegyensúlyozottabb országa kívánatos partnerszágnak mutatkozott, úgy tűnt, hogy Montevideó a hidegháborús helyzetben és az erősödő belpolitikai válság közepette is őriz egyfajta ideológiai nyitottságot, toleranciát és fejlettségi mutatói kiemelkedőek voltak a régiójában. Ugyanakkor az 1959-től 1969-ig terjedő időszakban a magyar–uruguayi kapcsolatokra vonatkozó levéltári iratanyagból ki derül, hogy a Budapest számára kívánatos diplomáciai kapcsolat realizálása évekig húzódozó problémát okozott, dominálva a kétoldalú viszonyt.

A diplomáciai kapcsolatok tényleges rendezése, a nagykövetségek felállítása

A korábbi magyar–uruguayi államközi kapcsolat a II. világháború következtében, 1942-ben szűnt meg: „Montevideoból jelentik. Dr. Guani² külügyminiszter közölte a sajtó képviselőivel, hogy csütörtökön jegyzéket kapott Magyarország buenosairesi ügyvivőjétől, aki közölte vele, hogy tekintettel Uruguay kormányának Japán, Németország és Olaszországgal szemben tanúsított magatartására, a magyar kormány – szolidaritásban ezeknek a nemzeteknek külpolitikájával – elhatározta a diplomáciai viszony megszakítását. A külügyminiszter kijelentette, hogy miután egyik államnak sem volt diplomáciai képviselője egymás területén, semmiféle különösebb intézkedést nem tesz, hanem értesíteni fogja a buenosairesi magyar ügyvivőt, hogy bejelentését megkapta és tudomásul vette.”³

Ennek a relációnak az újraépítése annak ellenére nehézségekbe ütközött, hogy magyar részről már 1952 óta⁴ napirenden volt, majd 1956 derekán Uruguayban is a legmagasabb szinten vált támogatottá: „1956. május 8. Batlle y Berres volt uruguayi

¹ Ez a tanulmány a KRE BTK *Magyarország és Latin-Amerika. Kapcsolat és recepció a XIX-XX. században* című kari kutatási projekt (témaszám: 20729B800) támogatásával, egy dokumentumkötet részeként készült el.

² Alberto Guani Carrara (1877–1956) 1938 és 1943 között uruguayi külügyminiszter, korábban, az 1910-es évek elején rövid ideig az osztrák–magyar kormány mellett bécsi követ volt.

³ „Megszakadt a magyar diplomáciai viszony Brazília, Paraguay és Uruguay kormányaival”. *Délamerikai Magyarorság* (Buenos Aires), 1886. szám, 1942. május 9. I.

⁴ A magyar–latin-amerikai kapcsolatok szempontjából fordulatot hozó év jelentőségéről bővebben HORVÁTH Emőke: „Foreign Relations between Hungary and Latin America in the Early Years of the Cold War (1947–1959)”. *East Central Europe* (2022) 49: 1. 11–13.

elnök⁵ fogadta montevideói kirendeltségünk vezetőjét és hangoztatta, hogy Uruguaynak érdeke a diplomáciai kapcsolatok rendezése Magyarországgal.

1956. május 23. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 3363/V.23/1956. számon határozatot hozott az Uruguayi Keleti Köztársasággal való kapcsolatok felújítására és hozzájárult, hogy az ügyben a külügyminiszter előterjesztést tegyen az Elnöki Tanácsához.

1956. június 14. Az Uruguayi Keleti Köztársaság Országos Kormányzó Tanácsa⁶ határozatot hozott a Magyar Népköztársasággal való kapcsolatok felújítására. / *Diario Oficial*/

1956. augusztus. Jegyzékváltás formájában felújítottuk a diplomáciai kapcsolatainkat.”⁷

Az 1956-os forradalom és következményei lefékeztek a folyamatot.⁸ Ettől kezdve Montevideo jelelte az ügyet és nem adott *agrémant*-t egyetlen kijelölt magyar követnek sem. Bár sosem mondott nyíltan nemet a kapcsolatfelvétel realizálására, de 1964 végéig halogatta, miközben Budapest folyamatosan kereste az informális kapcsolatokat, befolyásos támogatókat és gazdasági lehetőségeket kínált azért, hogy partnerét rávegye a pozitív döntésre. A lehetőségek keresésében a legaktívabban a Buenos Aires-i követség munkatársai vettek részt (ott 1949 óta volt követségünk és az a magyar gazdasági törekvések kiindulópontja volt az egész La Plata térségre kiterjedően). Ezen kívül Uruguay havannai, párizsi, prágai, washingtoni diplomatáival is kapcsolatba léptek az ottani magyar kollégáik, hogy rajtuk keresztül szintén lobbizzanak. Így telt el a vizsgált évtized első fele.

Az 1950-es években a magyar Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) a külügyet megelőzve telepített képviselőket Montevideóba. „A hidegháború nemzetközi közegében Magyarországnak csupán üzleti kapcsolatok létesítésére nyílt lehetősége Latin-Amerikában. – jegyzi meg a kortanú, az egykori diplomata, Dömény János. – A magyar kormány az ún. fejlődő, vagy más néven a harmadik világ országai közül elsőként Argentínával kötött kereskedelmi és pénzügyi megállapodást 1948-ban.

⁵ Luis Conrado Batlle y Berres (1897–1964) 1947-től 1951-ig uruguayi köztársasági elnök, 1955–56-ban a kilenc tagú uruguayi nemzeti kormányzótanács (*Consejo Nacional de Gobierno*) elnöke volt, praktikusán ismét köztársasági elnök.

⁶ 1952 és 1967 között kollektív vezetés működött a dél-amerikai országban. Ahogy erről a magyar újságolvasók is értesülhettek az 1960-as években: „Az 1952 márciusában elfogadott alkotmányreform megszüntette a köztársasági elnöki tisztséget és ehelyett egy kilenc tagból álló nemzeti tanács gyakorolja a legfőbb végrehajtó hatalmat. A tanácsot a nép minden négy esztendőben újraválasztja.” PETHŐ Tibor: „Uruguay „Mintaállam” gondokkal”. *Magyarország*, 1. szám, 1966. január 2. 5.

⁷ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1965 (Sorozat) 106.d. (159 Uruguay 1965 sz.) 92/VII/1965 Feljegyzés, tárgy: Magyar-uruguayi kapcsolatok, VII. Területi Osztály, Újvári Tibor főelőadó.

⁸ Uruguay helyzete más latin-amerikai országokhoz képest különleges volt ebből a szempontból, mivel 1957-től az ENSZ-ben a magyar eseményekkel foglalkozó úgynevezett Ötös Bizottságnak a tagja volt. HORVÁTH Emőke: *Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945–1959)*. Budapest, L'Harmattan – KRE, 2023. 103–104. és DÖMÉNY János: *Magyar diplomata Latin-Amerikában*. Szeged, SZTE, 2009. 30.

Bankközi megállapodás jött létre Uruguay-jal 1950-ben, Paraguay-jal 1953-ban és Brazíliával 1954-ben. Magyar kereskedelmi kirendeltségek nyíltak 1948-ban Buenos Aires-ben, 1953-ban Montevideóban és Mexikóban, 1954-ben pedig Rio de Janeiróban.⁹

A vizsgált időszakban Uruguay és Magyarország között a hivatalos összeköttetés egyetlen és fontos csatornája éppen ez a kereskedelmi kirendeltség lett, bár maga a forgalom elhanyagolható volt.¹⁰ Tevékenysége nem merült ki az üzleti kapcsolatok építésében és ápolásában. A kiküldöttek (Kovács Gábor, Mészáros Lajos, Basch János, végül Beer Ernő mint a nagykövetség kereskedelmi tanácsosa) figyelemmel kísérték a dél-amerikai partnerország aktuális politikai helyzetét; megismerkedtek az ottani magyar emigráció tagjaival, igyekeztek közösségi életük belső logikáját megérteni, egyes esetekben manipulálni;¹¹ protokolláris eseményeket (pl. 1960-tól az április 4-i fogadást) szerveztek, ahová az uruguayi politikai és gazdasági élet szereplőit, illetve a magyar kolónia tagjait hívták meg; valamint kezdeményezőként igyekeztek elősegíteni a diplomáciai kapcsolatfelvételt, mindezekről folyamatosan informálva a külügyet. Szorosan együttműködtek a Buenos Aires-i magyar követséggel. A montevideói kereskedelmi kirendeltség felszámolására akkor került sor, amikor Magyarország végre felállíthatta nagykövetségét Uruguayban.

A magyar–uruguayi diplomáciai viszony normalizálását Budapesten nemcsak azért szorgalmazták évtizedünkben, mert már valamennyi európai szocialista országnak rendezett kapcsolatai voltak Montevideóval (még ha jóval a MNK után kezdték is meg a rendezés folyamatát). Hanem azért is, mert Budapesten feltételezték, hogy a diplomáciai képviselő jó háttérével Uruguay még figyelemre méltóbb kereskedelmi partnerré válhat úgy az export, mint az import területén. Emellett Montevideó több nemzetközi regionális szervezet székhelye volt, amelyekkel a MNK uruguayi helyzetének rendezése nélkül lehetetlennek tűnt a kapcsolatfelvétel. Valamint Uruguay mint Argentína fővárosához legközelebb eső diplomáciai partnerbiztonságot adhatott volna arra az esetre, ha az argentin kapcsolatok esetleg megszakadnának és a montevideói maradna a La Plata vidéken az egyetlen működő magyar kirendeltség. Mindezeket mérlegelve Budapest első sorban Buenos Aires-i diplomatain keresztül, jegyzékekben és személyes kapcsolatokat felhasználva folyamatosan

⁹ DÖMÉNY i.m. 28.

¹⁰ Péter Emese adatokat közöl Magyarország árucsereforgalmáról Latin-Amerika egyes országaival és leszögezi: 1960 és 1967 között „...gyakorlatilag kiszorulunk a latin-amerikai felvevő piacokról.” PÉTER Emese: „Latin-Amerika és a szocialista országok közötti kapcsolatok”. *Külkereskedelem*, 1969. 4. szám, 117–118.

¹¹ Az uruguayi magyarok létszámáról pontos adataink nincsenek. Becslések öt-tízezres nagyságrendről szólnak a vizsgált időszakban. 1973-ban: „Az öt-hatezres uruguayi magyarság jórészt a fővárosban, Montevideóban él, vidéken alig 40–50 magyar család található.” GYÖRI György: „Ketten a II. anyanyelvi konferencia vendégei közül: Nagy Attila, Montevideo, Uruguay”. *A Tanító*, 1973. 9. szám. 3. Ebben a nagyságrendben maradnak ARATÓ Ildikó adatai: „Magyarok Uruguayban (1966–1975)”. *Tiszatáj*, 2009. 10. szám, 42. A kolónia rendezvényeivel kb. nyolcszáz-ezer embert ért el. Szervezeteikről, belső viszonyaikról több igen részletes elemzést készített a külképviselet.

próbált elmozdulni a holtpontról, és mind a követ, mind a beosztott diplomaták időről időre személyesen is felkeresték Montevideót, valamint Buenos Airesben is fogadtak befolyásos uruguayi személyeket. Az egyikőjük, dr. Rubén Sviétogorski ügyvéd volt, aki már az 1950-es évektől egyengette az utat Uruguay és a KGST-országok kapcsolatfelvételéhez, pénz vagy egyéb haszon reményében.¹² Valószínűleg része volt Bulgária diplomáciai kapcsolatainak rendezésében is. A banki jogtanácsosként és a montevideói kommunikációs hivatal (SODRE¹³) főtitkáráként működő ügyvéd az 1958-as uruguayi választásokon győztes konzervatív Nemzeti Párt (*Partido Nacional-Partido Blanco*)¹⁴ prominense volt, ügyünkben évekig mégsem sokat ért el.

Annak, hogy a magyar kérdés 1962 decemberében lekerült az ENSZ napirendjéről és enyhült az ország külpolitikai elszigeteltsége, valamint az 1963 márciusi általános amnesztia-rendeletnek minden bizonnyal hatása volt arra, hogy végül 1964 elején Uruguay nyitni kezdett Budapest¹⁵ felé:

„1964. február 21. Camusso,¹⁶ az uruguayi Szenátus Külügyi Bizottságának elnöke közölte Kepes Imre¹⁷ követtel, hogy az uruguayi fél pozitívan reagálna agreement-kérelmünkre. [...]

1964. augusztus 12. [Az] Uruguayi Külügyminisztérium szóbeli jegyzékben igazolta vissza február 8-i jegyzékünket, egyetértését fejezve ki a kapcsolatok rendezéséről és követség felállítását illetően. [...]

1964. november 6. Az Uruguayi Országos Kormányzó Tanács rendeletet hozott Ausztriával, Ausztráliával, Csehszlovákiával, Dániával, Finnországgal, Görögországgal, Magyarországgal, Indiával, Libanonnal, Romániával, Törökországgal, [a]

¹² MNL OL Küm XIX-J-1-k, Általános iratok, Uruguay 1945–1964 (Sorozat) 159 l.d. (IV-113 /1950–64/) 117/szig. titk. 1959. sz. Zalka András Buenos Aires-i követ beszámolója az ügyvéddel való megbeszélésről Sík Endre külügyminiszternek, 1959. március 19.

¹³ Az 1929-ben alapított és mai napig jogfolytonos szervezet előbb az állami rádiót irányította (*Servicio Oficial de Difusión Radio Eléctrica*), majd működési területe egyéb kulturális funkciókkal bővült (*Servicio Oficial de Difusión, Representaciones y Espectáculos*).

¹⁴ Az Uruguay függetlenné válása után kialakult politikai rendszert két nagy, tradicionális párt, a *Blanco* (Fehér) és a *Colorado* (Színes, vagy más magyar fordításban a párt színére utalva Vörös) vetélkedése határozta meg. 1958-ban a konzervatív *Blanco* (új pártformációban Nemzeti, *Nacional*) párt kilencvennégy év után szerezte meg ismét a többségét, megelőzve riválisát, az addig kormányzó liberális *Colorado*-t.

¹⁵ Gesztusértéke volt, hogy 1963. május 25-étől 31-éig Uruguay részt vett a Budapesti Nemzetközi Vásáron és ez alkalomból Mario Pastega vásárbiztost és az őt a magyar fővárosba kísérő Marcos Bondi prágai uruguayi ügyvivőt maga Kádár János is fogadta. Ld. a fentebb már idézett feljegyzés, tárgy: Magyar-uruguayi kapcsolatok, VII. Területi Osztály, Újvári Tibor főelőadó.

¹⁶ Francisco Rodríguez Camusso (1923–2004) a Nemzeti (Fehér) Párt tekintélyes politikusa. 1959-ben képviselőházi elnök. 1962 és 1990 között többször volt szenátor. 1965–66-ban közegészségügyi miniszter. Ismert arról, hogy kiállt a demokratikus értékek mellett közvetlenül a katonai diktatúra 1973-as bevezetése előtt.

¹⁷ Kepes Imre (1908–1986) magyar diplomata 1962-től 1967-ig vezette a Buenos Aires-i magyar követséget, illetve nagykövetséget. Életrajzát ld. BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos (szerk.): *Főkonzulok, konzulok és nagykövetek 1945–1990*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016. 199.

Szovjetunióval és Jugoszláviával fennálló diplomáciai kapcsolatai nagykövetségi szintre emelésére.

1964. november 30. Dr. Alejandro Zorrilla de San Martín külügyminiszter Kepes Imre nagykövethoz intézett személyes levelében javasolta a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi rangra emelését.¹⁸

Az első magyar nagykövet, Kepes Imre megbízólevelének átadására végül 1965. január 21-én került sor Montevideóban. Szerencse is kellett hozzá, hogy a turbulens uruguayi belpolitikai események miatt az ünnepélyes aktust nem halasztották tovább. Korszakunkban még egy nagykövetet nevezett ki Budapest erre az állomáshelyre. Kepestől a posztot Dragon Ferenc¹⁹ vette át, aki 1968. december 20-án adhatta át megbízólevelét Montevideóban. A kapcsolatokat ez alkalomból a két ország között mindkét fél „problémamentesnek és továbbfejleszhetőnek” ítélte.²⁰

Mivel a magyar nagykövetek állandó állomáshelye máshol volt, Montevideóba ügyvivőt neveztek ki. A kirendeltség 1967 áprilisától a konzuli feladatokat is ellátta.²¹ Kracsek János²² volt a magyar kirendeltség első ügyvivője mint I. o. titkár. 1966 novemberében küldték ki Budapestről a nagykövetség beindítására. Jelentéseiben gyakran panaszkol, hogy a sok és összetett munkát teljesen egyedül kell ellátnia. Túlterheltségét talán az okozta, hogy a diplomáciai megbízatáson kívül SZT-tiszt is volt. Mindenesetre 1967 márciusában Montevideóba érkezett Bognár István attaché is, aki Kracsek távollétében ideiglenes ügyvivőként dolgozott. Majd 1969 májusában Kracsek Jánost György Jenő²³ váltotta az uruguayi fővárosban ideiglenes ügyvivőként.

Meg kell jegyezni, hogy a vizsgált 1959-től 1969-ig tartó évtizedben a magyar diplomaták latin-amerikai tevékenysége, illetve az ennek nyomán keletkezett irattanyag már mutatja a külügy reformjának²⁴ eredményeit a professzionalizálódás tekintetében. Így Uruguayra vonatkozóan is jónéhány a kül- és belpolitikai viszonyok alakulását naprakészen követő, akár a regionális összefüggéseket is elemző, értő és

¹⁸ Fent idézett Feljegyzés, tárgy: Magyar-uruguayi kapcsolatok, VII. Területi Osztály, Újvári Tibor főelőadó.

¹⁹ Dragon Ferenc (1927–?) rendkívüli és meghatalmazott nagykövetként vezette a Buenos Aires-i magyar nagykövetséget 1968-tól 1971-ig, akkreditálva volt Bolíviában, Chilében és Uruguayban is. Bővebben BARÁTH – GECSÉNYI i.m. 158–159.

²⁰ MNL OL Küm XIX-J-I-j, Tük iratok, 1969 (Sorozat) 91.d. 6/1/SZT/1969 001093. sz. Dragon Ferenc nagykövet 1969. január 10-én, Buenos Airesben kelt levele Péter János külügyminiszternek.

²¹ MNL OL Küm XIX-J-I-j, Tük iratok, 1968 (Sorozat) 86.d. 002890/I. sz. Beszámoló a montevidói Nagykövetségen végzett konzuli munkáról. 1968. július 10.

²² Kracsek János (1919–?) több latin-amerikai diplomáciai megbízatása között 1966-tól 1969-ig volt a frissen felállított montevidói nagykövetség ügyvivője. Ugyanakkor állambiztonsági tisztként is működött. Életrajzát bővebben ld. BARÁTH – GECSÉNYI i.m. 210–211.

²³ György Jenő (1922–2007) I. o. titkár, előbb La Pazban volt ügyvivő (1966–1968), majd a montevidói nagykövetségen 1969-től 1971-ig. Életrajzát bővebben ld. BARÁTH – GECSÉNYI i.m. 180.

²⁴ „Lényegesen javult a korábbi helyzet a nyelvtudás tekintetében is. ... a minisztérium munkatársainak összetétele szakmai szempontból jelentős fejlődésen ment keresztül.” Erről részletesebben ír BARÁTH – GECSÉNYI i.m. 61–72.

alapos jelentés készült, amelyek az apparátus részéről megfelelő idegennyelv-tudást tükröznek.²⁵

A másik figyelemre méltó jelenség a magyar külügy és a hírszerző szervek együttműködése vagy a köztük lévő személyi átfedések problémája. A Baráth–Gecsényi szerzőpáros statisztikája szerint: „A kapitalista országokban dolgozó diplomata beosztottak közel 10%-a a katonai hírszerzés tagja volt, 27%-a a belügyi hírszerzés tagja volt; ahol rezidentúra működött, ott ez az arány lényegesen magasabb volt. A Külügyminisztériumban dolgozó diplomaták mintegy 5%-a a belügyi, 5%-a a katonai hírszerzés tisztje, a titkos munkatársak aránya viszont közel 70%-ot tett ki.”²⁶ Ez a jelenség Kracsek János tevékenysége nyomán érintette a montevideói nagykövetséget.

Az Uruguayi Keleti Köztársaság Országos Kormányzó Tanácsa első rendkívüli és meghatalmazott nagykövetének Ernesto Benavides-t²⁷ nevezte ki Budapestre, ahol megbízólevelét 1966. január 7-én nyújtotta át. Ez alkalomból a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevében Kisházi Ödön²⁸ alelnök fogadta. A nagykövetség hivatalait és a rezidenciát először a budapesti Gellért Szállóban helyezték el,²⁹ majd átköltöztették a Margitszigeti Nagyszállóba. Bár a Diplomáciai Testületet Előadó Igazgatóság (DTEI) időközben több épületet is felajánlott az uruguayi képvisletnek, Benavides egyiket sem fogadta el, így korszakunk végéig ideiglenes helyén maradt. 1968 januárjától az uruguayi nagykövetség a konzuli ügyek vitelére is megbízást kapott. 1969-ben a másodtitkár, Magalia Torres asszony lett az új konzul.³⁰

Az uruguayi politikai helyzet hatása a kétoldalú kapcsolatokra

Az uruguayi–magyar viszony lassú rendezésének kétségtelenül oka volt a magyar ’56, azonban szerepet játszott benne a dél-amerikai fél belpolitikai életének alakulása is.

²⁵ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1969 (Sorozat) 91.d. 14/1969. Sz.T. 001059. sz. Geopolitika és versenyfutás a Rio de la Plata-térségben olajmezők megszerzéséért. Kracsek János mintegy hat oldalas elemzése Péter János külügyminiszter részére. Montevidéó, 1969. január 15. Hasonló terjedelmes elemzés: MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1967 (Sorozat) 92.d. 41/2/1967. Szig. titk. 001480/6. sz.: Kracsek János nyolc oldalas elemzése Péter János részére Uruguay belpolitikai helyzetéről. Montevidéó, 1967. július 30. stb.

²⁶ BARÁTH – GECSÉNYI i.m. 66.

²⁷ „Ernesto Benavides nagykövet 1928-ban lépett külügyi szolgálatba, 1938-ig Franciaországban volt követségi titkár, majd 1938-tól 1940-ig Svájcban, Belgiumban 1948-tól 1952-ig, Kanadában 1955-től 1963-ig.” MNL OL KüM XIX-J-1-k, Általános iratok, 1966 (Sorozat) 44.d. Péter János 1965. február 12-én, Budapesten kelt levele a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához.

²⁸ Kisházi Ödön (1900–1975) 1963-tól haláláig az Elnöki Tanács helyettes elnöke.

²⁹ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Feljegyzések, 1945–1964 (Sorozat) 74.d. Uruguay /1959, 1965–66/ 191. és 201. sz. Budapesti feljegyzések 1966 április 7-én és 13-án. Benavides uruguayi nagykövet látogatása a protokoll-osztály vezetőjénél, Gergely Miklósnál.

³⁰ MNL OL KüM XIX-J-1-k, Általános iratok, 1969 (Sorozat) 47.d. VII/1101.sz. Feljegyzés, Budapest 1969. október 17. Tárgy: az uruguayi konzulnő látogatása a VII. Területi Osztályon.

Ezt 1959-től fokozódó polarizálódás³¹ jellemezte és felerősödött az antikommunista retorika, összefüggésben a kubai forradalommal és az új kubai kormányzathoz való viszonyulással. A termelés stagnálása, egyéb gazdasági nehézségek, 1963 végétől a gyorsuló infláció és az állam adósságválsága vetett véget a korábbi uruguayi prosperitásnak.³² Az ország fő exportcikkeinek – gyapjú, hús és hústermékek, valamint az irha – világpiaci helyzete megrendült. Dél-Amerika valamikor leggazdagabb országában súlyos és folyamatos gazdasági visszaesés alakult ki. A korábbi szociális vívmányokat megnyirbálták. A rohamos infláció megfékezésére az autoriter Jorge Pacheco Areco³³ elnök kormányzata 1967 és 1972 között korlátozásokat – a fizetések szigorú ellenőrzését, a sztrájkok tilalmát, cenzurális intézkedéseket – vezetett be. A polarizálódott politikai életben 1963-tól az aktivizálódó városi gerilla mozgalom, a Tupamaro-gerillák (*Tupamaros*)³⁴ akciói jelentették a legnagyobb kihívást. Mindez mélyülő társadalmi válságra vallott.

Az 1960-as évtized uruguayi belpolitikai instabilitása tehát nem kedvezett a Budapest felé való nyitásnak. Az antikommunista retorika erősödése is ellentétben volt mindazzal, ami indokolhatóvá tett volna a további kapcsolatépítést. A MNK követségnyitási törekvései ilyen körülmények között az évtized első felében újra és újra zátonyra futottak, hiszen Montevideóban nem a diplomáciai diverzifikáció, hanem éppen ellenkezőleg, inkább a korábbi kapcsolatok (Kubával, a Szovjetunióval) felszámolása vetődött fel.³⁵ A nemzeti kormányzó tanácsban megvitatták a Szovjetunióval meglévő diplomáciai viszony megszakításának kérdését. Az indítványt Alberto Héber³⁶ terjesztette elő, amit a sajtó összefüggésbe hozott a Nemzetközi Valutaalap képviselőinek Uruguayba érkezésével, és az uruguayi pénzügyminiszter washingtoni utazásával, továbbá az amerikai nagykövet Héberrel folytatott rendszeres megbeszéléseivel. Az uruguayi kommunista párt végrehajtó bizottsága nyilatkozatot adott ki, amelyben megállapította: „Az a törekvés, hogy megszakítsák a kapcsolatokat a Szovjetunióval, a Jenki nyomás következménye és ellentmond az ország nemzeti érdekeinek...”³⁷ Ezzel párhuzamosan az 1960-as évek közepén, különösen az 1964-es brazil puccs nyomán, egyre többet beszéltek, cikkeztek a

³¹ Bővebben ld. Felipe MONESTIER: „Political Polarisation in Uruguay in the Early 1960s: The Role of Luis Batlle Berres and Lista 15”. *Journal of Latin American Studies* (2023), 55, 579–598. doi:10.1017/S0022216X23000937 (letöltés 2024. 07. 30.)

³² A budapesti külügy is részletes tájékoztatást, adatokat kapott erről Montevideóból: MNL OL KüM XIX-J-I-j, Tük iratok, 1967 (Sorozat) 92.d. 24/67 sz. melléklet. A létfenntartási költségek és a dollár-árfolyam viszonyának alakulása 1958-tól 1966-ig.

³³ Pacheco (1920-1998) Colorado-párti politikus a megválasztása után nem sokkal, hirtelen elhunyt Óscar Diego Gestido helyére lépett alelnökként.

³⁴ A szervezet *Movimiento de Liberación Nacional – Tupamaros*, MLN-T, Nemzeti Felszabadító Mozgalom.

³⁵ Julieta de LEÓN MARURI: „Uruguay en la Octava Reunión de Consulta de Ministros de Relaciones Exteriores. Punta del Este, 1962”. *Encuentros Uruguayos*, Vol. 15, Núm. 1 (2022), 63–89. ojs.fhce.edu.uy/index.php/encuru/issue/view/112 (Letöltés: 2024. 07. 30.) 67.

³⁶ Alberto Héber Usher (1918–1981) uruguayi politikus, a nemzeti kormányzótanács elnöke 1966 márciusától 1967 márciusáig.

³⁷ PETHŐ i.m. 5.

katonai államcsíny uruguayi lehetőségéről. Magának az államcsíny gondolatának a felvetése is rámutatott arra, hogy a korábban stabil politikai rendszer ebben az országban megingott. A válságjelek előrevetítették a néhány év múlva, 1973-ban bekövetkező katonai diktatúra árnyékát.

Végül is 1964 végén, 1965 elején mégis sikerült megvalósítani a magyar–uruguayi kapcsolatok helyreállítását. Az évtized második felében azonban Uruguayban tovább éleződött a belpolitikai helyzet, valamint mélyült a gazdasági és társadalmi válság. A közéleti szinten a korábban irányító szereplők (pártok, sajtó, törvényhozás) mellett új aktorok erősödtek meg (szakszervezetek, egyetemek, a szegények egyháza). Talán éppen e polarizáltság miatt rendült meg a külpolitika USA melletti egyértelmű elkötelezettsége és ekkortól a szocialista országok irányába kevésbé volt konfrontatív, mint a korábbi években. Az antikommunista fellépés határozottsága például, amit Montevideo a magyar ügyben még 1956-ban tanúsított, 1968-ra a csehszlovákiai bevonulás kapcsán az ENSZ és az Interparlamentáris Unió ülésein megváltozott: „Az Interparlamentáris Unió Lima-i értekezletén a szocialista országokat elítélő javaslat szavazásakor az uruguayi parlament képviselője kivonult a tárgyalóteremből a többi latin-amerikai képviselővel együtt. ... Az ENSZ jelenlegi közgyűlésén az uruguayi kormány képviselője nem csatlakozott az Ecuador, Costa-Rica, Guatemala, Chile által a csehszlovák kérdésben kiadott elítélő nyilatkozatokhoz. Az uruguayi képviselő felszólalásában csak általánosságban beszélt a be-nem-avatkozás és az önrendelkezés kérdéséről.”³⁸

A KGST országaival a kapcsolatok erősítése mégis nehezen haladt, akár azért, mert Montevideónak súlyos belső gondjai voltak, akár a valódi politikai akarat hiánya miatt, vagy mert a hidegháborús viszonyok teremtette ideológiai/gazdasági konkurencia gátló tényezőként hatott: „Uruguay helyzete [regisztrálta 1968 októberében a magyar külügy] az elmúlt 12 hónap alatt tovább súlyosbodott. Az ország vezetői a gazdasági helyzet enyhítését a külföldi kölcsönök és segélyek megszerzésében keresték: 1967 folyamán az azóta elhunyt Gestido³⁹ elnök az FMI-hez⁴⁰ és más amerikai pénzügyi szervekhez és intézményekhez fordult segélyért. A kölcsönöket azonban igen szigorú politikai és gazdasági feltételekhez kötötték. [...] Az intézkedések elleni tiltakozásul a kormány 5 tagja lemondott, ... Az új kormányban a pénzügyminiszteri tárcát Charlone⁴¹ kapta meg, aki az amerikai pénzügyi körök bizalmi embere. Közvetítésével rövid időn belül 86 M \$-t kitévő hitelt és segélyt kapott Uruguay az amerikai bankoktól. Ennek következtében mind a Szovjetunió

³⁸ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1968 (Sorozat) 86.d. 002092/2/1968 sz. Lejegyzett telefonközlés, Budapest, 1968. október 14.

³⁹ Óscar Diego Gestido (1901–1967) az 1966-os alkotmány alapján megválasztott uruguayi köztársasági elnök 1967 márciusától decemberi haláláig.

⁴⁰ A Nemzetközi Valuta Alap francia rövidítése (*Fonds monétaire international*, FMI), ma már inkább az angol változatot használjuk (*International Monetary Fund*, IMF).

⁴¹ César Charlone (1895–1973) uruguayi politikus, 1967 és 1971 között pénzügyminiszter.

által felajánlott 20 M \$, mind az általunk felajánlott 10 M \$-os áruhitel-egyezményt a mai napig nem ratifikálták.⁴²

A kétoldalú kapcsolatok tartalma Magyarország és Uruguay között

Az itt vizsgált évtizedben a magyar–uruguayi viszony kétségtelenül fontos fordulata volt a nagykövetségi szintre emelt diplomáciai kapcsolat helyreállítása és a képviselők kölcsönös felállítása. Az egy-két fővel működő magyar kirendeltség diplomatáira sokrétű feladat hárult Montevideóban: „A normális nagykövetségi munka megindulása után a feladatok Kracsek elvtárs és közöttem [Bognár István] a következőképpen oszlottak meg: Kracsek elvtárs végezte a politikai jelentő és kapcsolat-tartó munka döntő részét, valamint a kulturális és sajtó munka elvi irányítását. Rám hárult a konzuli, magyarok közötti munka egésze, továbbá a kulturális, sajtómunkák gyakorlati kivitelezése. Ezenkívül ösztöndíjas, kereskedelmi, adminisztratív számadói, protokolláris és biztonsági feladatok ellátása képezte munkámat.”⁴³

A nagykövetségen foglalkoztak az uruguayi magyarok problémáival (magyarországi jogi ügyekkel, hazalátogatási vagy -települési kérdésekkel, szervezeti életük megfigyelésével); jelentettek a dél-amerikai ország belpolitikai viszonyairól (a Békehadtest tevékenységétől a katolikus egyház szerepén keresztül a baloldali erőviszonyok alakulásáig); az ekkorra már évtizedesnek mondható szakszervezeti és pártkapcsolatok építésével; és főként igyekeztek bővíteni a kétoldalú kereskedelmet, bár az évtized végéig kevés kézzelfogható eredménnyel. Elvi fogadókészség Montevideó részéről ugyan volt az import/export bővítésére,⁴⁴ amit Budapest próbált is előmozdítani⁴⁵ hitel- és árucseré-egyezményekkel, tíz millió dollár értékben. Konkrét dokumentum aláírására azonban csak 1967 novemberében került sor az

⁴² MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1968 (Sorozat) 86.d. Kiegészítés az uruguayi országismertetőhöz, 1968. október 14. 1-3.

⁴³ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1968 (Sorozat) 86.d. 002890. sz. Bognár elvtárs beszámolója a montevideói nagykövetségen végzett munkájáról. 1968. július 9.

⁴⁴ „Luis Trocoli szenátor, az uruguayi szenátus gazdasági és pénzügyi bizottságának elnöke, aki június 6-án Budapestre érkezett, José Pedro Bastarrica, Uruguay bukaresti ügyvivőjének társaságában, hangsúlyozta, hogy Uruguaynak érdeke a kereskedelem fejlesztése a kelet-európai országokkal. A szenátor, aki látogatást tett Szarka elvtársnál, lehetőséget kért külkereskedelmi szerveinkkel való megbeszélésekre. Trocoli az iránt is érdeklődött, hogy fogadnánk-e egy uruguayi parlamenti delegációt.” MNL OL KüM XIX-J-1-j, Feljegyzések, 1945–1964 (Sorozat) 74. d. IV-134. sz. Feljegyzés a magyar–uruguayi kapcsolatok tárgyában, VII. Területi Osztály, Császár Ferenc főelőadó, 1963. június 8.

⁴⁵ „A háború utáni külső gazdasági környezetben, az ország működőképességének helyreállítása érdekében a magyar gazdasági élet mértékadó tényezőinek figyelme Európán kívül elsősorban Latin-Amerikára irányult a tradicionális kereskedelmi kapcsolatok és a viszonylag nagy számú magyar emigráció miatt, mint nyersanyagbeszerzési forrásra és a magyar termékek lehetséges felvevő piacára. A kereskedelmi kapcsolatok felvételére irányuló magyar törekvések egybeestek a háború befejezése nyomán exportcikkük elhelyezésének problémáival küszködő latin-amerikai országoknak az új vásárlókat kereső lázas erőfeszítéseivel.” DÖMÉNY i.m. 25.

uruguayi fővárosban, amikor a Szurdi István belkereskedelmi miniszter vezette magyar kormányküldöttség ott járt. 1968 januárjában a magyar Elnöki Tanács jóváhagyta ezt a megállapodást, de Uruguayban 1969-ben még mindig csak vitatkoztak róla, míg Bulgáriával és a Szovjetunióval hasonló áruhitel-egyezményt fogadtak el júliusban. Végül a magyarokkal aláírt dokumentumot 1969. december 1-én ratifikálták.⁴⁶

Az uruguayi ellentételezés folyamatos nehézséget jelentett a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokban, hiszen a dél-amerikai országból jőszerével csak száraz, gyapjas birkabőrt importáltunk.⁴⁷ Budapest viszont többféle ipari és mezőgazdasági együttműködést kínált: például vasúti gördülőanyag és betonalgógyár létesítését, speciális motorvonatok előállítását, szemétkomposztáló és állati belsőségeket feldolgozó üzem felszerelését, műtrágyagyárat, vágóhidak számára hűtőházgyártó üzem létesítését, sertésenyésztési és bőrfeldolgozási együttműködést. Az állami beruházások szintjén azonban alig járt sikerrel. Ritka eredmény volt, hogy 1964-ben a montevideói kormány megbízásából egy automata telefonközpontot szerelhetünk föl. Több lehetőség adódott a magánszektorban, közvetlen partnerségek létesítésével (ld. a turisztika területén, az IBUSZ vezérigazgatójának latin-amerikai körútja nyomán,⁴⁸ magyar filmek bemutatásával, művészek utaztatásával).

Kétségtelen, hogy Uruguayban nem a magyar ipar vagy a mezőgazdaság termékei, hanem a kultúra eredményei váltották ki a legnagyobb érdeklődést, és ezek voltak a legalkalmasabbak a kinti magyarsággal való kapcsolatépítésre is. „I./ A Külföldi Magyarok Referatúrája és a Magyarok Világszövetségével egyeztetett szempontok alapján továbbra is főfeladatunknak az uruguayi négy magyar egyesületek – az Uruguayi Magyar Kultúrközpont, a Magyar Otthon, a Magyar Katolikus Egyesület és a Magyar Izraelita Hitközség – egymáshoz közelebbhozását tekintjük, úgy, hogy az MNK politikájához legközelebb álló Uruguayi Magyar Kultúrközpont irányzatát fogadják el működésük alapjául. 2./ Ennek érdekében az elmúlt évben eredményesen szervezett közös rendezvényeket fokozottan támogatni fogjuk, első sorban magyar játékfilmek bemutatásával stb.”⁴⁹

A több emigráns szervezetet fenntartó, mintegy öt-tíz ezer fős uruguayi magyarság nem volt egyöntetűen elzárkózó az MNK-val szemben. Az egyesületi rendezvényekre meghívták a magyar diplomatákat, ellátogattak Magyarországra, társasutakat szervezve (1964 júliusában például tizenhat fős delegációjuk érkezett Budapestre, ahol felkeresték a Magyarok Világszövetségének központját⁵⁰). Arra

⁴⁶ A megállapodásra vonatkozó iratok MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1969 (Sorozat) 91.d.

⁴⁷ Uruguay monokultúrás kiviteli termékszerkezetére adatok ld. KADÁR Béla: *Latin-Amerika gazdasági dilemmái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 102.

⁴⁸ Az út dokumentumai MNL OL KüM XIX-J-1-k, Általános iratok, 1965 (Sorozat) 47.d.

⁴⁹ MNL OL KüM XIX-J-1-j, Tük iratok, 1967 (Sorozat) 92.d 91/1967 Sz.T. 004471. sz. Az ügyvivő munkaterve 1968 évre. Montevideo, 1967. december 1. 4.

⁵⁰ MNL OL KüM XIX-J-1-k, 159 Uruguay 1945-1964 (Sorozat) 1.d. IV-191 66.107/1964. sz. Feljegyzés az Uruguayi Magyar Kultúrközpont tagjainak magyarországi látogatásáról. Az MVSZ 1968-ban hat-százhárom uruguayi címre küldött rendszeresen kiadványából, a *Magyar Hírek*-ből. MNL OL KüM

is volt példa, hogy üzleti lehetőséget látva az óhazával való együttműködésben, anyagi forrásaikat ajánlották fel a Magyarországgal való kereskedelem fejlesztésére: „Az uruguayi Magyar Pénzügyi RT. igazgatósága még [1960] július hó folyamán meghívást juttatott el Zalka⁵¹ elvtárs részére, amelyben meghívták augusztus 13-án a Részvény társaság 25-éves fennállásának alkalmából rendezendő bankettre. [...] Évek folyamán a tagok létszáma és a betétek összege gyarapodott és ma már kb. 1 1/2 millió uruguayi pesoval kb. 160 ezer dollár forgótőkével rendelkeznek. [...] Az RT elnöke elmondotta, hogy elképzelésük szerint finanszírozni tudnák bizonyos összegig a magyar kereskedelmi vállalatok vásárlásait féléves, vagy 1 éves időtartamra, avagy pedig garantálnák azok hitelvásárlását.”⁵²

A magyar közösségnek ezt a nyitott részét Budapest a kultúra értékein keresztül szintén igyekezett elérni és szélesíteni. Ugyanakkor ezek az értékek jól reprezentálták az országot a szélesebb uruguayi közvélemény előtt is. Erre utalnak azok a megjegyzések, amelyeket az első hazánkban akkreditált uruguayi nagykövet külügyminisztériumi bemutatkozó látogatása alkalmával tett: „A beszélgetés során a nagykövet megerősítette azt a korábbi információnkat, amely szerint az uruguayi himnusz szerzője, José de Bali⁵³ ugyancsak magyar származású. /Ennek egyik rokona állítólag a Vatikán mellé van akkreditálva. /... A nagykövet egyedül a magyar kultúra, különösen a magyar zene, költészet iránt mutatott némi érdeklődést, megemlítve, hogy az ő apjának volt szerencséje Liszt Ferenc⁵⁴ egy párizsi koncertjén részt venni. Benavides hangoztatta, hogy Uruguayban nagy érdeklődésre tarthatna számot, ha valamely magyar kulturális megmozdulásra kerülhetne sor.”⁵⁵

A magyar részéről bemutatott művészeti és tudományos értékek közül elsősorban a fénykorát élő magyar filmgyártás – fesztiválokon, önálló magyar filmheteiken vetített⁵⁶ – alkotásai arattak sikert. De – nemcsak a nagykövetség megnyitása után, hanem az 1959 és 1969 közötti évtizedben végig – voltak alkalmoszerű kulturális csereprogramok a két ország között. Zenészek utaztak az Interkoncert szervezésében és több (zenei, grafikai) kiállítást is rendeztek. A Magyar Írószövetség együttműködési megállapodást kötött uruguayi írószervezetekkel. Egyetemi

XIX-J-1-j, Tük iratok, 1968 (Sorozat) 86.d. 001408/1. sz. Feljegyzés a nagykövetség 10/1/1968-as jelentéséhez, 1968. április 18.

⁵¹ Zalka András (1919-2004) a Buenos Aires-i magyar követség vezetője 1957 és 1961 között. Életrajzát ld. BARÁTH – GECSÉNYI i.m. 294.

⁵² MNL OL KÜM XIX-J-1-k, 159 Uruguay 1945-1964 (Sorozat) 1.d. IV-192 1950/51, 1955/63. 33/7/ szig.titk./60. sz. Bankett az uruguayi Magyar Pénzügyi RT-nél. Vass Miklós id. ügyvivő Sík Endre külügyminiszternek, Buenos Aires, 1961. január 5.

⁵³ Debály Ferenc József (Francisco José Debali, 1791-1859) történetét feldolgozta SZABÓ László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900)*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. 134-148.

⁵⁴ Liszt 1886 után már nem adott koncertet.

⁵⁵ MNL OL KÜM XIX-J-1-j, Feljegyzések, 1945-1964 (Sorozat) 74.d. Uruguay /1959, 1965-66/ Feljegyzés Ernesto Benavides 1966. január 4-i bemutatkozó látogatásáról a budapesti KÜM VII. Területi Osztályán Fodor Zoltán osztályvezetőnél. 1966. január 17.

⁵⁶ A magyar filmhét sikeréről ld. pl. MNL OL KÜM XIX-J-1-k, Általános iratok, 1969 (Sorozat) 47.d. 2/16-3/69 admin. sz. 1969. szeptember 2.

kapcsolatok létesültek, egy-egy professzor látogatott hazánkba Uruguayból és viszont (ld. pl. a modern magyarországi latinamerikanisztikát megalapozó szegedi professzor, Wittman Tibor uruguayi beutazóvízum-ügyét 1966–67-ben.⁵⁷) Ezen a területen is azt láthatjuk, hogy alacsonyabb szinten több sikeres együttműködés valósult meg, míg államközi szinten már sokkal nehezkesebben volt eredményt elérni. Így az Uruguaynak felajánlott magyarországi ösztöndíjakkal kapcsolatban adódtak problémák és a Budapest számára fontos államközi keretmegállapodás ügye is nehezen haladt a megvalósulás felé. 1968 áprilisában a magyar–uruguayi egyezmény tervezetre, amely akkor már egy éve elkészült, még nem érkezett válasz a partnerországtól: „I./ Kulturális munkánk alapvető célkitűzésének tekintjük az általunk korábban benyújtott és Kormánydelegációnk Uruguayban tartózkodása-kor felelevenített Államközi-Kulturális-Műszaki Tudományos Egyezmény-tervezet tárgyalását, az Uruguayi Művelődésügyi Minisztériummal történő egyeztetését és ratifikálásának előkészítését. E célból a társadalmi érintkezéseket bővítjük, mint követségre meghívás stb., – valamint szorosabb kapcsolatot építünk ki dr. Cantón⁵⁸ művelődésügyi miniszterrel. 2./ Egyetemeink közötti kapcsolatokat továbbra is szorgalmazzuk. Mivel Uruguayban az Egyetem autonóm-szerv, az Államközi Kulturális Egyezménytől függetlenül előkészítjük az egyetemeink közötti egyezményt. 1968[-ban az] első futárral felterjesztjük az Uruguayi Köztársasági Egyetem Rektora által megígért Egyezmény-tervezetet, elbírálás és észrevételezés végett.”⁵⁹

*

A nagy latin-amerikai országok (Argentína és Brazília) mellett Magyarországnak hagyományosan fontos partnere volt a térségben Uruguay. Államközi és kereskedelmi kapcsolataik azonban a II. világháború, majd az 1956-os forradalom következményeinek hatására nagyon visszaestek és az általunk vizsgált időszak elejére alig léteztek. A magyar külügy részéről az 1959-től 1969-ig tartó évtizedet a diplomáciai kapcsolat helyreállítása és a kereskedelmi kapcsolatok bővítési lehetőségeinek keresése határozta meg, míg Uruguay részéről belső egyensúlyvesztés, az Egyesült Államok befolyásának növekedése ugyanakkor a külkapcsolatok diverzifikációjának igénye jellemezte ezt az időszakot. A két ország erősödő kapcsolatait ezeknek a tényezőknek az összjátéka alakította.

⁵⁷ Erről iratok: MNL OL Küm XIX-J-1-j, Tük iratok, 1967 (Sorozat) 92.d. Wittman Tibor (1923–1972) 1961-től tanszékvezető egyetemi tanár a szegedi egyetem bölcsészkarán. 1967-ben alapította meg Magyarországon az első Latin-Amerika történetével foglalkozó tanszékét. Bővebben róla SZILÁGYI Ágnes Judit: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban. 27 történetképportré*. Budapest, Palatinus, 2007. 143–150; és ANDERLE Ádám: „Wittman Tibor a magyar történetírásban”. *Actas: történettudományi folyóirat*, 28:(1) (2013) 137–148.

⁵⁸ Dr. Mario Cantón (1925–2006) jogász, Colorado párti politikus, Uruguayban oktatásért és kultúráért felelős helyettes államtitkár volt Luis Hierro Gambardella (1915–1991) miniszter mellett.

⁵⁹ MNL OL Küm XIX-J-1-j, Tük iratok, 1967 (Sorozat) 92.d 91/1967 Sz.T. 004471. sz. Az ügyvivő munkaterve az 1968-as évre. Montevideo, 1967. december 1. 2.

*Bibliográfia**Felhasznált források*

Levéltári források

MNL OL KüM XIX-J-I-j, Feljegyzések, 1945-1964 (Sorozat) 74.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-j, Tük iratok, 1965 (Sorozat) 106.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-j, Tük iratok, 1967 (Sorozat) 92.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-j, Tük iratok, 1968 (Sorozat) 86.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-j, Tük iratok, 1969 (Sorozat) 91.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-k, Általános iratok, 159 Uruguay 1945-1964 (Sorozat) 1.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-k, Általános iratok, 1965 (Sorozat) 47.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-k, Általános iratok, 1966 (Sorozat) 44.d.

MNL OL KüM XIX-J-I-k, Általános iratok, 1969 (Sorozat) 47.d.

A Magyar Országos Levéltár segédletei 11/3. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1950. február 25.–1952. augusztus 14.

Internetes adatbázisok

Az Anáforas uruguayi periodika adatbázis: anaforas.fic.edu.uy/jspui/

A Latin-Amerika Társaság honlapja: latin-amerika.hu

Az OIK műfordítás-adatbázisa: opac3.oik.oszk.hu/

Felhasznált irodalom

ANDERLE Á.: „Wittman Tibor a magyar történetírásban”. *Aetas: történettudományi folyóirat*, 2013, 28. évf, 1. szám. 137–148.

ARATÓ I.: „Magyarok Uruguayban (1966–1975)”. *Tiszatáj*, 2009, 10. szám. 28–42.

BARÁTH M. – GECSÉNYI L. (szerk.): *Főkonzulok, konzulok és nagykövetek 1945–1990*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.

DÖMÉNY J.: *Magyar diplomata Latin-Amerikában*, Szeged, SZTE, 2009.

GYÓRI GY.: „Ketten a II. anyanyelvi konferencia vendégei közül: Nagy Attila, Montevideo, Uruguay”. *A Tanító*, 9. szám, 1973. szeptember 1. 3.

HORVÁTH E.: „Foreign Relations between Hungary and Latin America in the Early Years of the Cold War (1947–1959)”. *East Central Europe* (2022) 49: 1. 1–22. DOI: doi.org/10.30965/18763308-49010006 (letöltés 2024. 08. 07.)

HORVÁTH E.: *Magyarország külkapcsolatai Latin-Amerika egyes országaival a hidegháború korai szakaszában (1945–1959)*, Budapest, L'Harmattan – KRE, 2023.

KÁDÁR B.: *Latin-Amerika gazdasági dilemmái*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

LEÓN MARURI, J. DE: „Uruguay en la Octava Reunión de Consulta de Ministros de Relaciones Exteriores. Punta del Este, 1962”. *Encuentros Uruguayos*, Vol. 15, Núm.

- 1 (2022), 63–89. ojs.fhce.edu.uy/index.php/encuru/issue/view/112 (letöltés 2024. 07. 30.)
- „Megszakadt a magyar diplomáciai viszony Brazília, Paraguay és Uruguay kormányaival”. *Délamerikai Magyarság* (Buenos Aires), 1886. szám, 1942. május 9. I.
- MONESTIER, F.: „Political Polarisation in Uruguay in the Early 1960s: The Role of Luis Batlle Berres and Lista 15”. *Journal of Latin American Studies* (2023), 55, 579–598. DOI:10.1017/S0022216X23000937 (letöltés 2024. 07. 30.)
- PETHŐ T.: „Uruguay „Mintaállam” gondokkal”. *Magyarország*, 1. szám, 1966. január 2. 5.
- PÉTER E.: „Latin-Amerika és a szocialista országok közötti kapcsolatok”. *Külkereskedelem*, 1969. 4. szám, 115–118.
- SZABÓ L.: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900)*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982.
- SZILÁGYI Á. J.: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban, 27 történeti portré*. Budapest, Palatinus, 2007.
- ZOUREK, M.: „Los servicios secretos del Bloque Soviético y sus aliados en América Latina: el Partido Colorado y el Partido Nacional en los planes de la inteligencia checoslovaca en Uruguay”. *Izquierdas* (Santiago de Chile) 52, 2. Epub 21 de agosto de 2023. DOI: dx.doi.org/10.4067/s0718-50492023000100202 (letöltés 2024. 07. 27.)

Rezümé

A nagyobb latin-amerikai országok (Argentína és Brazília) mellett Magyarországnak hagyományosan fontos partnere volt a térségben Uruguay. Allamközi és kereskedelmi kapcsolataik a II. világháború, majd az 1956-os forradalom következményeinek hatására nagyon visszaestek és az általunk vizsgált időszak elejére alig léteztek. Erről a szintről épültek újjá. Hiszen a magyar külügy részéről az 1959 és 1969 közötti évtizedet a diplomáciai kapcsolat helyreállítása és a kereskedelmi kapcsolatok bővítési lehetőségeinek keresése batározta meg, míg Uruguay részéről belső egyensúlyvesztés, az Egyesült Államok befolyásának növekedése ugyanakkor a külkapcsolatok diverzifikációjának igénye jellemezte ezt az időszakot. A két ország erősödő kapcsolatait ezeknek a tényezőknek az összjátéka alakította.

Kulcsszavak: Uruguay, Magyarország külkapcsolatai, hidegháború, diplomácia, kereskedelem, kultúra, emigráció.

Abstract

“Trouble-free” and “developable” Relations between Hungary and Uruguay, 1959–1969

Besides the larger Latin American countries (Argentina and Brazil), Hungary has traditionally had Uruguay as an important partner in the region. Their bilateral relations declined

greatly because of the consequences of World War II and the 1956 Hungarian revolution and existed only at a low level in the period we are considering. They were rebuilt from this level in the '60s. After all, the Hungarian foreign and trade policy in the decade between 1959 and 1969 was marked by the restoration of diplomatic relations and the search for opportunities for expanding trade relations, while on the part of Uruguay this period was characterized by an internal imbalance and the increase in the influence of the United States, as well as the need to diversify foreign relations. The strengthening relations between the two countries were shaped by the interplay of these factors.

Keywords: Uruguay, foreign relations of Hungary, cold war, diplomacy, trade, culture, emigration.

BÁNKI ÉVA

A tulajdonnév mint történet – Brazília felfedezése(i)

A luzitán kultúrát felületesen ismerők számára a XX–XXI. századi portugál nyelvű sztárírók, José Saramago, António Lobo-Antunes, José Eduardo Agualusa munkáiból is kitetszhet, hogy a tulajdonnevek milyen meghatározó szerepet játszanak a portugál nyelvű irodalmakban és gondolkodásban.¹ Sokszor nem is vagy nemcsak az egyes tulajdonnevek, hanem a hiányuk: a Nobel-díjas José Saramago *Minden egyes név* (*Todos os nomes*) című, 1997-ben megjelent filozofikus regényében a tulajdonnevek hiánya ismeretelméleti és teológiai jelentőségre tesz szert.²

A tulajdonnevek különleges módon viselkedő főnevek, hiszen nem a dolgok egy csoportjára, hanem konkrét egyedekre utalnak. Bár azon vitatkozhatunk, hogy a tulajdonnevek önkényes vagy motivált jelölők, hogy a többi köznévhöz hasonlóan van-e valódi jelentésük, az tagadhatatlan, hogy minden kultúrában erős hangulati és szimbolikus értéket hordoznak. A névadás hatalmi aktus, ami többnyire ünnepi körülmények között realizálódik. A nagy felfedezések során a hódítóknak van joguk nevet adni egy területnek, ha tetszik, „megkeresztelni” – teljesen függetlenül attól, hogy az őslakosok azt maguk között hogy nevezik. Elég gyakran vádolják a portugál és spanyol felfedezőket fantáziátlansággal, mikor az általuk megtalált öblöket, fokokat és folyókat a naptár szentjeiről nevezték el, annak megfelelően, hogy épp mikor, hol kötöttek ki – pedig ezzel ők a tér kitüntetett pontjait a saját történetük emlékezeteként rögzítették, így az általuk rajzolt térképek akár tömör útleírásokként is olvashatók, és amolyan kronotoposzokként funkcionálnak.

A névadás a felfedezőik kiváltsága, ám szentesíteni – legalábbis Portugáliában, ahol II. János (1455–1495) és Mánuel király (1469–1521) idején maga az udvar szervezte (ráadásul minden részletre kiterjedően!) a felfedezéseket – az uralkodó szentesíti. Ő politikai és marketing szempontokat is figyelembe vehetett, így történhetett, hogy a Bartolomeu Dias által 1488 elején elért Viharos fokot (*Cabo das*

¹ Maria Leonor FERRAZ DE OLIVEIRA SILVA SANTOS: „A onomástica, o indivíduo e o grupo” In *Arquipélago. História*, Universidade dos Açores, 2003, VII., 229–242; Maria José M. MADEIRA D’ASCENÇÃO: „A referencialização identificativa da personagem anónima na narrativa ficcional de José Régio” In *Pensardiverso: Revista de Estudos Lusófonos*, Funchal: Universidade da Madeira, CIERL, 2018, VI., 60–69. [2] (Ld. „A nevek kérdése” c. fejezetet Pál Ferenc Saramago-monográfiájában: PÁL FERENC: *Saramago-olvasatok. Kísérlet José Saramago regényeinek befogadásszempontú elemzésére és az olvasói befogadás lehetőségeinek vizsgálatára*, Equiter, Budapest, 2014, 172–187.)

² Ana Monner Sans: *De aventuras, azares, amores y taumaturgias – la subversión genérica como estrategia narrativa en „Todos los nombres”*. Colóquio: Letras, 1999, N°. 151–152, 441–452.

Tormentas) az ambiciózus II. János (mint azt a nagy krónikástól, João de Barrostól tudjuk³), az indiai út várható sikerére való tekintettel átnevezte Jóreménység-fokra (*Cabo da Boa Esperança*). Ez a fajta névadás – a király egy varázslatos névvel már-már legyőzni látszik a viharokat – a tulajdonnév mágikus funkcióira is rávilágít.

De még a legmerészebb uralkodóknak is ritkán volt alkalmuk Európában fővárosokat elnevezni vagy „átkeresztelni”, hiszen az európai városok többsége organikusan jött létre. Az újkor legjelentősebb európai mesterséges városa, Pétervár először alapítója, Nagy Péter cár, az erőszakos Nyugatra nyitás kezdeményezője nevét viselte. Ez a névadási gyakorlat persze Európán kívül is elterjedt. A gyarmatokon meghonosodó szokásokra jellemző, hogy sokszor létező európai városokról vagy vidékekről neveztek el az Újvilág vidékeit vagy településeit, a tulajdonnévvel is hangsúlyozva, hogy ezek a helyek szimulákrumok, vagyis a szerves módon létrejött európai városok utánczai (pl. Új-Amszterdam, New York). Pombal márki (1699–1782), portugál államminiszter, aki az 1755-ös földrengés után újjáépíttette a romba dőlt Lisszabont, Új-Lisszabonnak akarta elnevezni a portugál birodalom Brazília belsejébe, a szinte lakatlan Planaltóra tervezett új fővárosát. Egy portugál udvar szolgálatában álló olasz kartográfus térképén már 1751-ben feltűnt egy, a brazil fennsík középpontjába tervezett új nagyváros.⁴ Ez az Új-Lisszabon – noha Pombal márki zsenijét dicséri, hogy felismerte a belső területek benépesítésének fontosságát – persze ábránd maradt.

Egy, az Új-Lisszabonhoz hasonló, az új főváros szimulákrumszerűségét sugalló név a tervezett brazil főváros neveként persze már szóba sem jöhetett a XIX. vagy a XX. században. Pedig a brazil függetlenségi-nemzeti erőket is lelkesítette az új főváros gondolata. Hipólito José da Costa publicista már 1813-ban számos cikkben érvelt egy új, valóban „nemzeti”, az ország „brazilságát” kifejező főváros szükségessége mellett. Még José Bonifácio, „a brazil függetlenség atyja” is az új főváros megalapítása mellett kardoskodott, ő egyébként a Petropolis vagy a Brasília nevet javasolta.⁵ Az I. Pedro brazil császárról (1798–1834) elnevezett változat, a Petropolis amúgy nagyon érdekes. Ha ez megvalósul, a brazil főváros lehetett volna a déli félteke „Pétervárja”.

A gyarmatosításra megaláztatásként tekintő braziloknak⁶ a XX. században már égető szükségük volt egy, az ország brazilságát, nemzeti sajátosságait kifejező új

³ „Partidos dali, houve vista daquele grande e notável cabo, ao qual por causa dos perigos e tormentas em o dobrar lhe puseram o nome de Tormentoso, mas el-rei D. João II lhe chamou cabo da Boa Esperança, por aquilo que prometia para o descobrimento da Índia tão desejada” (João de BARROS: „Décadas da Ásia”, Universidade da Amazonia, alvarovelho.net/images/patrono/barros.pdf (Letöltés: 2024. X. 14.)

⁴ Riccardo FONTANA: *Francesco Tosi Colombina*, Brasília, Charbel, 2004, 56.

⁵ Cláudia GUTEMBERG – Marcelo ARAÚJO – Leocádio GUIMARÃES – Rodrigo LEDO: *Brasília... Em 300 questões*, Brasília, Edições Dédalo, 2002.

⁶ Nyilván más latin-amerikai országok is szenvedtek, szenvednek a gyarmatosítás okozta folyamatos frusztrációtól. A brazilos feszélyezettségre és szegényérzetre a modern brazil nemzeti öntudatot meghatározó Gilberto Freyre is gyakran utal a híres *Udvarház és szolgaszállás*ban (BÁNKI Éva:

fővárosra, egy korszerű nemzeti szimbólumra. A turisták által oly „brazilosnak” tekintett nagyvárosokat, Salvadort, Rio de Janeirót, São Paulót a brazil hazafiak csak az európai nagyvárosok, Sevilla, Barcelona, Lisszabon gyarmati időkre emlékeztető silány utánzatainak tartották.

A főváros áthelyezése kapcsán a gazdasági megfontolások is szerepet játszottak. A politikusok Pombal márkitól kezdve a mezőgazdaság felvirágzását remélték az új főváros megalapításától. És bár tényleges felépítése hatalmas pénzügyi összeomlással járt (amely hozzájárult a „fáraó”, a várost megépítő Kubitschek elnök 1961-es bukásához), tény, hogy a brazil gazdaság az utóbbi fél évszázadban tapasztalt fellendülése nem valósulhatott volna meg a Planalto benépesítése, a főváros áthelyezésével megvalósuló belső honfoglalás nélkül.

Brazília 1891-es első köztársasági alkotmánya már ki is mondta, hogy a fővárost az ország belső területeire kell áthelyezni, és el is különített erre a célra egy 14400 négyzetkilométeres területet. Am az építkezések megkezdéséhez még az első világháború után bekövetkező gazdasági fellendülés sem tudta biztosítani a megfelelő pénzügyi hátteret. Ennek ellenére 1922. szeptember 7-én délben – pontosan száz évvel Brazília függetlenségének kikiáltása után – letették az új főváros alapkövét (az ún. Pedra Fundamental), az obeliszkre pedig felvésték, hogy ez „a Brazíliai Egyesült Államok jövőd fővárosának alapköve”, de még nem említették meg a város nevét. A hely már megvolt, de a nevet illetően még sokáig egyáltalán nem létezett közmegegyezés, a viták nem csillapultak – ami azért rávilágít a tulajdonnevek szinte misztikus fontosságára a portugál nyelvű kultúrákban. A tervezett főváros Luíz Cruls csillagász vezette helymeghatározási bizottsága 1894-ben a Vera Cruz (Igaz Kereszt) nevet javasolta. Még 1954-ben is az Igaz Kereszt név tűnt befutónak, José Pessoa marsall tervezetében legalábbis még ez a név szerepel.⁷

A két, misztikus jelentésekkel terhelt városnév, a Vera Cruz és a Brasília – melynek ideológiai felhangjai, mint majd látni fogjuk, meglehetősen hasonlóak – a XV. század legvégére, a XVI. század kezdeteire vezet minket vissza.

A portugál történettudomány máig nagy kérdése, hogy hány titkos expedíciót vezettek a portugálok az Atlanti-óceán felderítésére. Hogy valóban léteztek titkos portugál felderítőutak,⁸ hogy a portugál udvar a rivális Kasztíliától és Velencétől tartva titokban akart tartani bizonyos eredményeket, hogy a kereskedelmi kémkedés mindvégig szerepet játszott a világ meghódításában,⁹ a dicsőséges Estado de

„Elevenünkbe vág ez a múltba merülés” – A társadalomleírás esztétikuma: Gilberto Freyre, a szociográfus.” *Orpheus Noster*, 2014/1, 44–51.)

⁷ Brazíliaváros alapításáról részletesebben BÁNKI Éva: Szakralitás és kommunista eszmeiség a brazil templomépítészetben, *Orpheus Noster*, XV, 2023, 1, 71–83, főként 74–76.

⁸ Rákóczi István is hangsúlyozza, hogy mekkora képtelenségnek tűnik, hogy a portugál udvar Bartolomeu Dias sikeres expedíciója után tíz évig(!) nem indított komolyabb felfedezőutakat – márpedig ezeknek nyoma sincs a hivatalos feljegyzésekben. Ld. RÁKÓCZI István: *Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században*, Budapest, Mundus, 2006, 130.

⁹ II. János király „szuperkémjéről”, a keleti fűszerkereskedelem állomásait felderítő és első keresztényként (áruhában) Mekkát is megjáró *Pero da Covilhã*-ról Roger Crowley is részletesen – ráadásul az

India létrejöttében (melynek fogalmába akkoriban beleértették Nyugat-Afrikát, a Távol-Keletet, sőt az az indonéz szigetvilágot is), nem lehet kérdés.

De vajon beszélhetünk-e a szisztematikus „titkos politikáról”?¹⁰ Bár a karavelákat képzett navigátorok irányították, azért a korabeli tengeri hajózásban még a XVII. században is nagy szerepe volt a vakszerencsének. Mint közismert, a spanyolok, a portugálok, de később az angolok is több szigetet „véletlenül”, a tervezett útvonaltól elsodródva fedeztek fel – ugyanazt a szigetet néha többször is. Ez pedig bizonyossá teszi, hogy a korai felfedezőutakat nem lehetett „menetrendszerűen eltervezni”.

A portugál hajósok Bartolomeu Dias óta egy „volta da India” néven emlegetett manőverrel jutottak el Afrika legdélibb pontjára. Az Orange folyó torkolatáig lehajóztak, majd merészen nyugat felé fordultak, és egy nagy kört írtak le a különösen veszélyesnek tartott Jóreménység-fok körül. A Diast követő portugálok (az Indiába megérkező Vasco da Gama is) már északabbra nekikezdték a manővernek, és még Diasnál is bátrabban vágtak neki a nyílt tengernek, jóval nagyobb kört írva le így Dél-Afrika partjai körül. Egy ilyen, túlságosan merészre sikeredett *voltának*, ugrásnak köszönhetően sodródtak el Brazília hivatalos felfedezői, Cabralék 1500-ban Brazíliába.

De vajon véletlenül vagy szándékosan sodródtak oda? Vannak bizonyítékok arra, hogy ilyen szerencsés (vagy balszerencsés) „elsodródás” már korábban is bekövetkezett: a portugálok pontosan tudták, hogy jókora földdarab rejtőzik az Atlanti-óceán túloldalán – tehát azt is, hogy Indiába nyugat felé hajózva eljutni szinte lehetetlen. Rákóczi István aprólékosan számba veszi a krónikák, levelek, híradások erre utaló bizonyítékait.¹¹ A legdöntőbb talán Juan de la Cosa kasztíliai szolgálatban álló baszk navigátor 1500 előtti ismereteket rögzítő térképe, melyen Brazília magasságában már szerepel egy portugálok felfedezte „sziget”.¹²

Ennek alapján mi is vélelmezhetjük, hogy a portugálok már Kolumbusz előtt, véletlenül (talán Afrika partjairól vagy az Azori-szigetéről „eltévedve”) rátaláltak Brazíliára, és ezért ítélhette az 1494-es, az Atlantikumot II. János portugál uralkodó és a Katolikus Királyok közt megosztani akaró – az egyébként meglehetősen spanyolbarát(!) Alejandro Borja, VI. Sándor pápa (1492–1503) jóváhagyásával tető alá hozott – tordesillasi egyezmény Északkelet-Brazíliát Portugáliának.¹³

.....
 őszinte elismerés hangján – ír. (Roger CROWLEY: *Hódítók. Hogyan kovácsolta össze Portugália a történelem első tengeri világbirodalmát?*, ford. Hegedűs Péter, Budapest, Park Kiadó, 2021, főként 52–58.). Pero da Covilhã története amúgy nagyon elgondolkodtató: hány ilyen, meglehet, nem ennyire tehetséges kéme lehetett II. János királynak?

¹⁰ Jaime Cortesão és iskolája még úgy vélte, igen. (Jaime CORTESÃO: *A política de sigilo nos descobrimentos nos tempos do Infante D. Henrique e de D. João*, Lisboa, Coleção Henricina, 1960.)

¹¹ RÁKÓCZI István: i. m., főként 129–133.

¹² Joaquim ALVES GASPARGAR: *The Planisphere of Juan de la Cosa (1500)*, *Terrae Incognitae*, Vol. 49, 2017, 1, 68–88.

¹³ Manuel FERNANDES COSTA: *O Descobrimento da America e o Tratado de Tordesilhas*, Lisboa, Biblioteca Breve, 1980.

A tárgyalásokra a spanyoloknál jobban felkészült portugál küldöttség (mely szakértőként maga mellett tudhatta a korszak legnagyobb portugál geográfusát, az *O Esmeraldo de Situ orbis* szerzőjét, Duarte Pachecót is) mindvégig amellelt kardoskodott, hogy az Atlanti-óceánt spanyol és portugál érdekszférákra felosztó határvonalat a pápa által javasoltnál száz mérfölddel nyugatabbra húzzák meg. Így a demarkációs vonal végül a Zöldfoki-szigetektől 370 tengeri mérföldre nyugatra, nagyjából a nyugati hosszúság 46. fokánál húzódott. Ez a portugál küldöttség által nagy nehezen kialakított száz mérföld lett Brazília későbbi portugál kolonizációjának jogalapja (bár később még számos határvitájuk volt a spanyolokkal).

Am kérdés, hogy miért is ragaszkodott Portugália foggal-körömmel ehhez a „földdarabhoz”, melynek valódi kiterjedéséről, ahogy persze későbbi jelentőségéről sem, a XV–XVI. század fordulóján nyilván még fogalma sem lehetett. A véletlenül odasodródó hajósok vagy az 1500-as Cabral-expedíció nyilván nem számolhattak be káprázatosan gazdag kikötőkről, bámulatosan hatalmas városokról, ezért vélhetjük úgy, hogy Brazíliának kezdetben mindössze az Indiába vezető hajóút biztosításának szerepét szánták, és csak amolyan feltételes megállóként gondoltak rá. Brazíliát „hivatalosan” az 1500-as, tizenhárom hajóval Indiába induló, nyugat felé „elsodródó” Cabral-expedíció fedezte fel. Az expedícióval utazó titkár, Pêro Vaz de Caminha érzékletesen írja le levelében,¹⁴ milyennek is látták a portugálok Brazíliát – mely természetesen nem vetekedhetett a jövendő birodalom gyöngyszemének, Indiának lenyűgöző kereskedelmi lehetőségeivel. A partra szálló portugálokban nyilván fel sem merült, hogy ez a mesésép, ám teljességgel értéktelennek tűnő földdarab egyszer majd minden tekintetben „túlnövi” Portugáliát (hogy később majd a birodalmi főváros Brazília szívébe való költöztetését is fontolgatják, sőt, hogy egyszer majd ideköltözik a királyi család is.).

Pêro Vaz de Caminha a kereszténységhez ösztönösen vonzó, békés, ártatlan benszülöttekkel és színpompás madarakkal teli paradicsomként, egyfajta boldogság- és reményszigetként láttatta ezt a földet. Brazília egyik első, hivatalos neve, az Igaz Kereszt (Vera Cruz) Földje is a spirituális reménységre utal. (Míg a másik, a korban az Igaz Kereszttel váltakozó elnevezés, a Papagájok Földje azt érzékelteti, hogy ettől a bűbajos vidéktől a portugálok nem sok gazdasági hasznot reméltek.)

A partvidéket lakó tupinambák szelídségükkel és bibliai ártatlanságukkal szinte elképesztették a partra szálló portugálokat, köztük Ayres Corrêa kereskedelmi megbízott költői lelkületű titkárát. „Mezítelenül járnak, semmiféle ruhanemű nem takarja őket. Nem tulajdonítanak annak jelentőséget, ha eltakarják, vagy ha látni engedik szemérmüket, és oly ártatlanok a kérdést illetően, mintha csak arról lenne szó, hogy megmutatják-e orcájukat”¹⁵ – írja uralkodójának a meghökkenett Pêro Vaz de Caminha. Az indiánok mindvégig jóindulatú kíváncsisággal figyelték a keresztény

¹⁴ A levél keletkezéstörténetéről ld. João Fernando de ALMEIDA PRADO: *Pêro Vaz de Caminha. A Carta*, Rio de Janeiro, Livraria Agir Editora, 1965.

¹⁵ Pêro Vaz de CAMINHA: „Levél Brazília felfedezéséről”, ford. Bernát Éva. In RÁRÓCZI István: i. m. 249–253; 250.

liturgiát, a parton celebrált mise után többen közülük önfeledt táncra perdültek. „Amíg részt vettünk a misén és a prédikáción, a parton majdnem ugyanannyi ember gyűlt össze, akiknek tetszett mindez, és minket nézve leültek ott. Minekutána vége lett a misének, és mi elhelyezkedtünk a prédikációhoz, közülük többen felálltak, s túlkön vagy kürtön játszottak, elkezdtek táncolni és ugrálni egy darabig...” Apénteki körmeneten, keresztállításkor az indiánok, „mikor meglátták, hogy így jövünk, néhányan beálltak a kereszt alá, hogy segítsenek cipelni”. Nemcsak az indiánok – vélelmezett – „vallásos jámborsága”, keresztény hit iránti nyitottsága gyakorolt mély hatást a portugálokra, hanem empátiáról tanúskodó, egyszerű emberi gesztusaik is. Mielőtt Cabral flottája vitorlát bontott volna, hogy továbbinduljon Indiába, két elítéltet (a portugálok minden expedícióra vittek elítélteket magukkal mint könnyen feláldozható fogyóeszközöket) otthagytak a parton. A hajósok még látták, hogy a tupinambák körbeveszik és vigasztalgatják őket. Ezek a partszakaszt benépesítő, Pêro Vaz de Caminha által oly nagy rokonszenvvel bemutatott indiánok könnyen előképül szolgálhattak a „nemes vadember” mítoszához. Indiánok és fehérék érzelmes találkozása – a trópusi színpompa és hozzá persze a szexuális töltésű „paradicsomi bódulat”, vagyis az indián nők a jezsuiták által gyakran kárhozott „bujasága”, mely szinte „lépre csalta” a portugál hajósokat – többször is felidéződik Gilberto Freyre a brazil nemzettudatot meghatározó alapművében, az *Udvarház és szolgáltság*ban,¹⁶ mint a „többfajú”, kevert nemzet, Brazília egyik alapmítosza. Gilbero Freyre, a nagy szociológus, a *democracia racial* eszményének kidolgozója¹⁷ híres művében a brazil fajkeveredés ünnepi nyitányaként említi fel az indiánok és portugálok első találkozásait felidéző beszámolókat. A fajkeveredés, melyet a szépírói tehetséggel megáldott Freyre sokkal békésebbnek és természetesebbnek mutatott be, mint amilyen lehetett valójában,¹⁸ hozzájárult a brazil egyediség eszményéhez – talán ahhoz is, hogy Brazília, ez a kontinensnyi ország felívelő korszakaiban az emberi történelem beteljesítőjeként tekintsen önmagára,¹⁹ és hogy sok csodálójá a „jövő országaként” ünnepelje.²⁰

Ám végül mégsem ez a Luís Cruls vezette bizottság által is javasolt, bibliai ihletésű Vera Cruz lett az új főváros hivatalos neve, hanem a Bonifácio de Andrada

¹⁶ Gilberto FREYRE: *Udvarház és szolgáltság. A brazil család a patriarchális gazdasági rendszerben*, ford. S. Tóth Eszter, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

¹⁷ Minderről ld. Peter BURKE: „Gilberto Freyre e a nova história”, *Tempo Social*, IX., 1997/2, 1–12; Joaquim FALÇÃO – Rosa Maria Barboza de ARAÚJO (szerk.): *O Imperador das Ideias: Gilberto Freyre em Questão*, Rio de Janeiro, UniverCidade, 2001; Maria Lúcia PALLARES – Peter BURKE: *Gilberto Freyre: Um Vitoriano nos Trópicos*, São Paulo, UNESP, 2005.

¹⁸ Freyre írói érdemeiről, az egész művét belengő „érzékeny nosztalgiáról” ld. BÁNKI (2014): 44–51.

¹⁹ Demétrio MAGNOLI: *O corpo da pátria: imaginação geográfica e política externa no Brasil, 1808–1912*, São Paulo, Editora da Universidade do Estado de São Paulo, 1997.

²⁰ Ezt a mitikus felfogást tükrözi Stefan Zweig 1941-es regényes útleírásának címe is: *Brasilien – Ein Land der Zukunft*. Magyarul *A jövő országa, Brazília* címmel jelent meg. (Ford. Halász Gyula, Béta, Budapest, 1944.)

e Silva által is javasolt Brasília.²¹ A fővárost felépítő kommunista építészek – Lúcio Costa, Oscar Niemeyer vagy akár a neves tájépítész, Karl Marx távoli rokona, Roberto Burle Marx – nyilvánvalóan nem rokonszenveztek egy ennyire bibliai ihletésű névvel. (Amellett, hogy számtalan Vera Cruz, Veracruz található Latin-Amerikában.) De tény, hogy a két név misztikus „üzenete” némiképp összecseng.

A Brasília (magyarul Brazíliaváros) név persze az Igaz Keresztnél, a Vera Cruznál is nyilvánvalóbb módon képes érzékeltetni az ország „brazilságát”. Sokan úgy vélik, hogy az ország Brazília első exportcikkéről, egy színezékanyagul szolgáló vöröses fajtáról kapta a nevét (a *braso* izzót jelent portugálul), ám tulajdonképpen ez a név sem mentes a spirituális utalásoktól – és lehet, hogy semmi köze nincs a festékanyaghoz és a brazílfához. Az 1380-as ún. katalán térképen az Elveszett szigeteknek keresztelt Azori-szigetek között már szerepel egy Brazil nevű rejtélyes sziget,²² melynek megtalálását a regényes középkori képzelet a földi paradicsomot kereső Szent Brendan tengeri vándorlásával kapcsolta össze. Persze kevésbé valószínű, hogy a földi paradicsomot kereső, a későbbi lovagregény-olvasók, csodás útleírás-szerzők és a korai felfedezők képzeletét megragadó ír szerzetesek valaha eljutottak Amerikába. Hihetőbb, hogy a felfedezők egy fantasztikus útleírásban szereplő boldogságsziget nevét adták ennek az Atlanti-óceán partján elterülő, gyönyörű, de értéktelennek hitt földdarabnak. Ez a név is érzékelteti Brazíliának, a későbbi „jövő országának” a XVI. században elkezdődődő kultuszát. Brazília nemcsak egy „igazabb” kereszténység földje, hanem egy Európánál is vonzóbb, „igazabb” haza, vagyis az ígért földje minden értelemben. Az Igaz Kereszt és Brasília nevek által sugallt elképzelések mind az európai késő középkorban vagy reneszánszban, a késő középkori és kora újkori ezoterikus gondolkodásban gyökereznek.

Természetesen ahogy Vera Cruz, úgy ez sem volt mentes a messianisztikus komponensektől. Ezt a portugál nyelvterületen oly nagy hatású *sebastianismo*²³ teóriáját kidolgozó vagy inkább csak továbbfejlesztő Antônio Vieira atya életműve²⁴ is

²¹ GUTEMBERG – ARAÚJO – GUIMARÃES – LEDO: i. m.

²² RÁKÓCZI: i. m. 74–75.

²³ A portugál történelmet és nemzettudatot meghatározó messianisztikus eszmerendszer, mely szerint a fiatalon elhunyt (tulajdonképpen az Alcácer Quibir-i csatában 1578-ban nyomtalanul eltűnt) Sebestyén király visszatér a népéhez, amit a nemzet „ébredése” (Antônio Vieiránál az Ötödik Birodalom) követ. A mítosz bámulatos vonása, hogy a barokk kor után nemcsak a folklórt, hanem a XX. századi portugál irodalmat (ld. Fernando Pessoa *Mensagem* c. verseskötetét) is megihletti. A mítosz a portugál posztmodernben is meghatározó, erről ld. Urbán Bálint 2017-ben az ELTE-n megvédett doktori disszertációját. (URBÁN Bálint: *A reinterpretação e a reescrita do mito de D. Sebastião na ficção pós-25 de Abril*, edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/34201?show=full, letöltés: 2024. X. 15.)

²⁴ Antônio Vieira (1608–1697) tulajdonképpen Lisszabonban született, és csak hétesztendőskorában került Brazíliába. Részt vett a Brazil Kereskedelmi Társaság létrehozásában, majd diplomataként Angliába, Hollandiába, Franciaországba látogatott. Szenzációszámba menő pamfletjeivel és szenvedélyes hangú prédikációival sok ellenséget és barátot szerzett. Harcolt a zsidó és muzulmán származású újkeresztényeket üldöző portugál inkvizíció ellen, Brazíliába visszatérve pedig az indiánok és fekete rabszolgák jogaiért küzdött. Az újkeresztények és végső soron az egész zsidóság kereszténységbe történő fokozatos integrációját feltétel nélkül támogatta, A zsidósághoz való viszonya különösen

bizonyítja. A roppant tehetséges és sokoldalú brazil jezsuita, Antônio Vieira Ötödik Birodalommal kapcsolatos próféciáiban (mely szerint a Dániel könyvében szereplő asszír-káldeus, perzsa, görög, római birodalom után az univerzalizmust és világbékét, a népek békés egyesülését elhozó portugál világuralom, egyfajta portugál vezetéssel megvalósuló egyetemes keresztény monarchia ideje jön el) kitüntetett szerepet szán az emberi együttélés normáit újraértelmező posztkoloniális politikának és benne természetesen az új ígéret földjének, Brazíliának. Antônio Vieira nemcsak magasröptű próféta és látnok volt, hanem a bennszülött nyelveket, emellett még a gyarmati kereskedelem és az adminisztráció minden csínját-bínját ismerő gyakorlatias társadalmi reformer is (nagy szerepe volt pl. a Holland Nyugat-Indiai Társaság mintájára létrehozott Companhia Geral do Comércio do Brasil, a Brazíliai Általános Kereskedelmi Társaság létrehozásában), hosszú élete során számtalanszor összetűzésbe került a korrupst gyarmati adminisztrációval vagy a rabszolgákat kizsákmányoló cukormalom-tulajdonosokkal. Persze Vieira korában, a XVII. században Brazília már nem egzotikus, csupán az Indiába vezető út szempontjából jelentős földdarab („feltételes megálló”), hanem igazi „cukorbirodalom”, a kicsiny, az európai politikában is egyre inkább háttérbe szoruló Portugália gazdaságilag is legfontosabb gyarmata.

Brazília a XIX. században is az „álmok országa”, az ezoterikus próféciák kitüntetett terepe. A kontinensnyi ország egyik legfontosabb védőszentje, a torinói Don Bosco életében soha be nem tette a lábát Latin-Amerika földjére. Ám egyik nevezetes víziójában megpillantotta a brazil fennsík, a Planalto helyén az új Kánaánt, és ott az Új Jeruzsálemet, az emberiség jövődő spirituális központját.²⁵ A torinói szent nevezetes látomása hozzájárult a „Brazília, a remény birodalma” koncepciójához²⁶ és a latin-amerikai különütasság üdvtörténeti felfogásához. Nem véletlen hát, hogy az új főváros első, szakrális épülete a parányi Don Bosco-kápolna volt. És mintha a város hú maradt volna a nevébe rejtett ígérethez: ez a Don Bosco és mások megálmodta Új Jeruzsálem azóta is számos kinyilatkoztatás színhelye, megannyi szekta, sőt új vallás bölcsője.²⁷

De Brazíliavárost persze nem keresztény látnokok, hanem kommunista építésszek tervezték. A mélységesen baloldali államelnök, Juscelino Kubitschek egy radikálisan baloldali várostervezőt, Lúcio Costát bízott meg a városkép kialakításával,

.....
 érdekes (mint az közismert, állást foglalt pl. a Brazíliában megtalálni vélt „tíz elveszett törzs” kapcsán is.) Vieirát többen a politikai cionizmus egyik előfutárának tekintik (Claude B. STUCZYNSKI: „The Jesuit António Vieira on Paul’s Judeo-Gentile Universalism and Jewish Resiliency”, *Journal of Jesuit Studies* VIII/II, 2021, 2, 250–275). António Vieiráról még: Thomas M. COHEN: *The Fire of Tongues: António Vieira and the Missionary Church in Brazil and Portugal*, Stanford, Stanford University Press, 1998; Ronaldo VAINFAS: *Antônio Vieira: Jesuíta do rei*, São Paulo, Companhia das Letras, 2011.

²⁵ Demétrio MAGNOLI: i. m.; Tiago MENDES: *Um sonho profético de Dom Bosco, in Católica*, 1995, ucb2.catolica.edu.br/portal/noticias/um-sonho-profetico-de-dom-bosco/ Letöltés. 2024. X. 26.

²⁶ Ezt a mitikus felfogást tükrözi Stefan Zweig említett regényes útleírásának címe is.

²⁷ Deis SIQUEIRA: „Novas religiosidades na capital do Brasil”. *Tempo Social*, São Paulo, XIV, 2002, 5, 177–197.

Burle Marxot a táj átformálásával és az ifjú Oscar Niemeyert, egy hithű kommunis­tát a reprezentatív főépületek megalkotásával. A rekordsebességgel felhúzott, 1960. április 21-én már fel is avatott Brazíliaváros tehát egy, a technikai és társadalmi ha­ladásban mélyen hívó államelnök és néhány baloldali építész közös álma – amely természetesen a városnévhez tapadó jelentésekkel is kezdeni próbál valamit.

És mintha ezek a középkorból és reneszánszból örökölt eszmék erősebbek lettek volna, mint az építők álmai és meggyőződésai. Pedig a várostervezők egy, a latin-amerikai habitustól idegen munka- és időbeosztást is megpróbáltak a lakókra erőltetni. Elszeparált blokkok és szuperblokkok, kevés közösségi tér, gyatra tömegközlekedés – mintha a tervezők mindenféle öncélú sétafikálást lehetetlenné próbáltak volna tenni. Az új főváros – ellentétben más, organikus kialakult mediterrán városokkal – nem egy elevenen lüktető, számos spontán találkozást és kapcsolódási pontot létrehozó polisz.²⁸ A munkások, a szolgáltatásban dolgozók, a brazíliavárosi proletariátus a szuperblokkok közt terpeszkedő bódévárosokból járnak be dolgozni. Politikai, társadalmi értelemben Brazíliaváros nagyszabású kudarc – hű leképezője az egyre elviselhetlenebb társadalmi különbségeknek. A tár­sadalmi válság mértékét mutatja a bűnözés is. A don Bosco megálmodta „Új Je­ruzsálem” társadalmilag elkülönülő szektorait nem az ide-oda sétafikáló emberek, hanem – akárcsak egy barokk nagyvárost – a város minden szegletét átjáró remény és bűnözés, hit és bűn köti össze.

Ám ez a sokak szerint élehetetlen panelrengeteg mégiscsak a nyugati keresztény­ség „fővárosára”, Rómára emlékeztet. A brazíliavárosi sugárutak rendszere, a Plano Piloto, a repülőgépre, pillangóra vagy keresztre emlékeztető városterv is az olasz reneszánsz (vagy a Mussolini-féle) „tökéletes városokra” jellemző rendet, szimmet­riát sugall.²⁹ Hiszen Brazíliaváros, mint arra már többször utaltunk, nemcsak a szo­cializmus, hanem a kereszténység beteljesítőjeként is tekint önmagára.³⁰ Eszerint a kommunizmus is csak a kereszténység egy történelmi korszaka, ahogy a királyság volt a XVII. században, Antônio Vieira korában.

Döbbenetes, hogy a magát egész életében hithű kommunistának valló építész, Oscar Niemeyer brazíliavárosi középületei közül a katedrális a legismertebb.³¹ Mintha a városnév, a városnévbe (városnevekbe) rejtett misztikus ígéret, messia­nisztikus remény minden más jövőképet magába olvasztana vagy megsemmisítene.

²⁸ Marcel BURSZTYN – Carlos Henrique ARAÚJO: *Da utopia à exclusão: vivendo nas ruas em Brasília*, Gene­va, Labor et Fides, 1997, 26–31.

²⁹ A reneszánsz „tökéletes városokról” ld. HAJNÓCZY Gábor: *Az ideális város a reneszánszban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994; FÖLDÉNYI F. László: *Az eleven balál terei*, Budapest, Jelenkor, 2018.

³⁰ BURSZTYN – ARAÚJO: i. m.

³¹ BÁNKI ÉVA: „Szakralitás és kommunista eszmeiség a brazil templomépítészetben.” *Orpheus Noster*, XV, 2023, I, 71–83.

Bibliográfia

- J. F. de ALMEIDA PRADO: *Pêro Vaz de Caminha. A Carta*, Rio de Janeiro, Livraria Agir Editora, 1965.
- J. ALVES GASPAR: „The Planisphere of Juan de la Cosa (1500)”. *Terrae Incognitae*, Vol. 49, 2017, 1, 68–88.
- BÁNKI É.: „»Elevenünkbe vág ez a múltba merülés«” – A társadalomleírás esztétikumája: Gilberto Freyre, a szociográfus.” In *Orpheus Noster*, 2014/1, 44–51.
- BÁNKI É.: „Szakralitás és kommunista eszmeiség a brazil templomépítészetben.” *Orpheus Noster*, XV, 2023, 1, 71–83.
- J. de BARROS: *Décadas da Ásia*, Universidade da Amazonia. alvarovelho.net/images/patrono/barros.pdf (Letöltés: 2024. X. 14.)
- P. BURKE: „Gilberto Freyre e a nova história.” *Tempo Social*, IX., 1997/2, 1–12.
- M. BURSZTYN – C. Henrique ARAÚJO: *Da utopia à exclusão: vivendo nas ruas em Brasília*, Geneva, Labor et Fides, 1997, 26–31.
- P. V. de CAMINHA: „Levél Brazília felfedezéséről”. (Ford. Bernát Éva.) In RÁKÓCZI István: *Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században*, Budapest, Mundus, 2006, 249–253.
- T. M. COHEN: *The Fire of Tongues: Antônio Vieira and the Missionary Church in Brazil and Portugal*, Stanford, Stanford University Press, 1998.
- J. CORTESÃO: *A política de sigilo nos descobrimentos nos tempos do Infante D. Henrique e de D. João*, Lisboa, Coleção Henricina, 1960.
- R. CROWLEY: *Hódítók. Hogyan kovácsolta össze Portugália a történelem első tengeri világbirodalmát?*, ford. Hegedűs Péter, Budapest, Park Kiadó, 2021.
- J. FALÇÃO – R. M. B. de ARAÚJO (szerk.): *O Imperador das Ideias: Gilberto Freyre em Questão*, Rio de Janeiro, UniverCidade, 2001.
- M. FERNANDES COSTA: *O Descobrimento da America e o Tratado de Tordesilhas*, Lisboa, Biblioteca Breve, 1980.
- M. L. FERRAZ DE OLIVEIRA SILVA SANTOS: „A onomástica, o indivíduo e o grupo.” In *Arquipélago. História*, Universidade dos Açores, 2003, VII, 229–242.
- R. FONTANA: *Francesco Tosi Colombina*, Brasília, Charbel, 2004.
- FÖLDÉNYI F. L.: *Az eleven balál terei*, Budapest, Jelenkor, 2018.
- G. FREYRE: *Udvarház és szolgaszállás. A brazil család a patriarchális gazdasági rendszerben*, ford. S. Tóth Eszter, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.
- C. GUTEMBERG – M. ARAÚJO – L. GUIMARÃES – R. LEDO: *Brasília... Em 300 questões*, Brasília, Edições Dédalo, 2002.
- HAJNÓCZY G.: *Az ideális város a reneszánszban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- M. J. M. MADEIRA D’ASCENÇÃO: „A referencialização identificativa da personagem anónima na narrativa ficcional de José Régio.” In *Pensardiverso: Revista de Estudos Lusófonos*, Funchal, Universidade da Madeira, CIERL, 2018, VI, 60–69.

- A. MONNER SANS: „De aventuras, azares, amores y taumaturgias – la subversión genérica como estrategia narrativa en „Todos los nombres” In *Colóquio: Letras*, 1999, N°. 151–152, 441–452.
- T. MENDES: *Um sonho profético de Dom Bosco*, in *Católica*, 1995. ucb2.catolica.edu.br/portal/noticias/um-sonho-profetico-de-dom-bosco/ (Letöltés. 2024. X. 26.)
- PÁL F.: *Saramago-olvasatok. Kísérlet José Saramago regényeinek befogadásszempontú elemzésére és az olvasói befogadás lehetőségeinek vizsgálatára*, Equinter, Budapest, 2014.
- M. L. PALLARES – P. BURKE: *Gilberto Freyre: Um Vitoriano nos Trópicos*, São Paulo, UNESP, 2005.
- RÁKÓCZI I.: *Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században*, Budapest, Mundus, 2006.
- D. SIQUEIRA: „Novas religiosidades na capital do Brasil.” In *Tempo Social*, São Paulo, XIV, 2002, 5, 177–197.
- C. B. STUCZYNSKI: „The Jesuit Antônio Vieira on Paul’s Judeo-Gentile Universalism and Jewish Resiliency.” *Journal of Jesuit Studies*, VIII/II, 2021, 2, 250–275.
- URBÁN B.: *A reinterpretação e a reescrita do mito de D. Sebastião na ficção pós-25 de Abril*, edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/34201?show=full (Letöltés: 2024. X. 15.)
- R. VAINFAS: *Antônio Vieira: Jesuíta do rei*, São Paulo, Companhia das Letras, 2011.
- S. ZWEIG: *A jövő országa, Brazília*, ford. Halász Gyula, Béta, Budapest, 1944.

Reszümé

A portugál nyelvű irodalmakat ismerők jól tudják, hogy a tulajdonnevek milyen nagy szerepet játszanak a portugál nyelvterületen élők gondolkodásában és hagyománytudatában. A XVIII. század óta tervezett, de a csak a XX. század derekán a Planaltón megépült brazil főváros neve még a múlt század ötvenes éveiben, az alapkö ünnepélyes letétele idején sem dőlt el. Eszmetörténeti cikkében Bánki Éva a különféle – tulajdonképp mind a XVI. századból, a felfedezések korából eredeztethető – névvariánsok (Brasília, Vera Cruz) által sugallt ideológiai tartalmakat, az egyes tulajdonneveket övező, történelmileg is változó képzettársításokat igyekszik kibontani, bemutatva azt is, hogy ezek a nevekben rejtett vágyképek és ideológiai üzenetek hogyan formálták a barokk kori, a XIX. század végi és a mai Brazília jövőképét és kiválasztottságtudatát, ahogy a sokak által csúfos kudarcnak vagy éppenséggel fenomenális építészeti remekműnek tekintett Brasília/Brazíliaváros topográfiját, építészeti arculatát, sajátos „mitológiáját”.

Kulcsszavak: gyarmatosítás, felfedezések, névadás, építészet, tökéletes város, Ötödik birodalom, sebastianismo

*Abstract**The Proper Noun as History – The Exploration(s) of Brazil*

Those familiar with Portuguese literature are acutely aware of what a prominent role proper nouns play in the way people living in Portuguese-speaking areas think, as well as how they approach their traditions. The Brazilian capital had been planned since the 18th century, but was only built in the mid-20th century. Even during the 1950s, when the foundation stone was ceremoniously laid down, its name had not yet been decided upon. In her article discussing intellectual history, Éva Bánki aims to uncover the ideological subtext and historical beliefs contained within the different name variants (Brasília, Vera Cruz) originating from the 16th century, the Age of Exploration. Furthermore, she unveils the manner in which these hidden wishes and ideological messages influenced Brazil's vision of the future and concept of being chosen in the Baroque, the late 19th century and today. Moreover, the topography, architectural image and unique 'mythology' of Brasília—a city considered by many to be an atrocious failure and yet a phenomenal masterpiece of architecture by others—is also discussed by the author.

Keywords: colonization, geographical exploration, eponymy, architecture, the Ideal City, the Fifth Empire, Sebastianism

FARKAS DÁNIEL

A világ legmagasabban fekvő Petőfi tere és a magyar kulturális diplomácia

A bolíviai főváros, La Paz északkeleti részén, körülbelül 3685 méterrel a tengerszint felett helyezkedik el a világ legmagasabban fekvő, Petőfi Sándorról elnevezett tere. A teret, amelyet ma nem „Plaza” azaz köztér, hanem „Cancha”, sportpálya néven jelölnek, nemzeti költőnk mellszobra díszíti (kisebb megszakítással) 1973 óta. Latin-Amerikában nem teljesen egyedülállóak a magyar, illetve magyar vonatkozású köztéri emlékek, többnyire a magyar emigráns közösségek letelepedésének nyomvonalát követve. Quitóban egy Ferencz Béni-féle, szintén 1973-ban felállított egészalakos Petőfi-szobrot találhatunk,¹ Limában pedig Ébner Lajos emigráns magyar művész szobrai 1947 óta díszítik Miraflores negyed egyik legrepresentatívabb közterületét, az Alfredo Salazar teret.² A Petőfi-tér ehhez képest mégis kivételes, ugyanis a létrejötté és az első, mára már elveszett Vigh Tamás-féle mellszobor felállítására nem a magyar emigrációhoz, hanem az államszocialista korabeli kultúrdiplomáciához kapcsolódik. Jelen írásban a tér elnevezésének és az eredeti mellszobor felállításának körülményeit kívánom bemutatni a magyar–bolíviai kapcsolatok és a bolíviai emlékezetpolitika kontextusában. Először röviden felvázolom, hogy a magyar–bolíviai kapcsolatok milyen időszakokat éltek, és a bolíviai magyar nagykövetségnek ekkor hol volt a helye a magyar latin-amerikai diplomáciai külképviseletek térképén. Ezek kontextusában értelmezem, hogy mi volt a szerepe a két ország kapcsolatában a kulturális diplomáciának, és miért került erre kiemelt hangsúly a szobor felállításának időszakában. Ezután a La Paz-i Petőfi tér épített környezetét tárgyalom, meghatározva, hogy az adott pillanatban milyen emlékezetpolitikai és városfejlesztési térben helyezték el a szobrot. A kontextus átfogó felállítását követően ismertetem az emlékmű és a tér létrejöttének történetét. Ezután az emlékmű további történetéről, a bolíviai magyar nagykövetség kortárs kulturális tevékenységéről és a tér létrejöttéről, a szoborral kapcsolatos kulturális kampány magyar–bolíviai kapcsolatokra gyakorolt hatásáról fogok adalékokat közölni.

¹ „Petőfi-ünnepségek határainkon túl” *Petőfi népe*, 1973.03.13., 3.

² Életrajzát lásd: María SCHOLTEN DE D’EBNER: *Lajos d’Ebner, Retrospectiva*, Instituto Nacional de Cultura del Perú, Lima, 1983.

Magyarország és Bolívia kapcsolatai a Petőfi-tér létrejöttének időszakában

Magyarország és Bolívia kapcsolatai kifejezetten a hidegháború kontextusában létrejött kapcsolatok. Az Osztrák-Magyar Monarchia a bolíviai Oruro városban egy elsősorban délszláv diplomaták által vezetett konzulátust tartott fenn,³ a két világháború között pedig 1926-os öngyilkosságáig⁴ Hoffman Géza kereskedő volt Bolívia budapesti tiszteletbeli konzulja,⁵ míg Magyarország érdekeit 1924-től Olaszország képviselte egyéb más latin-amerikai országokkal együtt az andoki köztársaságban.⁶ Ezek azonban nem jelentettek lényegi interakciókat a két ország között. Mindez 1945 után radikálisan megváltozott. A Magyar Népköztársasággal a Bolívia geopolitikai mozgásterét bővíteni kívánó Victor Paz Estenssoro-féle kormány 1952–1953 folyamán felvette a diplomáciai kapcsolatokat.⁷ A bolíviai magyar külképviselet, amelyet 1962-ben alapítottak,⁸ majd 1971-ben nagykövetségi rangra emeltek,⁹ egy kisebb külképviselet volt a többi latin-amerikai magyar követséghez képest. Átlagos létszáma körülbelül 5–6 főre rúgott, a helyi alkalmazottakat is beleértve. Jelentőségét sokáig létezésének ténye adta: ez volt a másodikként létrehozott magyar külképviselet Latin-Amerikában. Bolívia sokáig nyitott volt a keleti blokkra, ez a folyamat kisebb megtorpanásokkal egészen 1971-ig tartott.¹⁰ Ebben az évben azonban antikommunista rezsim került hatalomra az 1971. augusztus 21-i puccs után Hugo Banzer Suárez ezredes vezetésével.¹¹ Ekkor kettős helyzet alakult ki a szocialista országok viszonylatában, mint azt korábban ugyanezen folyóirat hasábjain már érintettem.¹² Egyfelől a rezsim nyíltan és hangsúlyozottan antikommunista volt. Ennek megfelelően a szocialista országok nagykövetségei gyakran álltak a rendszer célkeresztjében, mint ellenséges hatalmak képviselői. A puccs alatt a szovjet követség telefonkábelét elvágták, az épületre lövéseket adtak le, a kereskedelmi képviseletük irodáját Molotov-koktélos támadás érte.¹³ 1972 májusában ugyanezen képviselet számos diplomatáját utasította ki az andoki ország.¹⁴ A magyar nagykövetség kényes helyzetére jellemző, hogy a nagykövetség alkalmazásában állt a

³ TORBÁGYI Péter: Magyar vándormozgalmak és szóránnyközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig, Szeged, Phd-értekezés, 2007, 255.

⁴ „Öngyilkos lett Hoffman Géza terménykereskedő, Bolívia konzulja” *Budapesti Hírlap* 1926.08.03, 8.

⁵ „Változás a konzuli karban” *Budapesti Hírlap* 1914.07.12., 9.

⁶ „Kik képviselik külföldön a magyar államot?” *Szózat* 1925.10.10, 7.

⁷ HORVÁTH Emőke: “Foreign Relations between Hungary and Latin America in the Early Years of the Cold War (1947–1959)” *East Central Europe* Vol. XLIX, 2022/1, 1–22, 13.

⁸ MNL OL Küm XIX-J-1-J TÜK iratok, 1952–1964, Bolívia, 1. doboz, 13. tétel, 004400 sz. irat.

⁹ MNL OL Küm XIX-J-1-J TÜK iratok, 1970, 25. doboz, Bolívia, 00557/4. sz. irat.

¹⁰ Az 1971 előtti pro-szovjet külpolitikai időszakhoz ld: James DUNKERLEY: *Rebellion in the Veins. Political Struggle in Bolivia, 1952–82*, London, Verso, 161–197.

¹¹ A puccshoz: DUNKERLEY: i.m. 198–200.

¹² Farkas Dániel: “Barátságos és barátságtalan katonatisztek – az 1973-as chilei puccs és a szovjet diplomácia stratégiái Latin-Amerikában” *Orpheus Noster* Vol. XVI, 2024/1, 104–113.

¹³ A szovjet követség ezzel kapcsolatos hivatalos panaszát lásd BO MRE AYBI.EM-5890, 256. sz. irat.

¹⁴ MNL OL Küm XIX-J-1-J TÜK iratok, 1972, 23. doboz, Bolívia, 002607 sz. irat.

moszkva-barát Kommunista Párt főtitkárának felesége, Maria Sattori, miközben a férje, Jorge Sattori Ribera a Banzer-rezsim internálótáborában raboskodott.¹⁵

A szocialista országok képviselteinek helyzete mégsem volt kritikusan nehéznek mondható. Teljes követségek kiutasítására nem volt példa a korábbi időszakokkal ellentétben. A rezsimnek, pontosan azért, hogy ezt az antikommunizmusát stabilizálhassa, minden gazdasági segítségre szüksége volt. A korábbi Torres-kormány alatt a latin-amerikai gazdasági terjeszkedésre törekvő szovjet blokkbeli országok számos hitelt ajánlottak fel Bolíviának a Banzer-rezsim a szocialista ideológiai befolyás ellenzése mellett kapva kapott ezeken a nem is jelentéktelen mértékű lehetőségeken. Az Egyesült Államok a Banzer-rezsim első hat hónapja folyamán összesen 22 millió dollár gazdasági segílyt nyújtott az országnak, és további 25 milliót helyezett kilátásba.¹⁶ A szocialista országok természetesen kamatokkal is bíró hitelként, és általában konkrét áruk megrendelésére nyújtottak forrásokat, de még ezzel a kitéttel is jelentősnek nevezhető a szovjetek által kínált 27,5 millió dolláros¹⁷ és a magyarok által ajánlott 6 milliós hitelkeret¹⁸ a Bolívia számára rendelkezésre álló külföldi források között.

A kettős helyzetben felértékelődött az ideológiailag semleges, de az államközi kapcsolatokat mégis megfelelően ápoló kulturális diplomácia szerepe. Az európai magaskultúra termékeire a latin-amerikai államok hagyományosan fogékonyak voltak, és ezt a szocialista államok diplomáciája is jól kihasználhatta. Magyarország első, Bolíviában nagy érdeklődést kiváltó nyilvános diplomáciai kampánya is ilyen-kulturális jellegű volt 1954 tavaszán és nyarán. Ekkor fényképkiallítást, valamint filmeket hoztak az akkor még csak Buenos Aires-ből átutazó magyar diplomaták.¹⁹ Az 1950-es évek végén, amikor a magyar Külügyminisztérium még nem volt hajlandó megnyitni egy bolíviai követséget, a buenos aires-i képviselőt ugyanilyen kulturális eseményekkel hidalta át a kérdéses problémákat. A bolíviaiak a Banzer-időszakban is nyitottak voltak a szocialista államok médiamegjelenéseire. A szovjet nagykövet már 1971 november 7-én közzétehetette a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom”-ról szóló megemlékező szövegét a *HOY* című folyóiratban, ahol a békés egymás mellett élés elvét és a Szovjetunió jelentős pénzügyi segítségnyújtását hangsúlyozta.²⁰ Róbel Sándor la paz-i nagykövetség első beosztottja és kulturális attaséja, aki 1972–1975 között teljesített szolgálatot, így fogalmazott: „Kultúra és sajtó volt a tevékenységi területem... hiszen az ember mit mást tudott csinálni.”²¹ Ez is utal a kulturális diplomácia kiemelt szerepére a szocialista országok követségeinek adott helyzetében, ahol más tevékenységi körök be voltak határolva.

¹⁵ BO MRE AYBI.EM-5895, M.24/72 sz. irat.

¹⁶ Foreign Relations of the United States (FRUS) 1969-1976, American Republics, Vol X. 110. sz. irat.

¹⁷ MNL OL KÜM XIX-J-1-J TÜK iratok, 1971, 29. doboz, Bolívia, 002894. sz. irat.

¹⁸ MNL OL KÜM XIX-J-1-J TÜK iratok, 1971, 29. doboz, Bolívia, 003164/2 sz. irat.

¹⁹ MNL OL KÜM XIX-J-1-k- Admin iratok, Bolívia 1952-1964 1. doboz, 0991/2 sz. irat.

²⁰ “Mensaje del Embajador de la URSS en Bolivia” *HOY* (La Paz, Bolívia) 1972.11.07.

²¹ Interjú Róbel Sándorral, 2023.05.17.

Ebben a diplomáciai szituációban találkoztak a La Paz-i nagykövetség elgondolásai a Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóján tartott emlékévvvel. Az államszocialista rendszer által „haladó szelleműnek” tartott költő emlékévének megünneplése országos kampány keretében valósult meg, amelyet a költő emlékét őrző kulturális befektetések – könyvtárak, emléktáblák, tanulmányi versenyek – finanszírozása jellemzett.²² Az új, Petőfiről elnevezett szimbolikus terek egy állami program keretében nyertek el Petőfi-szobrokat. Vígh Tamás szobrászművész – ahogy Vekerdi Tamás fogalmazott, a „portré értő mestere”, már 1970-ben készített egy Petőfi-mellszobrot a Margitszigetre,²³ a fotók alapján ennek másolata volt az eredeti La Paz-i szobor. Ilyen módon találkozhatott a La Paz-i követségi igény az országos magyar kultúrkampánnyal.

Hogy ismét Róbel Sándort idézzük: „Magyarországról felajánlottak nekünk egy mellszobrot. Elmentem a polgármesterhez. Mondta, hogy van három tér, aminek nincs neve, ha valahova felhúzzuk, elnevezik róla a teret. Megkerestem a Petőfi ügygel a művelődési minisztérium főigazgatóját. Lelkes volt, bár fogalma sem volt arról, ki az a Petőfi... Kiválasztottuk a felvonulási térhez legközelebb lévő teret”.²⁴

Itt láthatjuk, hogy a politikailag semleges megközelítésnek jó eredménye volt a helyszínen, ahol a döntéshozóknak csak annyi volt a lényeges tényező, hogy Magyarország, mint fejlett európai állam, hozzá akar járulni La Paz szépítéséhez egy ingyenes szoborral. A kulturális diplomáciai megközelítés itt is gyors sikert aratott. Az interjúban pedig felbukkannak azok a tényezők is, amelyek befolyásolták a szobor elhelyezését. Az egyik a tény, hogy voltak névtelen terek La Pazban. Ez rámutat a helyi városfejlődés folyamatára, amely nélkülözötte a rendszeres központi irányítást, ezáltal lehetővé téve társadalmi szervezeteknek, vagy akár esetünkben külföldi követségeknek, hogy kezdeményezőként lépjenek fel ezen közterületek kulturális tartalmának a feltöltésére. A másik fontos tényező, hogy egy felvonulási tér közelében helyezkedett el. Ez kapcsolódik Bolívia 20. századi politikátörténetének és emlékezetpolitikai jelenségeinek a formálódásához. A következőkben ezeket a tényezőket szeretném bemutatni.

²² „...költő volt, ő volt a költő...” Petőfi Sándor születése 150. évfordulójának ünneplése 1973-ban. mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/kolto_volt_o_volt_a_kolto_petofi_sandor_szuletese_150_evfordulojanak_unneplese_1973 (Letöltve: 2024.11.07)

²³ VEKERDI László: *Vígh Tamás*, Budapest, Corvina, 1983, 51.

²⁴ Interjú Róbel Sándorral, 2023.05.17.

*Miraflores negyed és a Plaza Villarroel a Petőfi-tér közelében:
a bolíviai emlékezetpolitika új súlypontja*

A tér, amelyet végül Petőfi térnek neveztek el, Miraflores kerület keleti részén helyezkedik el, a Barrio Gráfico (hagyományos bolíviai szóhasználatban kb. nyomdásznegyed)²⁵ városrészben. Miraflores La Pazon belül egy relatíve „új”, szinte teljes egészében a XX. század folyamán beépült, tudatosan megkonstruált városi régió volt. A város 1548-as alapítása óta relatíve szervesen fejlődött a kicsi városközpontból, amely az Andok fennsíkjának egy szélvédett völgyében fekszik. Miraflores ennek a fővölgynek egy mellékvölgye. A huszadik században a város, miután a világ legmagasabban fekvő fővárosává vált, folyamatosan és egyre rohamosabban terjeszkedett. A szabályozatlan terjedésben érdekes színfolt volt Miraflores gondosan megtervezett és megkonstruált negyede. Emilio Villanueva, a város főépítésze 1929-es nyilatkozata szerint az ipari negyedet részletes, logisztikai, földrajzi és időjárásbeli tényezők figyelembevételével helyezték Miraflores negyed északkeleti csücskére, a „Caiconi zónába”.²⁶ A zóna az uralkodó szélirány alatt feküdt, tehát az ipari tevékenység melléktermékei, por, füst, zaj nem sodródott a város felé a széllel. Itt Villanueva szerint nagyobb sík területek is elhelyezkedtek, amelyek lehetővé tették gyárak elhelyezését is. Ráadásul mindez a város széléhez legközelebb, a Yungas felől beérkező vasút vonalában feküdt, ezáltal lehetővé téve elméletben, hogy a logisztika ne érintse a városnegyed többi részének nyugalma. A racionalitás jegyében az ipari negyed mellett kijelölték a munkások lakónegyedeit is a lehető legközelebb. Valószínűleg ilyen módon lett a neve „nyomdásznegyed” annak a városrésznek, ahol később a Petőfi-tér elterült. A már az 1920-as években létező tervekhez képest a város adott része nagyon lassan épült meg, tekintve, hogy Bolíviát a gazdasági világválság, az 1932-35-ös chacói háború, majd egyre súlyosabb társadalmi felfordulások sújtották a következő időszakban. Az 1950-es évek elejére népesült be a terület igazán, éppen ezért aztán az új, modernista városnegyed kiváló célpontja lett az 1952-es bolíviai forradalom után új emlékezetpolitikai regisztert teremteni kívánó „nemzeti forradalmi” rendszernek.

Az 1952-es forradalom, miközben az adott pillanatban rendkívül megosztó volt, a bolíviai emlékezetpolitikában szinte teljes egészében konszenzusos tárgygyá vált. Fontos leszögezni, hogy ez elsősorban magát a forradalmat és az általa elindított társadalmi folyamatokat illeti, nem pedig a forradalmat végrehajtó politikai erőt, az MNR pártot (Movimiento Nacionalista Revolucionaria, Nemzeti Forradalmi

²⁵ Lásd a szó használatát az egész nyomdászközösségre nézve pl. Waldo Alvarez ESPAÑA: *Los gráficos en Bolivia: historia de la organización y luchas de los trabajadores de este sector social*, La Paz, 1977, Renovación. A nyomdászok kiemelt szerepe a bolíviai munkásmozgalomban annak köszönhető, hogy az ipari munkásság csak nagyon lassan alakult ki, így ez a relatíve alacsony számú, de jól szervezett és informált munkásréteg kiemelt szerepet tölthetett be. Ld. erre nézve: Guillermo LORA: *Historia del movimiento obrero boliviano 1900–1923*, La Paz, Los Amigos del Libro, 1997, 24–33.

²⁶ „La urbanización de Miraflores fue el tema de su conferencia” *La Razón*, 1929.08.18.

Mozgalom). A párt egy erősen nacionalista, egyesek szerint már-már a Harmadik Birodalom felé hajló mozgalomként indult 1939-ben. A zsidóság 1939-es bolíviai bevándorlása alatt számos visszaemlékezés említi, hogy hevesen antiszemita cikkek jelentek meg *La Calle* (Az Utca) című pártlapjában.²⁷ „Pro-náci” reputációját különösen felerősítette, hogy 1943 decemberében egy katonai szervezettel, a RADEPA (Razón de Patria – magyarul: a Haza Érdeke) csoporttal közösen átvette a hatalmat, és erősen konfrontálódott a kortárs, alapvetően pro-szovjet és így a második világháború alatt egyúttal Amerika-barát baloldallal, miközben szövetségese, a katonai rezsim politikai gyilkosságokat hajtott végre baloldaliak ellen, és jó kapcsolatokat ápolt a Berlinnel a kontinens többi részéhez jóval barátságosabb kapcsolatokat fenntartó²⁸ Perón-féle argentin rezsimmel. A RADEPA-MNR szövetség 1946. júliusi bukása így az „antifaszizmus győzelmeként”²⁹ értelmeződött a bolíviai közéletben. Mindeközben azonban az ipari munkásság és a földművesek korporatív szervezetei kicsúsztak a baloldal és a hagyományos elit kezéből, és az MNR-el koalícióban valósult meg az adott társadalmi helyzetben jelentős jogkiterjesztést és szociális intézkedéseket hozó 1952. április 6-ai forradalom. Az MNR ezután 12 évig, René Barrientos tábornok 1964. novemberi hatalomátvételéig³⁰ ellenőrizte az országot. A tábornok maga is igyekezett az 1952-es eseményekhez pozitívan viszonyulni, hagyományosan a „Revolución Restauradora”, tehát „Helyreállító Forradalom” nevet adta forradalmának, miközben a történettudomány többnyire katonai puccsként emlékezik meg róla. Itt láthatjuk, hogy a forradalom öröksége pozitívan, míg maga az MNR negatívan jelenik meg. Ezt elsősorban az a jelenség okozza, hogy az 1952-es forradalom után bekövetkezett a „tömegpolitizálás” korszaka Bolíviában. Ehhez pedig minden politikai erőnek bizonyos viszonyrendszert kellett kialakítania. A Barrientos uralmát követő Ovando 1969-ben is erőteljesebben a szociális szervezetekkel alakított ki szövetséget, utódát, Torres tábornokot pedig egyenesen a szakszervezetek „emelték a trónra”, miután Rogelio Miranda tábornok 1970. október 6-ai puccsa közben tömeges tiltakozások robbantak ki egy progresszívabb vezetőt követelve. Még a hagyományosan szélsőjobboldalainak nevezett Hugo Bánzer Suárez tábornok 1971. augusztus 17-i puccsa is a Nemzeti Forradalom örökségére hivatkozott, annál is inkább, mert a tábornok koalíciójában ismét helyet foglalt az MNR, a forradalmat eredetileg kirobbantó párt vezetősége. Az MNR maga 1985-ben – bár utójára – még választást is képes volt nyerni a katonai rezsimet követő demokratikus időszakban.³¹

²⁷ Herbert S. KLEIN: *Parties and Political Change in Bolivia, 1882–1952*, 308, 337.

²⁸ Luis Alberto ROMERO: *A History of Argentina in the Twentieth Century*. University Park, Penn State University Press, 2022, 93–95.

²⁹ Glenn J. DORN: *The Truman Administration and Bolivia: Making the World Safe for Liberal Constitutional Oligarchy*, University Park, Penn State University Press, 2015, 51.

³⁰ FIELD, Thomas C. Jr.: *From Development to Dictatorship: Bolivia and The Alliance for Progress in the Kennedy Era*, Ithaca, Cornell University Press, 2014, 270–316.

³¹ Robert R. BARR: “Bolivia: Another Uncompleted Revolution”. *Latin American Politics and Society*, Vol. XLVII, 2005/3. 74.

A lényeg, hogy egy heterogén pártról van szó, amelynek legfontosabb hívószava a nemzeti szuverenitás és az akkor az őslakosok és fehérek kasztjaiból álló társadalom egyesítése. Konkrét hősei a szerintük a nemzeti forradalom győzelmét megelőlegező, a katasztrofális 1935-ös chacói háborús vereséget követően hatalomra jutott progresszív katona-diktátorok: 1937–1939 között kormányzó Germán Busch, akinek a szobra ma is a negyedek kettészelő sugárút közepén helyezkedik el, és az 1943–1946 között irányító Gualberto Villarroel, akinek a hamvai a sugárút végén levő nemzeti panteonban fekszenek Busch-éval együtt. Ez a kérdéses felvonulási tér, a Plaza Villarroel. A panteon maga szintén a nemzet egységét jelképezi, domborművén a földművesek, a parasztok és a katonák együtt küzdenek egy új Bolíviáért.

Ennek megfelelően az 1971 utáni rezsim számára is lényeges hely volt Miraflores kerület és emlékezetpolitikai kulcs helyei. Mi több, Mercedes Bernabé Colque bolíviai történész szerint a hadsereg számára még emelkedett is a tér értéke, mint a forradalom emlékét őrző szimbolikus terület, amely egyúttal egy katonatiszt nevét viseli.³² A területre vezető sugárúton a Revolución Restauradora vezetője, Barrientos tábornok állíttatta fel Busch elnök, a forradalom másik klasszikus előfutárának szobrát. A tér neve szintén a forradalom egyik, már tárgyalt katonai előfutárához kötődik, ezenkívül alkalmas nagyobb szabású felvonulások tartására, amia katonaság erődemonstrációja számára lényeges volt. A hadsereg főparancsnoksága is relatíve közel, Miraflores és Sopocachi negyed határán helyezkedik el, így egy ilyen gyorsan elérhető szimbolikus teret képez. Bernabé Colque kutatásaiból tudjuk, hogy az 1972-es függetlenség napi (augusztus 6.) parádé a korábbiaknál lényegesen nagyobb volt.³³ Így mindenképpen egy, az adott történelmi pillanatban fontos szimbolikus tér mellett foglalt alkalmas helyet magának a magyar nagykövetség a maga Petőfi-mellszobrával.

Összefoglalva tehát Miraflores negyed a korszakban hevesen terjeszkedő La Paz még kevésbé rendezett része volt, amelyet az adott pillanatban az 1970-ben hatalomra jutott bolíviai rezsimemlékezetpolitikai tér kialakítására használt fel. Részenben a gyors fejlődés által kínált lehetőségek – a közterületek hiányzó neve, részben az emlékezetpolitikailag releváns elhelyezkedés miatt is esett a választás a Barrio Gráficoban elhelyezkedő térre, hogy Petőfi nevét és egy Petőfi-szobrot hordozzon.

A La Paz-i Petőfi tér létrejötte és a magyar kulturális diplomácia 1973-ban

Ami a szoboravatás diplomáciai felhasználását illeti, alkalmas volt más fontos kapcsolatok kiépítésére is. A szobor felavatása előtt sor került egy Petőfi-emlékbizottság felállítására is 1972 novemberében.³⁴ Ennek tagjai elsősorban olyan köztiszt-

³² Mercedes BERNABÉ COLQUE: “Los destinos degradados de la revolución boliviana: el monumento al MNR, de mausoleo a centro de torturas (1964–1982)” *Revista Ciencia y Cultura* 2012/29, 193–194.

³³ BERNABÉ COLQUE i. m. 196.

³⁴ MNL OL KÜM XIX-J-I-k Admin iratok, 1972, 10. doboz, Bolívia, 528–22 sz. irat.

viselők voltak, akik valamilyen kapcsolatban álltak az irodalommal és kultúrával. Így lett tagja a bizottságnak Raul Botelho Gozálves és Mario Arancibia Herrera, Walter Montenegro, Oscar Rivera Rodas írók, Miguel Angel Flores és Alcira Cardonas újságírók. A képzőművészeket Marina Nunez del Prado szobrász képviselte. Az állami szféra kulturális képviselőire is figyeltek, az oktatási minisztérium főosztályvezetője, Benjamin Saravia Ruelas is tagja lett a bizottságnak. A külügyminisztériumot helyettes államtitkári szinten kérte fel először a követség, később az intézmény Raul Botelho Gozálves főigazgatót³⁵ delegálta a bizottságba. Walter Montenegro íróról ráadásul tudható, hogy a kormánykoalíció tagjaként egy a már említett MNR párthoz közel álló értelmiségiről van szó. Ilyen módon a szocialista követség kulturális programokkal sikeresen érintkezett kormányhoz közelebb álló körökkel is. Az oktatási minisztériummal kapcsolatosan fontos még megjegyezni, hogy fontos kapcsolatuk volt a magyarokkal az ösztöndíjak elosztása révén. A magyarok 1962 óta fennálló ösztöndíjprogramja ekkorra már több tucat bolíviai fiatalnak adott lehetőséget, hogy Magyarországon tanuljanak főleg műszaki és orvosi pályán. A külügyminisztérium a hidegháborús feszültségekkel tisztában volt, és rossz szemmel nézte a program 1971 utáni fenntartását is,³⁶ de egészen 1974-ig nem jártak sikerrel. 1972-ben is rendben lezajlott az éves felvételi és a diákok kiutazása. Az oktatási minisztérium láthatóan fontosabbnak tartotta a magyar források konkrét, diákok számára is hasznosítható igénybevételét a szocialista partnerétől való elvont, hidegháborús célú elzárkózás helyett.

A Petőfi-emlékbizottság annak ellenére problémamentesen működött, hogy a bolíviai állam kapcsolatai a Kommunista Párttal időközben ismét kritikussá váltak, miután kommunista foglyok tömegesen törtek ki egy a Titicaca-tó partján fekvő börtöntáborból, és menekülteka tapon át Peruba, majd onnan Limán keresztül Kubába. La Paz kulturális életét a helyzet politikai implikációi ellenére sem zavarta meg egy rendészeti krízis.

A magyar nagykövetség készülő akciója a magyar sajtóhoz is eljutott, amely így fel tudta mutatni a Petőfi-emlékév valóban globális jellegét. A készülő szoborról többször is megemlékeznek, valamint egy ízben egy Petőfi-emlékbizottsági ülésről is készült gyorshír.³⁷ A program így a magyar külügyminisztérium kulturális tevékenységének és ennek kiterjedt jellegének belföldi, magyarországi felmutatására is alkalmas volt, nem is beszélve a magyar kultúra világhírnévéről.

Ami az államközi kapcsolatokat illeti, a szoboravatás időpontja közelébe időzítették három fontos kereskedelmi utazó, két MEDICOR és egy NIKEX delegátus érkezését.³⁸ A MEDICOR delegátusai újabb üzletek megkötésére érkeztek, míg a NIKEX egy lehetséges ónolvasztóval kapcsolatos tárgyalásokra jöttek. Úgy tűnik,

³⁵ BO MRE AYBI.EM-5895, 184. sz. irat.

³⁶ Lásd a budapesti bolíviai ügyvivő negatív hangú jelentését BO MRE AYBI.EM-5961, iratszám nélkül, 1971.12.20.

³⁷ „A nap hírei” *Magyar Hírlap* 1973.01.22, 13.

³⁸ MNL OL Küm XIX-J-I-k Admin iratok, 1972, 10. doboz, Bolívia, 528–22 sz. irat.

hogy ez alkalmas volt arra, hogy egy helyen, egy időben koncentráltan reprezentálják a nyilvánosság számára a magyar–bolíviai kapcsolatok legfontosabb szereplőit, jellemzőit, a kulturális és a gazdasági diplomáciát összekapcsolva. Egy, a bolíviai magyar képviselőkhöz képest egészen népes, hatfős magyar delegáció vehetett így részt az eseményen.

Maga a szobor felavatása 1973. március 15-én zajlott le, a városi és az országos sajtó is tudósított az eseményről. Az egész eseménynek még egy érdekes, a korszak politikai hangulatára jellemző következménye is volt. A legnagyobb országos napilap, az *El Diario* karikaturistája másnap Petőfi témájú karikatúrával jelentkezett, bizonyos kormánykritikára használva ki a helyzetet. A képen egy, a valódi szoborra még csak formájában sem hasonló Petőfi-szobor előtt álló karakter kérdezi, hogy „a bolíviai költők mit kapnak?”³⁹

Minden jel szerint nem egy Magyarország elleni kritikáról van szó, hanem egy elsősorban városon belüli vitáról az infrastrukturális fejlesztések kapcsán. Az *El Diario* azonban egy La Paz-i, felső középosztálybeli napilap volt. Az ott dolgozóknak lehetőségük volt bizonyos kritikát megfogalmazni, és annál inkább, hogyha egy kisebb jelentőségű kérdéstről volt szó. A karikaturista infrastruktúrát célzó mondanivalóját

³⁹ “Apuntes” *El Diario*, 1973.03.16., 2. Köszönet Róbel Sándornak, hogy felhívta a karikatúrára a figyelmemet.

bizonyítja a Petőfi-teret illető rajzát közvetlenül követő alkotása is. Március 17-ei rajza az *El Diario* lapjain⁴⁰ egy városfejlesztéssel kapcsolatos prioritási listát író figurát ábrázol, aki a lista szinte minden helyét emlékművekkel tölti fel, míg az útburkolat, az iható víz és a csatornázás a papírkosárban végzi.

Ebben a kontextusban a Petőfi-szobor kritikája a rendszer nemzeti és a gazdasági prioritásokkal kapcsolatos bújtatott bírálatának lehetőségét kínálta a kérdéses, „Don José” művésznevű újságírónak. Csupán ennyivonható le önmagukban a karikatúrákból, sajnos az újságírót nem sikerült azonosítani és személyes kommentárját megszerezni.

A magyar nagykövetség a továbbiakban elsősorban az április 4-ei rendezvényeket kötötte a Petőfi-térhez. A szokásos, ekkor a város Calacoto negyedében levő nagykövetségi épületben tartott rendezvények mellett így alkalom volt arra is, hogy nyilvános térben mutathassa be magát a magyar követség. Ez összekötődött az ideiglenesen megnövekvő magyar közösség összefogásával is. Az 1967–1972 között tetőző intenzitású bolíviai-magyar ösztöndíjprogram diákjai voltak ennek a legfontosabb célpontjai. Egy 1971-es jelentés szerint a bolíviai ösztöndíjasok voltak a harmadik legszámosabb ösztöndíjas közösség Magyarországon a vietnamiak és a kubaiak után.⁴¹ Ezek a diákok az 1970-es évek második felében tértek haza nagyobb számban, többen magyar származású házastárssal együtt. Míg 1972-ben csak három magyar feleség élt Bolíviában a nagykövetség adatai szerint,⁴² 1976-ban már 38 ilyen személyről tudott a képviselő.⁴³ Az ő összefogásukra, rendezvények szervezésére kiváló volt az április 4-e mellett a március 15-ei rendezvények a Petőfi-szobornál. Dr. Germán Crespo, 1971-ben a SOTE-n orvosként végzett ösztöndíjas 1980-ban a már létező spanyol mellett aymara nyelvre is lefordította Petőfi egyes verseit.⁴⁴

A szobor kapcsán ezenkívül két kiállítás-csomagot is rendelt a követség. A szobor felállítása tehát alkalmat adott arra, hogy az 1973. évi nyilvános diplomáciai programokat tematizálják, ésegy viszonylag nagyobb nyilvánosságot kapott kultúr-diplomáciai akcióhoz köthessék. A Petőfi-kiállítás Oruro, Potosí és Sucre városokban került kiállításra, közösen egy *Hungría en Imágenes* (Magyarország képekben) fotókiállítással.⁴⁵

Nemcsak a kulturális program tematizálásához, hanem személyi kapcsolatok megerősítéséhez is jelentősnek bizonyult a Petőfi-térhez kapcsolódó kultúr-diplomáciai akció. A magyar képviselő megalakítása óta szenvedett abban a problémában, hogy hivatalos kapcsolatain és a politikai életben nem szalonképes Kommunista Párton kívül relatíve kevés állandónak mondható kapcsolata volt – a kevesek között

⁴⁰ “Apuntes” *El Diario*, 1973.03.17, 2.

⁴¹ BO MRE AYBI.EM-596I, iratszám nélkül Marcel Ostría Trigo budapesti bolíviai ügyvivő 1971.12.20-ai jelentése.

⁴² MNL OL Küm XIX-J-1-j TÜK iratok, 1972, 23. doboz, Bolívia, 001919. sz. irat.

⁴³ MNL OL Küm XIX-J-1-j TÜK iratok, 1976, 36. doboz, Bolívia, 003961. sz. irat.

⁴⁴ Germán CRESPO: *De Tupac Katari a Petőfi*. Kézirat másolata a szerző gyűjteményében.

⁴⁵ MNL OL Küm XIX-J-1-k Admin iratok, 1973, Bolívia, 10. doboz, 582-1. sz. irat.

említhető Abelardo Villalpando potosi rektor, a magyar–bolíviai ösztöndíjprogram kulcsalakja és Wittman Tibor latinamerikanista személyes barátja. A Petőfi-tér kapcsán további lényeges kapcsolatokat sikerült kiépíteni. A fennmaradt iratokból egyértelműen kiderül, hogy a magyar nagykövetség ekkor ismerkedett össze Miguel Angel Floressel, a Nueva Jornada nevű napilap főszerkesztőjével. Az újságíró saját bevallása és a követség ismertetése szerint is számos Magyarországgal foglalkozó, hazánkat jó színben feltüntető cikket közölt a lapban. Róbel Sándor szerint később a Petőfi-versek spanyolra fordításában és helyi kiadásában is segédkezett a létrejött Petőfi-emlékbizottság keretében.⁴⁶ A *Nueva Jornada* lap, illetve a kötet már nem fellelhető a bolíviai közgyűjteményekben, de mégis jelzik a tér köré szervezett kulturális kampány hatását a La Paz-i közéletben.

A pozitív kezdet után a magyar kulturális diplomácia kapott az alkalmon, hogy egy hazánkkal láthatóan szimpatizáló újságíróval dolgozhat együtt. A korábbi időszakokban a magyarok kevésbé voltak sikeresek médiakapcsolatok terén. A követség 1962 decemberi megalakulása után a szocialista világ erőteljesen igyekezett Bolíviában teret nyerni kulturálisan és gazdaságilag is, ennek megfelelően a magyarok is koncentráltak kapcsolatépítésre. Ez elsősorban rádióknak készült hanganyagok küldésével, valamint a bolíviai újságírók magyarországi meghívásával valósult meg. Ezek azonban nem eredményeztek komolyabb pozitív médiavisszhangot, mint azt a Kultúrkapcsolatok Intézetének egy 1965-ös jelentése csalódottan konstataulta.⁴⁷ A következő években ezek a meghívások lényegében megszűntek. Miguel Angel Flores azonban egy jóval megalapozottabb kapcsolatnak bizonyult, és kismértékben áttörésnek is lehet nevezni a magyarok bolíviai kapcsolatrendszerére nézve. A teret övező médiakampánya után a magyar külügyminisztérium szervezésében utazott Magyarországra egy tanulmányútra 1973 szeptemberében. 1974-ben már egy hosszabb posztgraduális képzésre vonatkozó ösztöndíjat ígértek neki, azonban végül a bolíviai külügyminisztérium jóvoltából még fontosabb pozícióba került a magyar–bolíviai kapcsolatokban, a budapesti nagykövetségük másodtitkára, később pedig ügyvivője lett.

1971-ben mindössze Budapesten volt a keleti blokkban bolíviai nagykövetség, ugyanis az 1964–1969 között megszakított diplomáciai szálakat a keleti blokkra legnyitottabb 1969–1971 közötti időszakban nem sikerült megfelelően rendezni adminisztratív és pénzügyi nehézségek miatt. Mivel a magyarok folyamatosan jelen voltak a dél-amerikai országban, megszakítás nélkül, ezért az 1970 elején felállított moszkvai képviselet mellett ők kapták a második szovjet blokkban létrehozott bolíviai képviseletet, amely akkreditálva volt az egyébként Bolívia számára gazdaságilag fontosabb Csehszlovákiában is. 1973-ban a bolíviai külügyminisztérium úgy határozott, hogy az addig ideiglenes ügyvivő által vezetett képviselet élére nagykövetet neveznek ki, és május 3-án Budapestre is érkezett José Saavedra Suárez ebben

⁴⁶ Interjú Róbel Sándorral, 2023.05.17.

⁴⁷ MNL OL KÜM TUK XIX-J-1-j 1965, 30. doboz, Bolívia, 00631/3 sz. irat.

a minőségben.⁴⁸ Flores, miközben Magyarországon járt, valószínűleg meglátogatta a bolíviai nagykövetséget, ugyanis ezenkívül kicsi a valószínűsége, hogy egy, egyébként nem karrierdiplomata a külügy látóterébe került volna. Flores ugyanis egy évvel a feltételezett látogatása után, 1974 augusztusában Magyarországra érkezett, immár a bolíviai nagykövetség másodtitkáraként. Ez pedig nemcsak számára volt fontos karrierlépés, hanem a magyar–bolíviai kapcsolatokat is jelentősen javította. José Saavedra nagykövet ugyanis szintén nem karrierdiplomata volt, hanem Hugo Bánzer Suárez elnök tágabb családjából származott, és rokonához hasonlóan radikális antikommunista nézeteket vallott. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy nyíltan is konfliktust vállalt a magyar külügyminisztériummal a magyar sajtó Bolíviáról szóló cikkeinek hangvételeivel kapcsolatban. A magyar sajtó hangvétele ugyanis „természetesen” eltért az államközi kapcsolatokban fenntartott konfliktuskerülő, a kooperációra koncentráló viszonyról. Az autoriter, kommunistaellenes rezsimnek könnyű célpontjai voltak a hidegháborús, az elvileg internacionalista ideológiájú államszocializmust követő sajtónak. Ezt az első bolíviai ügyvivő, Marcelo Ostría Trigo csak a külügyminisztériumának küldött belső kommunikációban jelezte időről-időre, a magyaroknak nem hívta fel a figyelmét,⁴⁹ azonban Saavedra, a politikai kinevezett ennél jóval magabiztosabb volt. Flores megérkezése után azonban már egy ellensúly is volt mellette, aki finomíthatta a nagykövet konfrontatív stílusát. Jól ábrázolja ezt a kérdést egy 1974. szeptember 17-ei találkozó Saavedra, Flores és Peják Zsiva, a magyar külügyminisztérium VII., Latin-Amerikáért felelős területi osztályának vezetője között.⁵⁰ A bolíviai nagykövet két, még januárban és májusban a Magyar Nemzetben megjelent Lovas Gyula-cikk ellen kívánt személyesen tiltakozni. A cikkekkal kapcsolatban rámutatott, hogy a magyar sajtó állami irányítás alatt áll, ezért az állami szervek felelősséggel tartoznak a tartalmukért. Retorzióként a saját távozását helyezte kilátásba. A fizikailag gyenge, ekkor is egy infarktusból lábadozó nagykövet azonban Peják Zsiva és a saját másodtitkára együttműködésével találta magát szembe, akik hangsúlyozták, hogy a magyar sajtó független, és Lovas Gyula csak a magánvéleményét fejezte ki. Saavedra a beszélgetés végére visszavonulót fújt, és elfogadta a cikkekkal kapcsolatos magyarázatot.

Flores nemcsak a viszonyrendszert zavaró negatív jelenségeket simította el, hanem proaktívan is hatott a kulturális kapcsolatokra. 1975 nyarán például a szervezésében bolíviai kortárs festők műveiből álló kiállítás valósult meg a bolíviai függetlenség 150. évfordulója alkalmából. A magyarok egyik legjobb bolíviai kapcsolata, aki a Petőfi-szobor körüli kampányban került a látóterükbe, 1974 novemberétől egészen 1976 szeptemberéig az ügyvivői feladatokat is ellátta Budapesten,⁵¹ miután az egyre romló egészségű Saavedra nagykövet végül valóban távozott Magyarországról.

⁴⁸ BO MRE AYBI.EM-5961, iratszám nélkül, José Saavedra Suárez jelentése, 1973.05.16.

⁴⁹ BO MRE AYBI.EM-5961, iratszám nélkül, Marcelo Ostría Trigo jelentése, 1971.12.07.

⁵⁰ MNL OL KüM Admin iratok XIX-J-1-k 1974, 10. doboz, 588-1. sz. irat.

⁵¹ BO MRE AYBI.EM-5961, iratszám nélkül, Miguel Angel Flores jelentése, 1974.11.29, BO MRE AYBI.EM-6243, iratszám nélkül, Miguel Angel Flores jelentése, 1976.09.15.

A bronzból készült eredeti mellszobrot az 1990-es évek végén színesfémtolvajok ellopták. Később megint csak egy volt magyarországi ösztöndíjas magánadományából új mellszobrot állítottak helyére, amelyet 2024 februárjának végén még egy új emléktáblával is kiegészítettek. A magyar nagykövetség 1987 decembere óta hiányzik La Pazból, de a Petőfi-tér máig a bolíviai–magyar kulturális kapcsolatok fontos színtere, többnyire a valaha Magyarországon tanult ösztöndíjasok szervezésében kerül sor itt március 15-e alkalmából megemlékezésekre, illetve Magyarország (Bolíviába is akkreditált) limai nagykövetsége látogatja meg a teret, amikor a diplomaták Bolíviába látogatnak.

Írásomban igyekeztem kidomborítani a Petőfi-szobor felállításának külpolitikai körülményeit, elhelyezkedését befolyásoló emlékezetpolitikai és gazdasági tényezőket, a szobor felhasználását és egyes, hozzá kapcsolódó mellékszálakat, mint például a sajtóvisszhangját és összekapcsolását a magyarok bolíviai kapcsolatrendszerének bővülésével. A La Paz-i Petőfi Sándor tér a bolíviai magyar nagykövetség kreatív kulturális diplomáciai manőverének köszönhetően kaphatta magyar nevét és a Petőfi-szobrot. A tér létrehozása és a köztéri szobor sokat jelentett egy olyan helyzetben, amikor az európai, nemzeti kultúráról szóló ideológiássemleges diskurzus a hidegháborús feszültségek ellenére is közös nevezőt jelenthetett a szocialista Magyarország és a katonai diktatúra által irányított andoki köztársaság között. A Petőfi-tér létrejötte ebben a kontextusban egy mikro-metszete a Kádár-korszak külügyi módszereinek a harmadik világban: minimalizált ideológiai konfrontáció és a „vasfüggönyön” is átnyúló együttműködési lehetőségek megragadása minden esetben.

Bibliográfia

- BARR, Robert R.: “Bolivia: Another Uncompleted Revolution” *Latin American Politics and Society*, Vol. XLVII, 2005/3.
- BERNABÉ COLQUE, Mercedes: “Los destinos degradados de la revolución boliviana: el monumento al MNR, de mausoleo a centro de torturas (1964–1982)”. *Revista Ciencia y Cultura*, 2012/29.
- BO MRE AYBI.EM-5890 (Archivo y Biblioteca de la Ministerio de Relaciones Exteriores de Bolivia, Embajadas, Tomo 5890, Documentos recibida de la Embajada de URSS en La Paz)
- BO MRE AYBI.EM-5895 (Archivo y Biblioteca de la Ministerio de Relaciones Exteriores de Bolivia, Embajadas, Tomo 5895, Documentos recibida de la Embajada de Hungría en La Paz)
- BO MRE AYBI.EM-5961 (Archivo y Biblioteca de la Ministerio de Relaciones Exteriores de Bolivia, Embajadas, Tomo 5961, Documentos recibida del Embajada de Bolivia en Budapest)
- Budapesti Hírlap* (Budapest, Magyarország), 1914, 1926.

- DORN, Glenn J.: *The Truman Administration and Bolivia: Making the World Safe for Liberal Constitutional Oligarchy*, University Park, Penn State University Press, 2015.
- DUNKERLEY, James: *Rebellion in the Veins. Political Struggle in Bolivia, 1952–82*, London, Verso, 1971.
- ESPAÑA, Waldo Alvarez: *Los gráficos en Bolivia: historia de la organización y luchas de los trabajadores de este sector social*, La Paz, Renovación, 1977.
- FIELD, Thomas C. Jr.: *From Development to Dictatorship: Bolivia and The Alliance for Progress in the Kennedy Era*, Ithaca, Cornell University Press, 2014.
- Foreign Relations of the United States (FRUS) 1969–1976, American Republics, Vol X.
- HORVÁTH Emőke: “Foreign Relations between Hungary and Latin America in the Early Years of the Cold War (1947–1959)”. *East Central Europe*, Vol. XLIX, 2022/1. 1–22
- Hoy* (La Paz, Bolívia), 1972.
- La Razón* (La Paz, Bolívia), 1929.
- LORA, Guillermo: *Historia del movimiento obrero boliviano 1900–1923*, La Paz, Los Amigos del Libro, 1997.
- Magyar Hírlap* (Budapest, Magyarország) 1973.
- MNL OL KüM XIX-J-I-J TÜK iratok, 1952–1964, Bolívia, 1. doboz.
- MNL OL KüM TÜK XIX-J-I-j 1965, 30. doboz.
- MNL OL KüM XIX-J-I-J TÜK iratok, 1970, 25. doboz.
- MNL OL KüM XIX-J-I-J TÜK iratok, 1971, 29. doboz.
- MNL OL KüM XIX-J-I-k Admin iratok, 1972, 10. doboz.
- MNL OL KüM XIX-J-I-J TÜK iratok, 1972, 23. doboz.
- MNL OL KüM Admin iratok XIX-J-I-k 1974, 10. doboz.
- MNL OL KüM XIX-J-I-j TÜK iratok, 1976, 36. doboz.
- Petőfi népe*, 1973.
- ROMERO, Luis Alberto: *A History of Argentina in the Twentieth Century*, University Park, Penn State University Press, 2022.
- TORBÁGYI Péter: *Magyar vándormozgalmak és szóránnyközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitéréséig*, Szeged, Phd-értekezés, 2007.
- VEKERDI László: *Vigh Tamás*, Budapest, Corvina, 1983.

Rezümé

A cikk a La Paz-i Petőfi tér elnevezésének és a Kádár-kori diplomácia ezzel kapcsolatos erőfeszítéseinek külügyi és kultúrdiplomáciai kontextusát mutatja be. A La Paz-i magyar nagykövetség attaséja, Róbel Sándor kezdeményezésére küldött a magyar Külügyminisztérium Bolíviába egy Vigh Tamás által készített Petőfi-mellszobrot a költő születésének 150. évfordulója alkalmából. A szobor a Bolívia XX. századi emlékezetpolitikájában fontos szerepet betöltő Villarroel tér közelében került elhelyezésre egy kis téren, amely azóta is a nevét viseli.

A diplomáciai manőver megfelelő pillanatban használta ki a lehetőséget a magyar kultúra és történelem ideológiamentes népszerűsítésére a bolíviai-magyar kapcsolatoknak egy fagyos időszakában, amely a Banzer-diktatúrát jellemezte. A szobor felállítását övező kulturális médiakampány további fontos kapcsolatokat hozott a követség számára, például a későbbi budapesti ügyvivő, Miguel Angel Flores is ekkoriban került kapcsolatba a képvisellel.

Kulcsszavak: kultúrdiplomácia, Petőfi Sándor, hidegháború, Kádár-korszak, Bolívia, Latin-Amerika

Abstract

The World's Highest Petőfi Square and Hungarian Cultural Diplomacy

The article explores the international and cultural diplomatic context of the naming of Petőfi Square in La Paz and the related diplomatic efforts during the Kádár era. At the initiative of Sándor Róbel, attaché of the Hungarian Embassy in La Paz, the Hungarian Ministry of Foreign Affairs sent a bust of the poet Petőfi, created by Tamás Vigh, to Bolivia to commemorate the 150th anniversary of Petőfi's birth. The statue was placed in a small square near Villarroel Square, a location of importance in Bolivia's 20th-century politics of memory, and this square has borne Petőfi's name ever since. This diplomatic manoeuvre capitalized on a timely opportunity to promote Hungarian culture and history in an ideologically neutral way during a tense period in Bolivian–Hungarian relations marked by the Banzer dictatorship. The cultural media campaign surrounding the statue's installation fostered additional key connections for the embassy; for instance, Miguel Angel Flores, who would later serve as chargé d'affaires of Bolivia in Budapest, became connected with the embassy during this period.

Keywords: Cultural diplomacy, Sándor Petőfi, Cold War, Kádár-regime, Bolivia, Latin America

ANDRÁS LÉNÁRT

<https://doi.org/10.64603/IUXE1223>

Walt Disney en América Latina – La diplomacia cultural interamericana durante la Segunda Guerra Mundial

Desde principios del siglo 19 hasta la actualidad, la relación entre Estados Unidos y América Latina ha atravesado periodos turbulentos, con una cooperación a menudo socavada por conflictos. La relación entre las dos regiones ha estado lejos de ser equilibrada: el creciente peso económico y político de Estados Unidos y sus intereses geopolíticos y geoestratégicos han configurado sus vínculos con América Latina, lo que naturalmente ha implicado interacciones culturales. El siguiente artículo¹ presenta un aspecto particular de esta red de relaciones en la que Walt Disney y sus figuras clásicas desempeñaron un papel destacado.

Contexto histórico y cultural

En el periodo entre las dos guerras mundiales, los acontecimientos que ocurrieron en Europa (especialmente la llegada al poder de Benito Mussolini en Italia en 1922 y la aparición del nacionalsocialismo y de Adolf Hitler en Alemania) dejaron claro que Estados Unidos necesitaba buscar aliados. América Latina, que era su zona de interés inmediato, era claramente un posible socio, pero los conflictos (incluidas guerras e intervenciones políticas y militares) que habían marcado las décadas anteriores causaron que estos países desconfiaran de la gran potencia del Norte. Con la llegada de inmigrantes italianos y alemanes a América del Sur a finales del siglo 19 y principios del 20, era vital para Estados Unidos contrarrestar las crecientes simpatías fascistas y nazis de estas comunidades. Fue necesario un cambio fundamental en las relaciones interamericanas, sustituyendo el conflicto y la intervención por la amistad y la cooperación.

La Política de Buena Vecindad

Para mejorar las relaciones entre las dos regiones, el presidente Franklin Delano Roosevelt anunció en 1933 la Política de Buena Vecindad que garantizaría la

¹ Esta investigación fue apoyada por el Centro de Competencia en Sociedad Digital del Clúster de Humanidades y Ciencias Sociales del Centro de Excelencia para la Investigación Interdisciplinar, el Desarrollo y la Innovación de la Universidad de Szeged. El autor del artículo es miembro del grupo de investigación “Difusión y globalización”.

cooperación y la resistencia conjunta en caso de agresión exterior. Roosevelt ya no quería intervenir militarmente en los países latinoamericanos, y su retórica enfatizó la igualdad de todos los países americanos y la importancia de los acuerdos internacionales, situando las relaciones interamericanas sobre nuevos fundamentos.² Se esperaba que esto permitiera a los países de las Américas convertirse en “buenos vecinos” que pudieran contar siempre los unos con los otros frente a una situación internacional insegura e incluso ofrecer ayuda y protección si era necesario. Washington era consciente de que había que persuadir a las sociedades estadounidense y latinoamericana para que se vieran mutuamente como socios iguales. Además de las esferas política, militar y económica, había que mejorar las relaciones sociales y culturales también. Al lado de la desconfianza de los latinoamericanos hacia Estados Unidos, en la sociedad estadounidense existían estereotipos muy negativos sobre los latinoamericanos: los relatos de viajes, los periódicos, las novelas y las películas ofrecían imágenes denigrantes e inexactas sobre los americanos de habla española y portuguesa, y estaba claro que esto no se podía cambiar de la noche a la mañana.

En 1940, en el segundo año de la Segunda Guerra Mundial, pero antes de que Estados Unidos entrara en guerra, el gobierno estadounidense creó una oficina que más tarde adoptará el nombre de Oficina de Asuntos Interamericanos (OIAA). Esta oficina se convirtió en el principal órgano de gestión de las relaciones interamericanas, con las tareas principales de neutralizar o contrarrestar la propaganda del Eje en América, armonizar y mejorar las relaciones entre Estados Unidos y América Latina en los ámbitos político, comercial y cultural, y aumentar el entendimiento mutuo entre ambas sociedades. La Oficina estaba dirigida por el empresario Nelson D. Rockefeller, que abrió varias oficinas adyacentes en diversos países latinoamericanos, todas ellas bajo la protección de las embajadas estadounidenses.³ La Motion Picture Division (MPD), dirigida por John Hay Whitney, desempeñó un papel destacado en esta misión, y una de sus tareas fue coordinar un cambio en la representación de los latinoamericanos en las películas estadounidenses con el fin de aumentar la simpatía por las películas de Hollywood (y también por la sociedad y los valores estadounidenses) en las sociedades locales. Se trataba también de un intento de contrarrestar la propaganda cinematográfica alemana, cada vez más popular en América Central y del Sur,⁴ y de mostrar lo mucho más atractivo que resultaba el modo de vida estadounidense.

En las películas estadounidenses de los años 30, la representación de los latinoamericanos era unilateral y falsa, y sólo utilizaba unos pocos elementos estereotipados:

² Antonio Manuel MORAL RONCAL: *Cuba ante la guerra civil española: la acción diplomática de Ramón Estalella*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003, 23.

³ Gisela CRAMER – Ursula PRUTSCH: “Nelson A. Rockefeller’s Office of Inter-American Affairs (1940–1946) and Record Group 229”. *Hispanic American Historical Review*, 2006/4, 786–787. doi.org/10.1215/00182168-2006-050

⁴ Mónica A. RANKIN: *¡México, la Patria! Propaganda and Production during World War II*, Lincoln – London, University of Nebraska Press, 2009.

casi todos los habitantes de la región eran retratados como poco fiables, vagos, violentos, a menudo alcohólicos. Esta representación era un fiel reflejo de la opinión de la mayoría de los políticos e intelectuales estadounidenses; por lo tanto, los elementos de la política cinematográfica estadounidense hacia América Latina tuvieron que remodelarse fundamentalmente con la ayuda de las instituciones y personas adecuadas.⁵ Walt Disney desempeñó un papel importante en esta misión.

El proyecto de Walt Disney

A principios de la década de 1940 se puso en marcha un proyecto dentro del marco de la nueva política cinematográfica. John Hay Whitney encargó al legendario cineasta Walt Disney que llevara a algunos miembros de su estudio en una gira de buena voluntad por América Latina para diversificar las dimensiones culturales de la Política de Buena Vecindad. Disney no quería participar en una misión puramente propagandística, pero finalmente aceptó, en parte porque esta tarea le permitía estar lejos de Estados Unidos, donde algunos de sus empleados estaban en huelga y las negociaciones no le iban bien.⁶ Junto con directores, guionistas, artistas, compositores y asesores, partieron hacia América Latina para conocer de primera mano la flora y la fauna de la región, las playas, las selvas, las tradiciones y los grupos étnicos, de modo que sus futuras películas resultaran más auténticas para el público. Antes de la llegada de Disney, la Política de Buena Vecindad de Roosevelt había consistido principalmente en visitas de políticos, economistas, periodistas y propagandistas para persuadir a los países de la región de que vieran a EE.UU. como un amigo fiable. Ahora, sin embargo, recibían la visita de un artista internacionalmente reconocido que mostraba gran interés por su país y cultura. La misión de Disney debía cumplir objetivos tanto propagandísticos como culturales, allanando el camino para proyectos cinematográficos similares. Disney insistió en una conferencia de prensa internacional en Chile en que su gira era puramente un viaje de investigación, que no tenía ningún mandato explícito del gobierno estadounidense (lo que, por supuesto, no era cierto), y que no tenía ninguna intención de hacer propaganda. Según sus propias palabras, sus películas no pretendían posicionarse sobre cuestiones políticas o religiosas, sino entretener y satisfacer las necesidades del público.⁷

A pesar de esta afirmación, la implicación de Walt Disney en los asuntos importantes del gobierno estadounidense no fue excepcional, sobre todo después

⁵ LÉNÁRT András: "First Degree Friendship: Cinematographic Aspects of Franklin D. Roosevelt's Good Neighbor Policy towards Latin America". *Americana. E-Journal of American Studies*, XIV, 2018/2. americanajournal.hu/vol14no2/lenart (15. 08. 2024.)

⁶ Neil GABLER: *Walt Disney: The Biography*, London, Aurum, 2006, 370–372.

⁷ Fernando PURCELL: "Cine, propaganda y el mundo de Disney en Chile durante la Segunda Guerra Mundial". *Historia (Santiago)*, 2010/3, 511. [dx.doi.org/10.4067/S0717-71942010000200005](https://doi.org/10.4067/S0717-71942010000200005)

de la gira latinoamericana. Tras el ataque a Pearl Harbor y la entrada de Estados Unidos en la Segunda Guerra Mundial, el ejército estadounidense utilizó su plató como taller de reparaciones, y Disney produjo varias películas y dibujos animados propagandísticos para apoyar el esfuerzo bélico de su país. Sin embargo, también tuvo conflictos con el gobierno, sobre todo por cuestiones financieras, por lo que intentó mantener su implicación con el Estado al mínimo.⁸ Durante la Guerra Fría, Disney volvió a ser activo, valiéndose de su ideología política cada vez más conservadora y anticomunista para ayudar a su gobierno (incluida la labor del Comité de Actividades Antiamericanas, encargado de encontrar a los comunistas supuestos o reales), lo que provocó muchos conflictos con sus colegas en la industria cinematográfica.⁹

La expedición, de casi 12 semanas de duración, partió de Los Ángeles en agosto de 1941. Durante los primeros días celebraron varias ruedas de prensa en ciudades estadounidenses para explicar sus planes. Al llegar a América del Sur, la primera parada fue Brasil, donde visitaron el parque zoológico de la ciudad de Belém y luego llegaron a Río de Janeiro. La petición de Disney era que participaran en el menor número posible de actos sociales para poder enfocarse en su trabajo. La Casa Blanca y la embajada de Estados Unidos en Brasil accedieron en gran medida a esta petición, pero Whitney, que también se encontraba en Río en aquel momento, insistió en que asistieran a una recepción en honor de Disney ofrecida por el Presidente Getúlio Vargas en la que estaban presentes algunos de los políticos y empresarios más influyentes del país. El grupo pasó los días visitando zoológicos, jardines botánicos, granjas, escuelas, museos y la naturaleza, y las noches en bares y locales de música, sumergiéndose en la cultura y las tradiciones del país. Luego viajaron a Argentina donde el programa continuó de manera muy similar,¹⁰ y luego, al llegar a Chile, el grupo se dividió: mientras unos continuaban el viaje hacia Bolivia, Ecuador y México, otros tomaron un barco de vuelta a Estados Unidos. Sin embargo, el viaje fue largo, ya que los pasajeros, entre los que se encontraba el propio Walt Disney, hicieron escala en varios países para adquirir más experiencia. En Colombia, por ejemplo, hicieron un viaje fluvial de más de 50 kilómetros a través de la selva; es probable que este viaje sirviera de inspiración a Disney para construir la jungla del futuro Disneyland. Más tarde llegaron al Canal de Panamá, desde donde navegaron a Nueva York, y Disney regresó a Los

⁸ Steven WATTS: "Art and Politics in the American Century". *The Journal of American History*, LXXXII, 1995/1, 103-104.

⁹ *Ibid.* 104-105.

¹⁰ La República de los Niños en la región de La Plata, fundada en 1951, es una réplica de una ciudad, un parque temático para niños. Aunque no hay pruebas de que Walt Disney lo visitara durante sus viajes, es innegable que Disneyland, que se inauguró cinco años después en California, guarda muchas similitudes con este lugar argentino. La mayoría de los argentinos sigue dando por hecho que Disneyland es en realidad una réplica de la República de los Niños.

Ángeles.¹¹ El grupo volvió con una gran cantidad de información, notas y dibujos, que utilizaron como fuente para varios cortometrajes.

Walt Disney fue recibido con admiración y respeto en América Latina. Para principios de la década de 1940, sus películas se habían hecho famosas en varias partes del mundo, por lo que los latinoamericanos conocían muy bien a Mickey Mouse, el pato Donald, Goofy, Blancanieves y Pinocho. Como escribía un periódico chileno en 1941, aunque en el mundo ocurrían cosas terribles y la guerra atemorizaba a todos, la sonrisa de Mickey y el optimismo inquebrantable de Donald siempre animaban a la gente.¹² Así que pareció una idea perfecta que uno de los estadounidenses más populares actuara también como embajador cultural y de buena voluntad para los asuntos interamericanos, creando nuevos vínculos entre las dos regiones. Durante su viaje, Disney y sus colegas consultaron con artistas latinoamericanos que podían ayudarles en su trabajo. Uno de ellos fue Florencio Molina Campos, uno de los dibujantes argentinos más importantes, con quien Disney quiso incorporar a su obra la figura del gaucho, símbolo nacional de Argentina, y por ello firmaron un contrato para tres películas.¹³ Sin embargo, como veremos, esta colaboración pronto fracasaría.

El acuerdo de Rockefeller con Walt y Roy Disney (hermano de Walt) exigía al grupo completar 12 cortometrajes para finales de septiembre de 1942, que se exhibirían bajo el título colectivo *Walt Disney Sees South America*. Disney aceptó incluir algunos de sus antiguos personajes de dibujos animados, así como nuevos animales para representar los distintos países de América Latina, basándose en sus características específicas. En América del Sur, la prensa, que había anunciado con antelación la llegada de Disney, escribió sobre la gira del grupo en artículos generalmente positivos, expresando la esperanza de que el paisaje y las tradiciones culturales de la región se incorporasen al imperio animado de Disney.¹⁴

Tras un largo proceso, las experiencias latinoamericanas del grupo se convirtieron en dos películas: *Saludos Amigos* (Norman Ferguson, 1942) y *Los Tres Caballeros* (*The Three Caballeros*, Norman Ferguson, 1944). Ambas fueron rodadas durante la Segunda Guerra Mundial, las historias tenían como telón de fondo la cultura y las tradiciones de los países latinoamericanos, y tuvieron un éxito moderado tanto en Estados Unidos como en América Latina. Este éxito no se debió al hecho de que retrataran estas sociedades extranjeras de forma realmente objetiva e imparcial, sino más bien a que personajes clásicos como Donald y Goofy, populares en todo

¹¹ Steven WATTS: *The Magic Kingdom: Walt Disney and the American Way of Life*, Columbia – London, University of Missouri Press, 2001, 243–248; Bob THOMAS: *Walt Disney. Egy találékony amerikai*, Budapest, Táltos GM, 1987, 151–154.

¹² PURCELL: op. cit. 512.

¹³ Ana Teresa FANCHIN: “La imagen del gaucho argentino en los primeros films de dibujos animados estadounidenses”. *Amérique Latine Histoire et Mémoire. Les Cahiers ALHIM*, 2023/45. doi.org/10.4000/alhim.11655.

¹⁴ PURCELL: op. cit. 513–514.

el mundo, se viajaron ahora a escenarios exóticos. Además de los dibujos animados mencionados y descritos con más detalle a continuación, también se proyectó en Estados Unidos un breve documental sobre el viaje del grupo, *Al sur de la frontera con Disney* (*South of the Border with Disney*, Norman Ferguson, 1941).

América Latina según Disney

Los planteamientos de *Saludos Amigos* y *Los Tres Caballeros* siguen la narrativa clásica de los encuentros interculturales. Mientras que en la época de los grandes descubrimientos geográficos (entre los siglos 15 y 17) los conquistadores y viajeros europeos llegaron a territorios y continentes desconocidos o sólo parcialmente conocidos y escribieron sobre sus experiencias en relatos de viaje, a partir del primer tercio del siglo 19 Estados Unidos inició un proceso similar en el resto de América, pero en el contexto de un imperialismo incipiente. En este caso, no se trató en general de una ocupación o invasión territorial (con la excepción de algunos países de Centroamérica y el Caribe), sino de la creación de esferas de influencia y de un imperialismo económico, cultural y geoestratégico.

En todos los casos, el representante de la hegemonía y de una especie de superioridad moral-económica era el estadounidense (antes europeo), que llegaba a una tierra remota y de aspecto exótico y, por codicia o curiosidad, intentaba penetrar lo más profundamente posible en el entorno desconocido. De este modo, se enfrentaba constantemente al contraste entre civilización y barbarie que había marcado el encuentro los dos mundos desde la era de los descubrimientos. En estos territorios se encontraba con los “otros” que eran fundamentalmente diferentes de él y a los que se acercaba con miedo, violencia o curiosidad.¹⁵ La misma mentalidad se reflejaba en los dos dibujos animados ambientados en América Latina, pero que, siguiendo el espíritu de la Política del Buena Vecindad, intentaban modificar las actitudes negativas. En estas películas prevalece la curiosidad, pero no se había abandonado la actitud de dar por sentado el aspecto estadounidense como representante de una sociedad más avanzada.

La primera película: Saludos Amigos (1942)

La película se divide en cuatro partes, la primera y la cuarta protagonizadas por el pato Donald, la segunda por un avión llamado Pedro y la tercera por Goofy. Cada episodio puede verse también como un *road movie* de dibujos animados en la que el protagonista se enfrenta a circunstancias desconocidas e intenta conocerlas lo

¹⁵ Melanie PERREAULT: “To Fear and to Love Us: Intercultural Violence in the English Atlantic”. *Journal of World History*, XVII, 2006/1, 71–93. doi.org/10.1353/jwh.2006.0032

mejor posible. Sin embargo, esta exploración sigue siendo simplista, y el extranjero ve una región y sus culturas desde la perspectiva de un turista simplón. Este enfoque resulta superficial, estereotipado e incluso ofensivo a los ojos actuales, pero en los años 40 supuso un avance positivo en comparación con la actitud negativa anterior de la industria cinematográfica (y la política y la sociedad) estadounidense hacia América Latina. Los cuatro episodios se concibieron originalmente como cortometrajes separados, pero Disney decidió que sería más ventajoso para la distribución combinarlos en una película antológica, por lo que unió las cuatro historias con escenas originales adicionales rodadas durante la gira.¹⁶

En la primera historia, titulada *Lago Titicaca*, visitamos un pueblo peruano donde las principales fuentes de humor no son los indígenas sino los turistas estadounidenses, su comportamiento en lugares extraños y sus expectativas cuando se encuentran con lo desconocido. Donald es un turista estadounidense típico (creado según estereotipos negativos) que lleva su cámara a todas partes, se asombra de las novedades y se escandaliza de la pobreza en los Andes. Pero a sus ojos, todos los países andinos son iguales, y no puede distinguir entre Perú y Bolivia porque, al venir desde lejos, no ve las diferencias que son tan importantes para la gente de allí. En este caso, los creadores hicieron una autocrítica, probablemente basada en sus propias experiencias cuando vieron por primera vez estas novedades.

La segunda historia, que lleva por título *Pedro*, tuvo consecuencias más positivas y a largo plazo, pero no para Estados Unidos ni para Walt Disney. Durante su viaje a Chile, Disney se enteró de que un aviador había sobrevolado los Andes, lo que le dio la idea de utilizar un avión correo llamado Pedro para representar a ese país. Sustituyendo a su padre por primera vez en su vida, Pedro se embarca en una peligrosa aventura para llegar de Chile a Argentina. La historia, bastante simple y quizá el episodio más flojo de la película, provocó reacciones negativas por parte de muchos: ¿acaso los estadounidenses no encontraban nada de valor o interés en la historia, la cultura y las tradiciones de Chile, por lo que inventaron una historia tan estúpida? En 1949, tras ver la película de Disney, el dibujante chileno René Ríos Boettiger (más conocido en su país como Pepo) decidió dibujar un personaje que pudiera convertirse realmente en un símbolo de Chile y que no tuviera nada que ver con la falsa imagen que Disney tenía de América Latina. Así nació Condorito, el travieso cóndor de dibujos animados, que sigue siendo uno de los personajes nacionales más populares del país y es considerado como un representante del pueblo chileno.¹⁷

La tercera historia, *El Gaucho Goofy*, yuxtapone los mitos del vaquero americano y el gaucho argentino a través del personaje de Goofy. A través de los ojos de un visitante estadounidense, observa una cultura diferente que le parece interesante y

¹⁶ J. B. KAUFMAN: "Al sur de la frontera." In Daniel Kothenschulte (szerk.): *Los archivos de Walt Disney: sus películas de animación 1921-1968*, Köln, Taschen, 2020, 221-222.

¹⁷ Elizabeth MONTES GARCÉS: "Sentido de lugar y género en Condorito y Mafalda". *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, XLIII, 2018/1, 18. doi.org/10.18192/rceh.v43i1.4520

quiere conocerla por curiosidad. Los espectadores forman parte de la perspectiva de este extranjero, adquiriendo un conocimiento superficial de algunos elementos del estilo de vida gaucho, como sus tareas cotidianas, hábitos, comida y vestimenta. El episodio ha sido criticado por su retrato unilateral, utilizando estereotipos de la misma manera que en las obras anteriores, pero no considerados como tales por los creadores. Entre los comentarios negativos, destaca el del argentino Florencio Molina Campos, especialista en caricaturas gauchescas y asesor de Disney, que se sintió estafado al ver la obra por considerar que la película se burlaba del folclore argentino y mezclaba tradiciones gauchescas con elementos del mito del *cowboy* americano. Como consecuencia, Molina Campos puso fin a su colaboración con Disney y se negó a participar en la producción de dibujos animados de Hollywood ambientados en un país latinoamericano.¹⁸

En la cuarta historia, *Aquarela do Brasil*, Donald llega a Brasil, donde echa un vistazo superficial a las condiciones y la cultura locales, y presenta a un personaje que regresa más tarde en *Los Tres Caballeros*: José Carioca, el loro. Como un cuaderno de viaje de dibujos animados, la película se centra en los aspectos más destacados de Río de Janeiro, incluido el famoso carnaval, y en la diversa flora y fauna de Brasil.

En *Saludos Amigos*, vemos folclore, paisajes, fiestas y carnavales. La diversidad cultural y geográfica de América Latina quedó reducida a unos pocos elementos esquemáticos. Según María Belén Calvache y Daysi Tufiño Villacrés, Disney creó una construcción cultural hegemónica que sólo servía a sus propios intereses, así como a los intereses económicos y políticos de Estados Unidos. Esto facilitó una relación de dominación por medios pacíficos, a través de productos culturales: las sociedades latinoamericanas que se convirtieron en la parte subordinada de esta relación lo hicieron casi inconscientemente, fascinadas por la cultura norteamericana que se difundía a través del cine y la televisión, a la vez que se veían a sí mismas proyectadas en personajes de cómic.¹⁹

La segunda película: Los Tres Caballeros (1944)

Al igual que *Saludos Amigos*, esta película se realizó también con el doble objetivo de hacer más atractivos los países latinoamericanos y sus sociedades para Estados Unidos, y de presentar una imagen más positiva de la sociedad estadounidense en América Central y del Sur. En este caso, la intención de los cineastas era crear una película más coherente a partir de los segmentos individuales. Los dos primeros cortometrajes (el primero sobre un pingüino en el Polo Sur, el segundo sobre un burro volador en el familiar ambiente gaucho argentino) ya se habían rodado

¹⁸ FANCHIN: op. cit.

¹⁹ María Belén CALVACHE – Daysi TUFIÑO VILLACRÉS: “América del Sur: Un imaginario construido por Disney. El caso de *Saludos amigos*”. *Uru: Revista de Comunicación y Cultura*, 2022/6, 151–152. doi.org/10.32719/26312514.2022.6.10

en 1942, al mismo tiempo que *Saludos Amigos*, por lo que no están estrechamente relacionados con la trama principal de la nueva película antológica.²⁰ El hilo conductor de la película son los regalos que recibe el pato Donald. Cuando abre uno, comienza una nueva historia en la que Donald emprende un viaje virtual a una región latinoamericana. Además de los animales dibujados, también aparecen personajes reales, como las cantantes y actrices mexicanas Carmen Molina, Aurora Miranda y Dora Luz.

Los segmentos que componen la película no son ofensivos para la sociedad latinoamericana, pero no han conseguido deshacerse de todos los estereotipos cuando nos encontramos con gauchos argentinos o recibimos muestras de la gastronomía brasileña. Tres aves forman el grupo de protagonistas, el pato estadounidense Donald, el gallo mexicano Panchito Pistoles y el loro brasileño José Carioca, cada uno de los cuales representa un segmento de la cultura de su nación: Panchito es una caricatura de los revolucionarios mexicanos (como el legendario “Pancho” Villa), y José es una versión simplificada del brasileño alegre que frecuenta las fiestas. Los cuentos presentan a Donald varias especies de aves latinoamericanas, así como las principales características de Brasil y México. Los otros dos pájaros se convierten en los guías de Donald y a través de sus viajes virtuales conocemos las distintas tradiciones, fiestas y elementos culturales de cada país. Estos tres caballeros son un símbolo de la solidaridad y la amistad panamericanas, encarnando las intenciones del Presidente Roosevelt.

Amy Spellacy cree que la América Latina de la película es una proyección de los deseos sexuales de Donald. El protagonista es un marinero que persigue a las mujeres latinoamericanas, para él éste es el principal objetivo de su viaje. Como personaje de dibujo animado, sus deseos parecen más inofensivos al espectador que si fuera un actor de carne y hueso en un largometraje, pero sus instintos son los mismos. Así pues, América Latina se presenta aquí como un lugar esencialmente destinado a satisfacer los deseos estadounidenses: en la película se muestran los deseos emocionales y esencialmente físicos de Donald, pero en realidad se trata sobre todo del sometimiento político, económico y militar de los estadounidenses. Las mujeres latinoamericanas no se resisten; muchas de ellas, incluidos los personajes interpretados por las actrices reales, se sienten atraídas por Donald, por lo que no son simplemente seducidas, sino que les complace convertirse en objetos de su deseo.²¹ No sólo no han desaparecido los estereotipos anteriores, sino que para los analistas contemporáneos la situación se ha agravado por el hecho de que las mujeres latinoamericanas se han convertido en objetos del deseo sexual estadounidense en un dibujo animado.

²⁰ KAUFMAN: op. cit. 223–224.

²¹ Amy SPELLACY: “Mapping the Metaphor of the Good Neighbor: Geography, Globalism, and Pan-Americanism during the 1940s”. *American Studies*, XLVII, 2006/2, 57–58.

La tercera película inexistente

La lista de películas de Disney de temática latinoamericana no podía, por supuesto, incluir a todos los países de la región, pero hubo uno cuya ausencia fue sorprendente: Cuba. Aparte de México, este país caribeño es el que mantiene lazos más estrechos con Estados Unidos desde mediados del siglo 19, por lo que puede parecer curioso que no apareciera en las películas de Disney. Había planes para realizar una tercera película antológica en la que Cuba ocuparía un lugar destacado junto a México y Brasil, y en octubre de 1944 un pequeño grupo de Disney visitó el país con la misma intención que en su anterior viaje a otras partes de la región: se elaboraron descripciones, fotografías y guiones. Los representantes de Disney mantuvieron varias reuniones con funcionarios del gobierno cubano durante las cuales se acordó la creación de un nuevo personaje para la película que simbolizara a la nación cubana: el *kikiriki*, un gallo de pelea popular en Cuba. Sin embargo, la indiferente acogida de *Los Tres Caballeros* por parte del público y la crítica, y el final de la Segunda Guerra Mundial (y el consiguiente declive de la importancia de la Política de Buena Vecindad) llevaron tanto al gobierno estadounidense como a Disney a considerar que no era crucial seguir reforzando las relaciones amistosas con la región.²² Esto ilustra perfectamente que la exploración de la región latinoamericana y la inclusión de temas relacionados en las películas tenían objetivos esencialmente geopolíticos y propagandísticos, y que cuando la necesidad de desarrollar las relaciones interamericanas se eclipsó temporalmente, se perdió la importancia de seguir conociendo las diferentes sociedades de las Américas.

Otros efectos del viaje de Disney

Aunque Estados Unidos necesitaba la cooperación de toda América Latina en el marco de su Política de Buena Vecindad, México tenía una importancia primordial. Los unían lazos económicos más estrechos, y existía un mayor riesgo de que agentes o saboteadores alemanes intentaran infiltrarse en Estados Unidos, como había ocurrido en la Primera Guerra Mundial. La amistad entre Estados Unidos y México era, por tanto, una prioridad. Dado que el 80% de las películas de animación estrenadas en México en la década de 1940 provenían de la compañía Disney, no era de extrañar que las obras de ambientación latinoamericana también tuvieran éxito, aunque, como ya lo he mencionado, seguían mostrando signos de subjetividad. Tras la entrada de Estados Unidos en la Segunda Guerra Mundial, Disney comenzó a realizar películas de propaganda patriótica y antinazi, muchas de ellas protagonizadas por sus figuras dibujadas populares.²³ Estas películas

²² KAUFMAN: op. cit. 230–232.

²³ Yolanda MERCADER: “Cine y propaganda. Estrategias políticas y sociales: Walt Disney en México”. In *Anuario de Investigación 2007*, Ciudad de México, Universidad Autónoma Metropolitana, 2007, 64–66.

fueron distribuidas en América Latina, donde desempeñaron un papel importante en la conquista de la sociedad para los intereses estadounidenses; México fue un actor clave en este sentido. A partir de 1941, con la aprobación del presidente mexicano Ávila Camacho y el apoyo de la Motion Picture Division estadounidense, Walt Disney produjo cortometrajes educativos para el público mexicano, que posteriormente fueron distribuidos a otros países latinoamericanos. Estas películas se centraban principalmente en la agricultura y la salud, y pretendían educar al público sobre buenas prácticas de vida y trabajo, basándose en gran medida en las experiencias de Disney y sus colegas durante sus viajes. Los destinatarios eran trabajadores, agricultores y estudiantes y se utilizaban unidades móviles para distribuir las películas en zonas rurales remotas. Uno de los cortos de animación más populares fue *El grano que construyó un hemisferio* (*The Grain that Built a Hemisphere*, Bill Justice, 1942), que incluso fue nominado al premio Óscar al mejor documental. La película hace hincapié en la importancia de la solidaridad a través de los lazos económicos y culturales entre los países de las Américas y utiliza el maíz, uno de los cereales más importantes de la región, como símbolo de esta solidaridad. Aunque la película deja claro que esta solidaridad debe ser liderada por Estados Unidos, Disney también se aseguró de que el público principal, los mexicanos, sintieran la solidaridad: menciona a los mayas y a los aztecas como los representantes más antiguos de la “cultura del maíz”. Otras películas de Disney, también populares y distribuidas en México, demostraron los peligros de los mosquitos y la importancia de la vacunación (los espectadores podían vacunarse después de la proyección) y de la buena alimentación.²⁴

Conclusión

Al evaluar la dimensión cultural (en este caso, principalmente cinematográfica) de la Política de Buena Vecindad, debemos tener en cuenta que estaba estrechamente vinculada a los objetivos de la política exterior de Estados Unidos. La mejora de las relaciones interamericanas tenía dos objetivos principales. Uno era adaptarse a un mundo en transformación, es decir, entender que los acontecimientos (o amenazas) políticos que se producían en Europa en aquel momento pronto podrían tener repercusiones directas en los países de América. Por otra parte, pocos años después de la Gran Depresión de 1929, era esencial para EE.UU. mantener relaciones armoniosas con la mayoría de los países latinoamericanos con el fin de preservar los antiguos mercados y establecer nuevas relaciones comerciales. Era fundamental cambiar las actitudes de la sociedad y de los políticos estadounidenses hacia este mundo poco conocido y, por supuesto, lograr que América Latina simpatizara con Estados Unidos. Social, política y económicamente, los efectos positivos del nuevo

²⁴ Ibid. 64–71.

enfoque no tardaron en dejarse sentir. En el ámbito cultural, la nueva política cinematográfica interamericana, aunque mantenía algunos de los estereotipos asociados anteriormente a la imagen de los latinoamericanos, pretendía promover el entendimiento mutuo entre los pueblos de las Américas. Las películas rodadas dentro del marco de la Política de Buena Vecindad sobre temas, personajes o lugares latinoamericanos podían utilizarse para facilitar la propaganda, el acercamiento económico y cultural y la búsqueda de la cooperación internacional como parte de una misión más amplia y compleja. La imagen que Estados Unidos quería promover de sí mismo podía llegar a través de las películas de Hollywood; al mismo tiempo, había que crear una imagen positiva de América Latina y su sociedad para el público estadounidense, desmintiendo los estereotipos que se habían creado y difundido previamente, en gran parte por la industria cinematográfica. Esto funcionó a corto y medio plazo, pero el final de la Segunda Guerra Mundial y la llegada de la Guerra Fría provocaron un nuevo tipo de confrontación, ya que Estados Unidos se vio obligado a cambiar su política exterior y a replantearse su papel en las relaciones internacionales. Naturalmente, las nuevas exigencias de la política exterior e interior estadounidense se reflejaron también en su política cinematográfica.

Las dos películas de Disney presentaban esencialmente una América Latina imaginaria, basada en el recorrido por la región de Walt Disney y sus colegas, que tenía poco que ver con la realidad. Para el público estadounidense, presentaban una imagen más atractiva, habitable e interesante de América Latina que, a diferencia de las representaciones anteriores, no estaba (sólo) poblada de bandidos y alcohólicos, sino que prometía a los extranjeros una aventura emocionante y exótica. En el contexto histórico de la época, era esencial para Estados Unidos que Latinoamérica confiara en él y viera a su sociedad como un socio. La versión de Walt Disney de la Política de Buena Vecindad resultó útil en aquel momento: a pesar de las contradicciones, Donald y Goofy eran embajadores atractivos y simpáticos del *American way of life* y ayudaron a mejorar temporalmente las relaciones entre los países americanos.

Fuentes

- M. B. CALVACHE – D. TUFÍÑO VILLACRÉS: “América del Sur: Un imaginario construido por Disney. El caso de *Saludos amigos*”. *Uru: Revista de Comunicación y Cultura*, 2022/6, 143–57. doi.org/10.32719/26312514.2022.6.10
- G. CRAMER – U. PRUTSCH: “Nelson A. Rockefeller’s Office of Inter-American Affairs (1940–1946) and Record Group 229”. *Hispanic American Historical Review*, 2006/4, 785–806. doi.org/10.1215/00182168-2006-050
- A. T. FANCHIN: “La imagen del gaucho argentino en los primeros films de dibujos animados estadounidenses”. *Amérique Latine Histoire et Mémoire. Les Cahiers ALHIM*, 2023/45. doi.org/10.4000/alhim.11655

- N. GABLER: *Walt Disney: The Biography*, London, Aurum, 2006.
- J.B. KAUFMAN: "Al sur de la frontera." In D. Kothenschulte (szerk.): *Los archivos de Walt Disney: sus películas de animación 1921–1968*, Köln, Taschen, 2020, 210–233.
- A. LÉNÁRT: "First Degree Friendship: Cinematographic Aspects of Franklin D. Roosevelt's Good Neighbor Policy towards Latin America". *Americana. E-Journal of American Studies*, XIV, 2018/2, elérhető: americanajournal.hu/vol14no2/lenart (utolsó letöltés: 2024. augusztus 15.)
- Y. MERCADER: "Cine y propaganda. Estrategias políticas y sociales: Walt Disney en México". In *Anuario de Investigación 2007*, Ciudad de México, Universidad Autónoma Metropolitana, 2007, 43–74.
- E. MONTES GARCÉS: "Sentido de lugar y género en Condorito y Mafalda". *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, XLIII, 2018/1, 17–41. doi.org/10.18192/rceh.v43i1.4520
- A. M. MORAL RONCAL: *Cuba ante la guerra civil española: la acción diplomática de Ramón Estalella*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003.
- M. PERREAU: "To Fear and to Love Us: Intercultural Violence in the English Atlantic". *Journal of World History*, XVII, 2006/1, 71–93. doi.org/10.1353/jwh.2006.0032
- F. PURCELL: "Cine, propaganda y el mundo de Disney en Chile durante la Segunda Guerra Mundial". *Historia (Santiago)*, 2010/3, 487–522. dx.doi.org/10.4067/S0717-71942010000200005
- M. A. RANKIN: *¡México, la Patria! Propaganda and Production during World War II*, Lincoln – London, University of Nebraska Press, 2009.
- A. SPELLACY: "Mapping the Metaphor of the Good Neighbor: Geography, Globalism, and Pan-Americanism during the 1940s". *American Studies*, XLVII, 2006/2, 39–66.
- B. THOMAS: *Walt Disney. Egy találmány amerikai*, Budapest, Táltos GM, 1987.
- S. WATTS: *The Magic Kingdom: Walt Disney and the American Way of Life*, Columbia – London, University of Missouri Press, 2001.
- S. WATTS: "Art and Politics in the American Century". *The Journal of American History*, LXXXII, 1995/1, 84–110. doi.org/10.2307/2081916

Reszümé

Franklin D. Roosevelt Jószo mszéd ság Politikája az amerikai kontinens országai közötti kapcsolatok javítására törekedett. Ennek keretében Walt Disney megbízást kapott, hogy jószo lgálati körutat tegyen Latin-Amerikában, inspirációt keresve a régióról szóló filmekhez. Ó és csoportja találkozott politikusokkal és művészekkel, kutatta a helyi kultúrákat, és személyesen is megismerte a régió társadalmát, földrajzát és élővilágát. E tapasztalatok eredményeként Latin-Amerika az 1940-es években két Disney-film (Saludos Amigos, The Three Caballeros) báteréül szolgál t. A tanulmány bemutatja Walt Disney és rajzfilmfigurái szerepét

az Amerika-közi kapcsolatok átalakulásában, megvizsgálva e küldetés pozitív és negatív következményeit egyaránt.

Kulcsszavak: Walt Disney, Amerika-közi kapcsolatok, Latin-Amerika, *Saludos Amigos*, *The Three Caballeros*

Abstract

Walt Disney in Latin America – Inter-American Cultural Diplomacy during World War II

*Franklin D. Roosevelt's Good Neighbor Policy sought to improve relations between the countries of the Americas. The legendary filmmaker Walt Disney was commissioned to make a goodwill tour of Latin America in search of inspiration for films about the region. He and his group met with politicians and artists, researched local cultures and personally experienced the region's society, geography and wildlife. As a result of these experiences, Latin America became the setting for two Disney films in the 1940s (*Saludos Amigos*, *Los Tres Caballeros*). The aim of this article is to describe the key role played by Walt Disney and his cartoon characters in the transformation of inter-American relations, looking at both the positive results and the negative evaluations of this mission.*

Keywords: Walt Disney, Inter-American Relations, Latin America, *Saludos Amigos*, *Los Tres Caballeros*

KATALIN JANCÓS

La pacificación de los yaquis y su deportación forzosa a principios del siglo 20 – distintas interpretaciones de los acontecimientos en la prensa contemporánea

A finales del siglo 19 y a principios del siglo 20 en dos rincones muy remotos de México, había dos grupos indígenas que no dejaron de acabar su lucha secular por la independencia y sus derechos, así como por sus tierras, recursos naturales y aguas, teniendo de esta manera conflictos bélicos continuos con el estado mexicano y las tropas federales. Como consecuencia, sufrieron una represión, exterminio y deportaciones por un largo tiempo. Estos dos grupos fueron los yaquis ubicados sobre todo en el estado de Sonora, norte de México y los mayas, en la península de Yucatán. Aunque la guerra de las castas tuvo su fin en 1901, la guerra del Yaqui no terminó hasta 1929, aún más, hasta en la década de 1990 algunas formas del conflicto se reavivaron.

En un artículo anterior¹ intenté presentar y analizar las diferentes interpretaciones de los acontecimientos de finales del siglo 19 y el primer año del siglo 20, a partir de la prensa norteamericana y mexicana, vinculándolos con la situación actual y reflexionando sobre la larga historia de lucha del pueblo yaqui. Examiné más específicamente el periodo comprendido entre la firma de la paz entre el gobierno mexicano y los yaquis (1897) y la muerte del conocido jefe yaqui, Tetabiate (1901) a través de los artículos publicados en el periódico más antiguo de Colorado (Estados Unidos), *The Rocky Mountain News*, fundado en 1859 y un periódico mexicano, *La Patria*, fundado en 1877 en la Ciudad de México, cuyas ediciones también fueron publicadas en varias ciudades estadounidenses.

En el presente estudio me gustaría abordar la repercusión en la prensa en el periodo posterior a 1901, que se extiende hasta 1908. Este es el periodo durante el cual tuvo lugar la deportación masiva de los indios yaquis a diversas regiones de México, entre ellos a la península de Yucatán donde fueron obligados a trabajar en plantaciones de henequén.² La industria henequenera experimentó un gran auge en estos años, y sobre todo en los Estados Unidos se registró una fuerte demanda de la fibra como materia prima. En el periodo anterior, los dos periódicos informaron amplia y detalladamente sobre una gran variedad de temas: las causas del conflicto

¹ JANCÓS Katalin: The Story of the Yaquis' Resistance, Their Persecution and Forced Deportation – in the Light of Contemporary Press Sources. In CRISTIAN Réka (ed.): *Nomadisms: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*, AMERICANA eBooks, 2024, 64–85.

² HU-DEHART Evelyn: Development and Rural Rebellion: Pacification of the Yaquis in the late Porfiriato. *The Hispanic American Historical Review*, vol. 54, 1974/1, 81–84.

yaqui, los recursos naturales de la región, los colonos que aparecieron, los detalles de la lucha, las pérdidas, los enfrentamientos, los tratados de paz, los planes del gobierno federal. Ya en este periodo aparecieron noticias de deportaciones.

Al revisar el material de los dos periódicos mencionados, he llegado a la conclusión de que, en comparación con el periodo anterior, hubo menos artículos sobre la cuestión yaqui y, en general, de menor extensión, sobre todo en el caso de *The Rocky Mountain News*. Por eso decidí no enfocarme en este periódico norteamericano sino examinar un diario más, titulado *The Mexican Herald*, publicado en inglés y fundado en 1895 por un estadounidense para atraer inversiones/ inversionistas ingleses y estadounidenses a México y para proporcionar noticias a la populosa comunidad norteamericana de la Ciudad de México, formada por unos 25 000 hombres de negocios. Mediante el análisis de los artículos periodísticos, busco responder a preguntas tales como cuál era el enfoque de los artículos sobre los yaquis en estos periódicos, hasta qué punto se interpretaban de manera sesgada las noticias, cuáles fueron las causas de las deportaciones, hasta qué punto los distintos intereses económicos influyeron en los acontecimientos, cómo informaban los diarios sobre las deportaciones, así como qué otros temas se ponían en primer plano más allá del conflicto bélico.

Los antecedentes y las causas del conflicto

Históricamente, los yaquis vivían en rancherías a ambas orillas del río Yaqui, lejos del foco del asentamiento español, en la región fronteriza del noroeste de Nueva España. Tras unos primeros contactos esporádicos, se puede hablar de una presencia jesuita continua en su territorio desde principios del siglo XVII, seguida de unos 100 años de desarrollo económico y social relativamente pacífico. El primer acontecimiento, que para nada marcó un periodo de relaciones fluidas, fue la sublevación fracasada en 1740 que estalló con la participación de los yaquis y los indígenas vecinos mayo.³ Después de la independencia de México, las diferencias entre el gobierno federal y los yaquis se hicieron cada vez más evidentes. Una de las razones fue que, tras la expulsión de los jesuitas en 1767, las comunidades yaquis no se desintegraron y gozaban de cierta forma de autonomía, teniendo bajo control su territorio tradicional de la región del río Yaqui durante décadas. Esta libertad se vio perjudicada tras la independencia por los intentos de los gobiernos mexicanos de integrar y civilizar a las comunidades indígenas.⁴ Los yaquis vieron amenazadas sus tierras, sus recursos de agua y los minerales de su territorio y se negaron a pagar

³ HAAKE Claudia: Two Stories: Yaqui Resistance in Sonora and Yucatan Towards the End of the Porfiriato. In BÖTTCHER Nikolaus, GALAOR Isabel, HAUSBERGER Bernd (ed.): *Los buenos, los malos y los feos. Poder y resistencia en América Latina*, Madrid, Iberoamericana – Vervuert, 2005, 345–346.

⁴ PADILLA RAMOS Raquel: La barbarie de México. Yaquis en la guerra y la deportación bajo la mirada de Turner. *Noroeste de México*, nueva época, 2020/2, 83.

impuestos o servir en el ejército. El problema no se resolvió durante el siglo, y al principio de la presidencia de Porfirio Díaz (1876) la pacificación de los yaquis seguía en el orden del día.⁵

Sonora quedó bajo control federal en 1879. En comparación con las zonas áridas circundantes, las tierras de las comunidades de los yaquis fueron extremadamente valiosas, puesto que el río Yaqui proporcionaba posibilidades de regadío para el desarrollo agrícola. Además, la zona era rica en yacimientos mineros, con valiosos depósitos de oro y turquesa, además de cobre y cuarzo. Por este motivo, a partir de la segunda mitad del siglo XIX, el gobierno mexicano ideó e intentó aplicar diversos planes de desarrollo en la zona a la vez que facilitaba la llegada de inversores mayoritariamente norteamericanos.⁶ La percepción general era que los apaches y los yaquis, entre otros grupos indígenas, eran los principales obstáculos para el desarrollo, los cuales trataban de defender sus territorios y recursos mediante ataques e incursiones, y a quienes el gobierno de Sonora pretendía subyugar y exterminar. La acción conjunta de los ejércitos mexicano y estadounidense logró cierta pacificación de la región fronteriza en tierra apache en la década de 1880, pero la cuestión yaqui seguía sin resolverse.⁷

Como se desprende de los artículos de prensa examinados, paralelamente a los esfuerzos por resolver el conflicto, se intentaron poner en marcha los diversos proyectos de desarrollo, que en muchos casos pasaron por alto las zonas afectadas por los ataques de los yaquis. Los proyectos incluían la construcción de carreteras y ferrocarriles, la construcción de canales y sistemas de riego, la venta de tierras agrícolas y la promoción de actividades mineras. En general, se esperaba que los indios yaquis fueran la mano de obra adecuada para las minas y el trabajo de campo. Algunos de los yaquis salieron del valle y se emplearon en las regiones cercanas, mientras que otros lanzaron ataques contra los foráneos. A partir de los últimos años del siglo XIX, la respuesta del gobierno a lo que se convirtió en una guerra de guerrillas fue capturar, arrestar y recoger a los yaquis rebeldes en las rancherías o deportarlos a otros estados del país.⁸

En la primera década del siglo XX, el mayor número de indios yaquis fue enviado a la península de Yucatán. Los relatos contemporáneos más conocidos sobre su trabajo en las plantaciones henequeneras en condiciones similares a la esclavitud proceden de un testigo norteamericano, el periodista John Kenneth Turner, quien, haciéndose pasar por un rico empresario, recorrió México y la región de la península tratando de recabar información sobre el sistema político de Porfirio Díaz y la sociedad mexicana y, más específicamente, sobre los abusos de

⁵ HAAKE, 2005, 347.

⁶ JANCSÓ, 2024.

⁷ ALMADA BAY Ignacio – LEÓN FIGUEROLA Norma de: Las gratificaciones por cabelleras. Una táctica del gobierno del estado de Sonora en el combate a los apaches, 1830–1880. *Intersticios sociales*, 2016/11, 23–29.

⁸ Hu-DEHART, 1974, 80.

poder, los secuestros, el sistema del engancho, el funcionamiento y las condiciones de las plantaciones henequeneras y los ricos reyes de henequén que utilizaban principalmente mano de obra indígena maya y yaqui, así como china. Según los datos de Turner, la composición de los trabajadores esclavizados (entre quienes las tasas de mortalidad eran muy elevadas) era la siguiente en el tiempo de su visita al país (1908): “8 mil indios yaquis, importados de Sonora; 3 mil chinos (coreanos) y entre 100 y 125 mil indígenas mayas, que antes poseían las tierras que ahora dominan los amos henequeneros”.⁹

La cuestión yaqui en diarios contemporáneos

Durante largo tiempo el libro compilado de los textos del periodista estadounidense ha sido una fuente importante para muchos en lo que se refiere al estudio del México contemporáneo, la cuestión yaqui y de la industria henequenera. A continuación, estudiaremos cómo interpretaron la cuestión yaqui otros periodistas de los medios de prensa contemporáneos ya mencionados. Para consultar los archivos de los periódicos, podemos recurrir a las bases de datos de dos archivos digitales, la Hemeroteca Nacional Digital de México y la colección Colorado Historic Newspapers Collection. Revisé los números de los tres diarios en el período de entre 1902 y 1908 para encontrar las noticias y los artículos que abordaran temas relacionados con la región yaqui y, en particular, con los indios yaquis. Utilicé la palabra «yaqui» como palabra clave en el motor de búsqueda de las colecciones para ver con qué frecuencia se mencionaba el tema en los artículos de los tres periódicos, lo que puede indicar la importancia que el periódico atribuía a la cuestión. Para estas búsquedas, obtenemos resultados muy similares en el caso de los diarios *La Patria* y *The Rocky Mountain News* examinados anteriormente. En la tabla siguiente se muestran los resultados a los que se añaden los años 1901 y 1909 para mostrar cuánto ha variado el número de aciertos en el año anterior y posterior al periodo estudiado.

Se puede ver claramente que el periódico de interés económico norteamericano fue el que más artículos publicó en el periodo analizado, y este mayor interés, como veremos más adelante, se reflejará en los temas tratados y, sobre todo, en el perfil de la información publicada. También cabe destacar que a partir de 1908 se produce un fuerte descenso en el número de artículos, que en el caso de *The Rocky Mountain News* se produce ya a partir del año anterior, mientras que para los otros dos periódicos es justamente 1908 el año que marca el auge en el número de artículos. Dado que este es el diario que menos informó sobre el tema y que los artículos eran, por lo general, breves noticias sobre los ataques de los yaquis, las víctimas de los enfrentamientos o la situación de los colonos estadounidenses en la

⁹ KENNETH TURNER John: *México bárbaro* (Título original: *Barbarous Mexico*, 1910), IbnKhalidun, edición digital, 10.

región y su traslado de vuelta a Estados Unidos a causa del conflicto, me centraré en los artículos de los otros dos periódicos que trataron más temas y con más detalle.

	La Patria	The Rocky Mountain	The Mexican Herald
1901	23	21	30
1902	16	22	34
1903	16	17	39
1904	14	11	55
1905	13	23	42
1906	15	23	51
1907	11	21	47
1908	26	8	98
1909	6	4	52
Total	140	127	448

Atendiendo al contenido de los artículos examinados, los diversos artículos publicados pueden agruparse temáticamente en diferentes categorías, como sigue:

- enfrentamientos entre tropas federales y yaquis
- captura y arresto de indígenas
- ataques de los yaquis
- intentos de los yaquis para huir a Arizona, Estados Unidos
- suministro de armas de los Estados Unidos
- características del pueblo yaqui, posibilidades para su desarrollo
- características y oportunidades de la región del Yaqui
- proyectos de canalización y aprovechamiento del río Yaqui
- proyectos de construcción de ferrocarriles
- proyectos de construcción de carreteras
- actividades mineras
- presencia y actividades de compañías extranjeras
- llegada de inversores extranjeros
- reparto de terrenos en la región de los ríos Yaqui y Mayo
- llegada de colonos (extranjeros y nacionales)
- el traslado de los indios a Guaymas / Ciudad de México
- la deportación de los indios a distintas regiones del país

La Patria

Es importante señalar que en los números de *La Patria*¹⁰ entre 1902 y 1907, si bien aparece el tema de la guerra yaqui y algunos artículos dan cuenta del estallido del conflicto, algunos ataques yaquis, enfrentamientos y bajas en ambos bandos, la mayoría de los artículos están más enfocados en el potencial de desarrollo de la región. En general, el estado de Sonora y más aún el valle del río Yaqui fueron presentados en los artículos como una región rica y con muchas oportunidades, lo que indicaba que la región podría ser atractiva para los inversionistas de capital, un desarrollo que el estado estaba deseando apoyar con estímulos y garantías.¹¹

La región contaba con excelentes y grandes extensiones de tierra que podían dedicarse al cultivo. Las noticias informaron de que el Gobierno federal decidió vender terrenos. Según un artículo de 1902, el gobierno acordó la venta de terrenos del río Yaqui y Mayo en San José, Vícam, Tórim y Pótam. En la noticia se mencionó que la venta de los terrenos tenía “por objeto la colonización de esta gran parte de los ríos Yaqui y Mayo, cuyos terrenos excesivamente prometen grandísimos frutos”.¹² En varios artículos intentaron repetir que las adquisiciones eran seguras y que la región estaba ya en paz. En otros artículos se mencionó el reparto de lotes a indios pacíficos, así como las distintas iniciativas para construir canales. En febrero de 1904, se anunció la firma de un contrato para el aprovechamiento del río Yaqui. La concesión autorizó al general Torres (comandante del ejército mexicano) a ejecutar obras hidráulicas para poder utilizar el agua del río Yaqui como riego.¹³

El gobierno también planeaba asentar a extranjeros o personas de otras zonas del país para que explotaran las tierras agrícolas, de lo que se informó en algunos artículos. La escasez de mano de obra tanto en la agricultura como en la minería se citó como una razón importante de la necesidad de inmigración y reasentamiento, además de que la inmigración también se veía como una forma de fomentar el desarrollo de estas industrias.¹⁴ En 1906, se podía leer sobre la esperada llegada de varios grupos de inmigrantes extranjeros en las páginas de *La Patria*. En primer lugar, el periódico informaba de que viticultores italianos procedentes de California adquirieron grandes extensiones de terreno en la región.¹⁵

Unos meses más tarde se publicó una breve noticia, según la cual “Los terrenos inexplorados del río Yaqui serán poblados dentro de un corto plazo por ochocientas familias japonesas que vienen ya en camino, contratadas por un conocido hombre de negocios, quien les ha hecho cesión de las referidas tierras en condiciones muy

¹⁰ Se publicaba entre 1877 y 1914.

¹¹ *La Patria*, 31.07.1903. I.

¹² *La Patria*, 25.12.1902. I.

¹³ *La Patria*, 04.02.1904. I.

¹⁴ *La Patria*, 24.02.1903. I.

¹⁵ *La Patria*, 13.02.1906. I.

favorables para los colonos”.¹⁶ La noticia resulta ser interesante porque Sonora era conocido principalmente por la presencia de miles de colonos chinos durante este periodo. Los chinos comenzaron a llegar a México en los últimos años del siglo XIX, y Sonora fue uno de los destinos importantes. La construcción del ferrocarril, las minas y el comercio eran las principales áreas de trabajo en las que se desempeñaban los miembros de esta colonia asiática.¹⁷ En cuanto a los japoneses, su presencia en Sonora ha sido poco investigada, y aunque colonos japoneses llegaron al país en esta época – sobre todo para trabajos agrarios –, no hay información sobre la llegada de un gran número de japoneses a Sonora. Sin embargo, cabe mencionar el hecho de que en muchos casos el destino principal de los japoneses era Estados Unidos, por lo que la proximidad de Sonora a la frontera pudo haberlo convertido en un destino transitorio.¹⁸ Sería conveniente investigar más sobre este tema, ya sea en archivos u otros materiales de prensa. En cualquier caso, el fomento de la inmigración fue controvertido en una zona en la que parte de la población indígena que tradicionalmente trabajaba en la agricultura estaba siendo trasladada a otras regiones del país. Esta contradicción no se reflejó en las columnas de La Patria, pero, como veremos, otros periódicos dieron cuenta del asunto.

Al igual que sucede con la agricultura, la importancia de la minería se destaca en los artículos sobre la región del río Yaqui, que se centran en los yacimientos de oro, cobre, hierro, carbón de piedra, en la exploración y extracción de estos minerales y la registración de nuevas compañías mineras con intereses de mineros mexicanos y norteamericanos. La actividad en la zona aumentó en los meses más pacíficos, pero luego disminuyó con el resurgimiento del conflicto del Yaqui como lo muestra una de las noticias publicadas en La Patria: “Desde que se efectuó la pacificación del territorio, ocupado antes por las tribus yaquis, los exploradores mineros, americanos en su mayor parte, recorren las vertientes del río Yaqui en busca de materiales auríferos y ferruginosos, que se dice que existen por allá en grandes cantidades”.¹⁹ Se mencionaba The Rio Yaqui Transportation Mining Co. como una de las compañías más poderosas, que, según un artículo publicado en 1902, tenía adquiridas ya en ese año unas cien minas en el estado de Sonora. Un año más tarde se anunció la llegada de otra gran compañía, la “Compañía Internacional Metalúrgica y de transportes” a la región del río Yaqui dedicada a la explotación de minas de oro y plata y campos carboníferos, así como a la construcción de un ferrocarril entre Guaymas, el valle del Yaqui y San Antonio de la Huerta cuya línea se destinaba a transportar los metales de las minas de la compañía.²⁰ Este era, sin

¹⁶ La Patria, 02.10.1906. 2.

¹⁷ Los inmigrantes chinos fueron recibidos con hostilidad en Sonora, con numerosas manifestaciones racistas a principios del siglo XX. Véase en el tema: Jancsó Katalin: *Aranycsepppek Latin-Amerikában*, Szeged, SZTEPress, 2021, 162–164.

¹⁸ VILA FREYER Ana: La historia y el presente de la inmigración japonesa en México: hacia una agenda para el estudio de esta comunidad inmigrante en Guanajuato. *Acta Universitaria*, vol. 27, 2017/3, 81.

¹⁹ La Patria, 08.03.1902. 2.

²⁰ La Patria, 11.02.1903. 2

duda, el sector de mayor interés para los estadounidenses, por lo que la resolución del conflicto yaqui era una prioridad.

Para integrar la región en la economía nacional y conseguir avances en la agricultura y la minería, también era necesario mejorar las infraestructuras. La mayoría de las noticias se refería a la construcción de ferrocarriles. En abril de 1905 se creó la empresa Ferrocarril Cananea-Río Yaqui y Pacífico que iba a conectar Guaymas (Sonora) con Álamos (Jalisco) con el fin de tener una conexión entre las zonas mineras de la parte oeste de la Sierra Madre Occidental, la región del río Yaqui, el puerto de Guaymas y la zona del Bajío.²¹ Según las noticias, en marzo de 1906 las obras avanzaban a buen ritmo, y en mayo ya se llegaba a la región del Yaqui.²² En 1907 se firmó un contrato entre la compañía y el Secretario de Fomento para la exploración y explotación de fuentes de petróleo a lo largo de las vías férreas construidas en una zona de tres kilómetros.²³

El tema de las deportaciones aparece casi únicamente en los números de 1908 del periódico, con la excepción de un artículo publicado en 1903 cuyo mensaje principal era que los yaquis que en sus tierras eran “salteadores y asesinos”, nunca querían obedecer y siempre andaban en conflictos con las autoridades. Tras haber sido trasladados a otros estados del sur como Tabasco, Chiapas y Veracruz, empezaron a progresar con rapidez, abandonando sus hábitos salvajes y comportándose como buenos colonos que incluso empezaron a aprender a leer y escribir.²⁴ Es decir, con el texto se intentó justificar y legitimar las acciones del gobierno. Los números de 1908 marcan un fuerte punto de cambio en la comunicación sobre la cuestión yaqui, es más, se publicaron varios editoriales sobre el tema. Este año aumentó el número de reportajes sobre los ataques de los yaquis, y también se publicaron largos artículos sobre las posibles soluciones, la opinión de otros periódicos y la posición de La Patria. Uno de los artículos más contundentes es un editorial publicado en junio, en el que el periódico exponía claramente su opinión: “La campaña del Yaqui no concluirá hasta el día en que no quede un indio en aquella región. ... A él debemos que permanezca aún en estado casi salvaje una de las regiones más ricas del país. ... Que se la diezme; que se la anule; que se le haga desaparecer. La acción del ejército de Sonora, será, de aquí en adelante, mucho más enérgica que hasta hoy lo ha sido. Y, triste es decirlo: esta medida de exterminio, es ley de civilización!”²⁵ Ante la renovada intensificación de los ataques de los yaquis, se afirmó repetidamente en varios artículos que la rebelión sólo terminaría cuando la región yaqui se despoblara de yaquis. Sin embargo, esto no significaba necesariamente su exterminio, pues

²¹ Localización definitiva del ferrocarril de Cananea, Río Yaqui y Pacífico: entre Corral y Álamos. 2. 23.08.1907. Redescubramos Sonora A.C. redescubramossonora.mx/repositorio/localizacion-definitiva-del-ferrocarril-de-cananea-rio-yaqui-y-pacifico-entre-corral-y-alamos-2/.

²² La Patria, 17.03.1906. 1., La Patria, 16.05.1906. 3.

²³ La Patria, 01.10.1907. 2.

²⁴ La Patria, 26.08.1903. 1.

²⁵ La Patria, 05.06.1908. 2.

en la mayoría de los escritos se hablaba de la deportación como solución. “La deportación absoluta es la única solución a la cuestión yaqui” – se repetía.²⁶ En las últimas semanas del año se informó de que se esperaba lograr la pacificación de los yaquis y que se había fijado la rendición de armas para enero de 1909.²⁷

The Mexican Herald

En el caso de este diario²⁸ es necesario reiterar que, al ser fundado por un estadounidense, intentó servir a la comunidad norteamericana establecida en México además de idealizar el país en sus columnas ofreciendo una visión de modernidad para los mexicanos y teniendo Estados Unidos como modelo internacional a seguir.²⁹ A lo largo del periodo analizado, *The Mexican Herald* informó sobre la región y los asuntos que afectaban a la comunidad yaqui de una manera amplia y con gran detalle, incluyendo, por supuesto, las circunstancias económicas, la mano de obra yaqui y los diversos proyectos infraestructurales que podrían fomentar el desarrollo económico de la región. Es también debido a este enfoque que la atención se centró mucho más en el retrato del conflicto yaqui y del propio pueblo yaqui.

Se publicaron bastantes artículos sobre los diversos enfrentamientos y ataques, con informes de pérdidas tanto en el bando yaqui como en el federal, así como sobre la captura y la ejecución de líderes indígenas. Estos no necesariamente se limitaban a noticias breves, sino también analizaban los trasfondos y el impacto del conflicto, diferenciando entre intereses locales y nacionales. Algunos números del periódico también hacían referencia a cartas de lectores que negaban que cualquiera que entrara en tierra yaqui fuera atacado o asesinado por los indígenas, puesto que estas eran las informaciones que en general aparecían en las noticias.³⁰ El líder de la cacería y los ataques contra los indios, el general Torres, fue mencionado en varios artículos. En un artículo publicado en 1903, se informó de la llegada del hijo del general Torres al valle. En este informe se detallaron los intereses económicos del general y de su hijo. El General Lorenzo Torres poseía de 8000 acres de tierras fértiles en distintas zonas de la región del río Yaqui, mientras su hijo, Aureliano Torres tenía intereses en una compañía de fábricas de algodón³¹ de Los Ángeles que tenía previsto expandirse en distintas regiones de México.³² En el mismo artículo se hablaba de los planes del gobierno para reunir a los indígenas en ocho

²⁶ La Patria, 19.10.1908. 2.

²⁷ La Patria, 13.12.1908. 1.

²⁸ Se publicaba entre 1895 y 1915.

²⁹ SALYERS Joshua: *A Community of Modern Nations: The Mexican Herald at the Height of the Porfiriato 1895-1910*, Tesis de Maestría, East Tennessee State University, 2011.

³⁰ The Mexican Herald, 16.05.1904. 7.

³¹ En otros escritos se informaba de que se había estudiado la posibilidad de cultivar algodón en Sonora y se había constatado que la tierra era especialmente buena para el cultivo de algodón.

³² The Mexican Herald, 03.04.1903. 5.

reservas (de 7000 hectáreas cada una), y, al mismo tiempo ofrecer a colonos tierras agrícolas valiosas por un precio muy bajo. El General Torres fue el representante del gobierno en la compraventa de los lotes de tierra. Según los artículos del diario, el objetivo de vender terrenos fue poblar la región mientras los yaquis eran reducidos y dispersados.³³

En cuanto al reparto y el uso de las tierras de la región, noticias semejantes a las arriba mencionadas se publicaron en varios números del periódico. Además, el periódico daba cuenta no solo de la llegada de colonos nacionales y estadounidenses pero asiáticos también. En 1903 se podía leer sobre colonos chinos que llegaron al valle para desarrollar el cultivo del arroz³⁴, mientras que cuatro años más tarde ya se informó de planes de establecer colonias japonesas que iban a cultivar distintos tipos de frutas y verduras además de garbanzos y algodón. “Primero se despejará el terreno y se construirán casas para los hombres que más tarde traerán a sus familias de Japón para asentarse permanentemente. Se crearán escuelas. Se contará con un médico residente y se hará todo lo posible para que las colonias sean prósperas y florecientes.”³⁵ – se escribió en un texto de 1907 (lo que coincide con las noticias publicadas unos meses más temprano en *La Patria*). Representantes de la Compañía de Colonización de Japón visitaron el valle del Yaqui para hacer los preparativos de una gran colonia japonesa. Según ellos, en Sonora ya vivían unos trescientos japoneses en esos tiempos que trabajaban para distintas empresas o en la agricultura y posiblemente habían llegado desde California, Estados Unidos.³⁶ En los mismos meses aparecieron noticias que reportaban ataques a colonos japoneses realizados por indígenas yaquis.³⁷

Además de que, en muchas ocasiones, se exaltaba la riqueza de la tierra y la variedad de cultivos que podían producirse en la región, también se destacaba el desarrollo minero de la región que se veía obstaculizado por la resistencia yaqui. De hecho, la resistencia no sólo obstaculizó el desarrollo, sino que hubo minas que tuvieron que cerrarse durante cierto tiempo a causa del conflicto. Por ejemplo, según una noticia de 1906, la llamada Yaqui Copper Mining and Smelting Company había sido cerrada por dos años, pero se reabrió con la esperanza de que la región se pacificara.³⁸ La actividad minera en la región había sido muy dinámica en los años anteriores, con la aparición de varias empresas nuevas, muchas de ellas alentadas por inversores norteamericanos. También se iniciaron serias mejoras tecnológicas, con la instalación de nueva maquinaria en las minas.³⁹ En varias ocasiones, el periódico interpretó las opiniones de inversionistas y mineros estadounidenses en

³³ The Mexican Herald, 25.12.1902. 7.

³⁴ The Mexican Herald, 21.09.1903. 7.

³⁵ The Mexican Herald, 09.12.1907. 13.

³⁶ The Mexican Herald, 28.01.1908. 3.

³⁷ The Mexican Herald, 28.02.1908. 1.

³⁸ The Mexican Herald, 10.07.1906. 11.

³⁹ The Mexican Herald, 05.04.1905. 15.

el sentido de que la razón por la que había llegado tanta inversión a la región era la disponibilidad de la buena mano de obra de los indígenas yaquis.⁴⁰ Es decir, en otras palabras, se podía percibir un conflicto de intereses en las páginas del periódico: los terratenientes locales o los propietarios de las minas veían a los yaquis como una valiosa fuente de mano de obra, mientras que, al mismo tiempo, el gobierno central los veía como la raíz del problema e intentaba explotar la mano de obra yaqui en otras partes del país.

Además de resolver el problema yaqui, había que asegurar las fuentes de agua y desarrollar las vías férreas y las carreteras. Al igual que *La Patria*, los artículos de *The Mexican Herald* también informaban de que el gobierno central estaba intentando dedicarse al desarrollo de infraestructuras, además de la pacificación de la región. El diario se dedicó extensamente a las noticias sobre el progreso y el desarrollo de las obras ferroviarias (detallando los datos de contratos, concesiones y los avances de las obras de construcción), puesto que el ferrocarril habría podido asegurar el transporte barato de materias como cobre, carbón, coque o madera.⁴¹ De la misma manera que en los artículos publicados en *La Patria*, en *The Mexican Herald* se podía leer información sobre el Ferrocarril Cananea-Río Yaqui y Pacífico, sus tramos completados y entregados al tráfico en la cercanía de las distintas minas, así como sobre la construcción de un gran puente ferroviario sobre el río Yaqui o sobre los planes de líneas de derivación o de una nueva extensión de la línea para ofrecer un enlace más directo con la costa este de Estados Unidos.⁴²

A diferencia de *La Patria*, el tema de las deportaciones junto con los ataques yaquis y los enfrentamientos con las tropas federales apareció casi constantemente en el periódico norteamericano durante el periodo analizado. Ya en 1902 se publicó una noticia según la cual “El gobernador del estado de Campeche ha solicitado al gobierno federal permiso para emplear a los presos yaquis como trabajadores en las plantaciones de ese estado”.⁴³ Según el comunicado, el permiso fue concedido y 87 mujeres y 78 niños llegaron a las plantaciones de Campeche. En cuanto a las notificaciones de deportaciones, los años 1904 y 1908 representan los puntos álgidos del periodo estudiado de 1902 a 1908. En ambos años un gran número de artículos informó sobre las deportaciones. Por lo general, el procedimiento consistía en que los yaquis capturados (en grupos de 20 a 200 personas) eran llevados primero a la ciudad portuaria sonoreense de Guaymas, y de ahí eran transportados al interior del país para trabajos agrícolas sobre todo, por ejemplo, para trabajar en las plantaciones de henequén.⁴⁴ En 1908 ya se podía leer en el diario sobre la deportación de grupos de hasta 1200 personas e incluso de suicidios cometidos

⁴⁰ *The Mexican Herald*, 13.10.1905. 3.

⁴¹ *The Mexican Herald*, 27.11.1902. 3.

⁴² *The Mexican Herald*, 07.06.1906. 4.

⁴³ *The Mexican Herald*, 25.07.1902. 3.

⁴⁴ *The Mexican Herald*, 07.08.1904. 3.

durante los viajes.⁴⁵ Entre los estados y ciudades como destinos mencionados en los distintos informes figuraban Coahuila, Sinaloa, Guadalajara (Jalisco), la Ciudad de México (de donde los indígenas muchas veces fueron llevados a regiones agrícolas y una menor parte fue reclutada en el ejército), Veracruz, Yucatán, Campeche, Quintana Roo, Chiapas u Oaxaca, es decir, los yaquis fueron distribuidos, y, por consecuencia, dispersados en varios estados del país.

De los informes se desprenden las condiciones laborales en las plantaciones, en varios números del diario se describían las características de estos trabajos, así como el medio ambiente en las zonas remotas del país. Los trabajadores yaquis resultaron ser valiosos, e incluso los plantadores estaban muy satisfechos con su trabajo. La percepción de los deportados por parte del gobierno central y de la prensa nacional era mucho más positiva que la de los indígenas que vivían en el valle del Yaqui. “Los yaquis lo hacen mejor que el resto de los trabajadores agrícolas... Aparentemente pierden todas sus características salvajes cuando se les aísla en pequeñas cantidades...” – se podía leer en 1905.⁴⁶ Posteriormente se subrayaba que el trabajo indígena era excelente e incluso se les consideraba a los yaquis como los mejores trabajadores. En las descripciones, con el objetivo de justificar la deportación y el uso de mano de obra indígena, se relataba de forma muy positiva el grado de adaptación de los indios yaquis a su nuevo entorno. En un reportaje de 1907 sobre los yaquis en Quintana Roo (en la península de Yucatán) basado en los relatos del representante de la Compañía Regenerado de la Costa Oriental, se informó de que “muchos de los indios están aprendiendo el idioma y estudiando en libros durante sus horas de ocio. Todos están satisfechos y son excelentes trabajadores, superando a los indios mayas en eficiencia y voluntad...”.⁴⁷ El representante tenía fotografías de las habitaciones y en general de la vida de los yaquis en Quintana Roo, las cuales envió a los oficiales del gobierno para demostrar las condiciones de vida de los yaquis con la esperanza de poder recibir más grupos para su uso en las plantaciones. También, en varios artículos se les comparaba con los colonos asiáticos resaltando que su trabajo no siempre era satisfactorio y que los yaquis eran mucho más valiosos.⁴⁸ Las circunstancias reales del empleo de los indios en las plantaciones y los diversos conflictos no aparecieron en el periódico, salvo algunos relatos breves sobre los conflictos ocasionales entre los yaquis y los mayas.

Al mismo tiempo, los hacendados y los mineros de Sonora reconocieron el valor de la mano de obra yaqui y cada vez más abogaban por sus intereses al sentir amenazada su mano de obra y protestaron contra las deportaciones. En la región del Yaqui la escasez de mano de obra se agudizaba, especialmente durante los periodos de cosecha. Las preocupaciones de los sonorenses se expresaron también

⁴⁵ The Mexican Herald, 28.02.1908. 5.

⁴⁶ The Mexican Herald, 08.04.1905. 16.

⁴⁷ The Mexican Herald, 10.11.1907. 17.

⁴⁸ The Mexican Herald, 11.03.1905. 8.

en las columnas del periódico,⁴⁹ incluso el ex-gobernador de Sonora (Izábal) expuso que las deportaciones eran y serían una gran pérdida para los hacendados, y viajó a la ciudad de México con una petición redactada por los hacendados de Sonora contra las deportaciones en respuesta a una orden general de deportación que había emitido el General Torres en 1908.⁵⁰

A lo largo de 1908, se publicaron constantes informes sobre las negociaciones de paz, su estancamiento, nuevos ataques yaquis y, en los últimos meses del año de manera semejante a las noticias publicadas en *La Patria*, se anticipó la firma de la paz para principios del año siguiente. En diciembre, representantes indígenas de los 7 pueblos de la región Yaqui llegaron a Torín (hoy Tórim) para reunirse con el general Luis Torres. En este encuentro prometieron deponer sus armas en la primera quincena de enero del próximo año.⁵¹ *The Mexican Herald* informó de la rendición de los yaquis el 29 de enero de 1909.⁵²

Observaciones finales

El conflicto del Yaqui, la incorporación de la región del Río Yaqui a la economía nacional y la deportación de miembros del pueblo yaqui a diferentes estados de México es una parte importante de la historia del México independiente. El pueblo yaqui fue uno de los últimos grupos étnicos que se negó a renunciar a sus tierras y a su independencia, lo que llevó al estado mexicano a seguir diferentes políticas hacia ellos en distintas épocas. Las principales características del periodo que abarca este estudio incluyen el auge económico de la región impulsado por la llegada de inversores (principalmente estadounidenses), la lucha de los yaquis para impedir estos procesos y para defender sus territorios, así como la respuesta del gobierno federal, que fluctuaba entre el exterminio o la deportación de los yaquis y el uso de su mano de obra en otros estados mexicanos, sobre todo en el sector agrícola y minero. De los artículos examinados se desprende que, en general, los yaquis eran considerados inferiores, entre los términos más utilizados para describirlos se figuraban los siguientes: desdichados, primitivos, retoños del salvajismo, ignorantes, rudos que no sabían leer, personas que tenían mal conocimiento del español y que tenían ideas fanáticas. Sin embargo, su evaluación cambió según dictaban los intereses económicos o dependiendo de con qué otros grupos étnicos había que compararlos.

Como hemos visto en los ejemplos, también hay una notable diferencia en la descripción de la situación y la importancia atribuida a los distintos temas en los periódicos estudiados, con una notable diferencia de énfasis entre *The Mexican*

⁴⁹ *The Mexican Herald*, 28.07.1908. 5.

⁵⁰ *The Mexican Herald*, 10.07.1908. 5.

⁵¹ *The Mexican Herald*, 10.12.1908. 5.

⁵² *The Mexican Herald*, 29.01.1909. 10.

Herald, dirigido por y a hombres de negocios estadounidenses, y el diario nacional, La Patria. The Mexican Herald, con intereses empresariales, prestó especial atención al asunto de los yaquis, visto que el estado de Sonora era una región importante para el capital norteamericano por su proximidad a la frontera estadounidense, además de ser una región de gran peso en diversos sectores económicos. Además, el capital norteamericano y las compañías estadounidenses también estaban interesados en proyectos de infraestructura importantes para impulsar el desarrollo económico del territorio. Esto también puede explicar la diferencia en el número de artículos sobre los yaquis en los periódicos estudiados. Los distintos artículos a menudo se contradecían entre sí y aparecían diferentes informes sobre distintos acontecimientos, pero podemos concluir en general que la prensa comunicó la deportación de los yaquis prácticamente como un éxito. Al mismo tiempo, los relatos contemporáneos y las investigaciones históricas muestran que, aunque los grupos yaquis sí contribuyeron al éxito de las plantaciones de henequén, su situación, sus condiciones de vida y de trabajo eran terribles y eran tratados como esclavos. A pesar del tratado de paz de 1909, la lucha continuó en la región del río Yaqui hasta en los albores de la revolución mexicana.

Bibliografía

- ALMADA BAY Ignacio – LEÓN FIGUEROLA Norma de: Las gratificaciones por cabelleras. Una táctica del gobierno del estado de Sonora en el combate a los apaches, 1830–1880. *Intersticios sociales*, 2016/II, 1–29.
- HAAKE Claudia: Two Stories: Yaqui Resistance in Sonora and Yucatan Towards the End of the Porfiriato. In BÖTTCHER Nikolaus, GALAOR Isabel, HAUSBERGER Bernd (ed.): *Los buenos, los malos y los feos. Poder y resistencia en América Latina*, Madrid, Iberoamericana – Vervuert, 2005, 345–365.
- HU-DEHART Evelyn: Development and Rural Rebellion: Pacification of the Yaquis in the late Porfiriato. *The Hispanic American Historical Review*, vol. 54, 1974/1, 72–93.
- JANCÓS Katalin: *Aranycseppék Latin-Amerikában*, Szeged, SZTEPress, 2021.
- JANCÓS Katalin: The Story of the Yaquis' Resistance, Their Persecution and Forced Deportation – in the Light of Contemporary Press Sources. In CRISTIAN Réka (ed.): *Nomadisms: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*, AMERICANA eBooks, 2024 (en proceso de publicación).
- KENNETH TURNER John: *México bárbaro* (Título original: Barbarous Mexico, 1910), IbnKhaldun, edición digital.
- Localización definitiva del ferrocarril de Cananea, Río Yaqui y Pacífico: entre Corral y Álamos. 2. 23.08.1907. Redescubramos Sonora A.C. redescubramossonora.mx/repositorio/localizacion-definitiva-del-ferrocarril-de-cananea-rio-yaqui-y-pacifico-entre-corral-y-alamos-2/.

- PADILLA RAMOS Raquel: La barbarie de México. Yaquis en la guerra y la deportación bajo la mirada de Turner. *Noroeste de México*, nueva época, 2020/2, 81–103.
- SALYERS Joshua: *A Community of Modern Nations: The Mexican Herald at the Height of the Porfiriato 1895–1910*, Tesis de Maestría, East Tennessee State University, 2011.
- VILA FREYER Ana: La historia y el presente de la inmigración japonesa en México: hacia una agenda para el estudio de esta comunidad inmigrante en Guanajuato. *Acta Universitaria*, vol. 27, 2017/3, 78–90.

Abstract

The Pacification of the Yaquis and their Forced Deportation at the Beginning of the 20th Century – Different Interpretations of the Events in the Contemporary Press

This paper focuses on the press reactions to the Yaqui conflict in Mexico and the deportation of the Yaquis in two contemporary daily newspapers in the period between 1902 and 1908 during the presidency of Porfirio Díaz. The essay seeks to understand the economic interests behind the events in the Yaqui River Valley region, the reasons for the deportations and the attitudes of the local hacendados and mine owners in the state of Sonora, as well as of the federal government or plantation owners in other parts of the country.

Keywords: Yaqui war, deportations, Mexico, Porfirio Díaz

ZITA TÉZER

Research Methodology on the Caribbean Identity of Cuba

Understanding the Caribbean as a geographical-historical-geopolitical entity

At the center of this analysis is the question of the geographical scope of the Caribbean: is it only an archipelago or does it contain a continental territory as well? The root of the problem lies in the fact that many different interpretations have been proposed over time by different scholars. In addition, the various definitions, which are often politically motivated, often ignore the question of Caribbean identity.¹ In such cases we can talk about “forced identity.”

However, before discussing the definition of the region itself, it is worth noting that identity can extend beyond geographical boundaries. In this context, Ralph Premdas has developed the concept of trans-Caribbean identity by which he means the self-identity of the diaspora beyond the Caribbean.² In such communities the Caribbean appears more as an imaginary entity, as they are cut off from the “motherland” as a nourishing source. Their members are primarily emigrant Caribbean nationals and their descendants who strive to identify with the concept of “Caribbean” while maintaining only weak loyalties to one another. This paper does not address the issue of trans-Caribbean identity directly but instead focuses on defining the Caribbean as a geographically delimited region in the 20th century.

Currently, four or five definitions are commonly accepted: 1) geographical, 2) based on historical-cultural traditions, 3) geopolitical, and 4) economic-political.³ Antonio Gaztambide-Géigel adds a Central African-American definition, while Demetrius Boersner divides the fourth into two parts, which can be called the Caribbean Basin and the Greater Caribbean. Thus, based on his theory we can speak of five definitions.

Geography physically links the Caribbean to the Caribbean plate, a region where the same tectonic, seismic and volcanic processes are taking place.⁴ The Caribbean Plate stretches from the north coast of South America to the south coast of Cuba,

¹ Marco MENIKETTI, “Boundaries, Borders, and Reference Points: The Caribbean Defined as Geographic Region and Social Reality,” *International Journal of Historical Archaeology*, 13 (2009), 45–62, 46.

² Ralph R. PREMDAS, “Ethnicity and Identity in the Caribbean: Decentering a Myth. Working Paper,” *University of Notre Dame, Indiana, Kellogg Institute for International Studies*, 234 (1996), 1–47, 11.

³ HORVÁTH Emőke, “A Karib-térség fogalmának értelmezési kísérletei,” *Orpheus Noster*, 6.1 (2014), 23–35, 24.

⁴ Jayda GOODWILL, “Caribbean Studies notes,” *Caribbean Society and Culture* academia.edu/37790910/Caribbeanstudiesnotes_100309053843_phpapp?email_work_card=thumbnail Accessed October 31, 2024.

bordered by the North and South American, Nazca, and Cocos Plates.⁵ It includes the Caribbean Sea between the Atlantic Ocean and the Gulf of Mexico, together with more than 700 islands. In the line of the Puerto Rico Trench, the “ocean banks” (shallow parts of the seabed) of the Lucayan Archipelago,⁶ which formed in the late Palaeocene-early Eocene, extend towards the Caribbean Sea as a result of the collision of the plates.⁷ Since the 1970s, models have shown evidence of the North American Plate pulling under the Caribbean Plate at the dip of underwater carbonate platforms (calcareous deposits), showing the coherence of the area.⁸

The most commonly used – and most controversial – definition in historiography since the mid-20th century is the insular/ethno-historical definition. Some interpretations compromise the Caribbean Islands and the Lucayan Archipelago in the north, while others consider that the three Guyanas in South America and Belize in Central America are also included. A third view includes the coasts of the Caribbean Sea in Venezuela and Colombia. Some scholars (such as the American cultural anthropologist Charles Wagley) believe that the Caribbean region can be considered as one cultural sphere, as its inhabitants share similar histories.⁹ By contrast, theorists of social and cultural pluralism (such as the Jamaican social anthropologist Michael Garfield Smith) point to the cultural divide between Spanish, English, Dutch and French-speaking states that emerged in the colonial era.¹⁰ The Caribbean can be seen as a cultural mosaic or patchwork.¹¹ These types of societies, in which people live side by side yet retain their unique characteristics (language, religion, culture) without overlapping, have developed as a result of labor migration. Following the cessation of the African slave trade and slave labor from the mid-nineteenth century onwards, the Caribbean sugar industry faced labor shortages, leading to increased immigration and recruitment in various economic sectors.¹² However, Charles Wagley observes critically that history should not be ignored and that the countries of the Caribbean had already passed through

⁵ “FöldTectonikusLemezék,” *StoryBoard*, storyboardthat.com/hu/lesson-plans/a-f%C3%B6ld-fel%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9se/tektonikus-lemezek Accessed October 31, 2024.

⁶ Collective name for the Bahamas and the Turks and Caicos Islands.

⁷ Eleonora VAN RIJSENGEN et al., *Vertical Tectonic Motions in the Lesser Antilles: Linking Short- and Long-term Observations*. Manuscript, 2021.

⁸ Joan R. MYLROIE and John E. MYLROIE, “Development of the Carbonate Island Karst Model,” *Journal of Cave and Karst Studies* 49.1 (2007), 59–75, 59.

⁹ Helen I. SAFA, “Populat Culture, National Identity, and Race in the Caribbean,” *Nieuwe West-Indische Gids / New West Indian Guide*, 61.3–4 (1987), 115–126, 117; Iván de los A. Arias CUADRAS, “Repensando el Caribe: valoraciones sobre las principales tendencias entorno al concepto del Caribe,” *Revista Estudios del Desarrollo Social: Cuba y América Latina* 1.2 (2013), 87–101, 90.

¹⁰ See, HORVÁTH, “A Karib-térség,” 30–31.

¹¹ CUADRAS, “Repensando el Caribe,” 90; Sidney W. Mintz, “The Caribbean Region,” *Daedalus* 103.2 (1974), 45–71, 45.

¹² TÉZER Zita, “Gondolatok a karibi identitás meghatározásáról Charles Wagley és Sidney Mintz kutatásai alapján,” *Orpheus Noster* 13.1 (2021), 6–17, 11.

the plural society stage to that of the “state-society with ethnic minorities.”¹³ They have lost their political autonomy, but the symbols of their cultural unity, their socio-economic status and their unique characteristics distinguish them from other segments of the population.

By introducing the concept of “cultural sphere” the work of Charles Wagley, Julian Steward, Sidney Mintz, Eric Robert Wolf, and others presents a comparative approach that emphasizes the historical context in which Caribbean regional units have been shaped by similar socio-historical influences. As the Caribbean’s most significant shared past experiences include colonialism, plantation economies, and slavery, these scholars have examined Caribbean and adjacent societies shaped by the African plantation system. Based on this theory, Antonio Gaztambide-Géigel proposed the term “Central African American” or “Afro-American region,” as the common unifying force was the African American ethno-cultural identity linking these societies. In other words, this region differs from the rest of the Americas because of its African heritage. This is not a geographical definition in that it does not align strictly with political boundaries; instead, it encompasses parts of countries with similar characteristics, such as Venezuela, northern Colombia, Bahia in Brazil, and parts of the southern United States like Florida. The debate remains unsettled, however, with some considering only the islands to be Caribbean, while others also including the surrounding mainland.

The geopolitical definition refers to the Caribbean Islands, Central America and Panama; it began to be used especially after 1945 in historiography and other studies of relations with the United States.¹⁴ It focuses on the areas where US economic influence¹⁵ and military intervention¹⁶ has taken place to the greatest extent. Due to economic disadvantages and the significant threat posed by the United States, Central Americanism began to develop in the spirit of national independence.¹⁷ Some have tried to build a new identity in response to US interventions. For example, in his 1936 work, *El imperialismo yanqui y la revolución en el Caribe*, the

¹³ Fred HAY, “Race, Culture, and History: Charles Wagley and the Anthropology of the African Diaspora in the Americas. Boletim do Museu Paraense Emílio Goeldi,” *Ciências Humanas* 9.3 (2014), 695–705, 700.

¹⁴ ANTONIO GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean in the 20th Century. The Definitions of the Caribbean as a Historical and Methodological Problem,” *Social and Economic Studies* 53.3 (2004), 127–157, 141.

¹⁵ MARTON Péter, “Az érdekcsoportok szerepe az amerikai külpolitikában. Tanulmányok a latin-amerikai és karibi térséggel összefüggésben,” In Horváth Emőke and Lehovszki Bernadett (eds.), *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok. Amerika a XIX–XXI. században* (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2019), 231.

¹⁶ Nicholas John SPYKMAN, *America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1942), 49.

¹⁷ ANDERLE Ádám, “Nemzet és identitás Latin-Amerikában,” In Anderle Ádám et al. (eds.), *Nemzet és Nacionalizmus* (Budapest: Korona Kiadó, 2002), 409–544, 477.

Puerto Rican nationalist José Enamorado-Cuesta included Central America and Panama as part of the Caribbean.¹⁸

A group of Central American activists (Guatemalan, Nicaraguan, and Honduran exiled leaders and politicians)¹⁹ gathered around Guatemalan statesman Juan José Arévalo²⁰ in the 1940s, forming a group called the Caribbean Legion (Legión del Caribe) to fight against US-influenced dictators, often following previous American invasions.²¹ The 1947 Caribbean Pact (Pacto del Caribe) created an alliance of groups representing the Dominican Republic, Nicaragua, and Costa Rica, with the aim of protecting the economic, military and political interests of the region. According to the pact, the liberated countries undertake to establish a Caribbean Democratic Alliance, which will be open to all the democracies of the Caribbean, as well as El Salvador and Ecuador.²² This pact also considered the independent states of Central America and the Caribbean as a political entity.

In the economic-political definition, the Caribbean Islands, Central America, Mexico, Colombia and Venezuela form a wider Caribbean region, which is loosely linked to the Caribbean culturally but strongly linked to the Caribbean economically and politically.

The term “Caribbean Basin” became popular in the 1980s, triggered by the Caribbean Basin Initiative (CBI)²³ introduced by the United States, which provided benefits to the Central American and Caribbean states while placing Colombia, Venezuela, and Mexico – especially Mexico – at a competitive disadvantage before the North American Free Trade Agreement (NAFTA).²⁴

In response to this and reacting to U.S. actions, the three countries activated their Caribbean interests in the region by creating the G-3 (Grupo de los Tres) trade bloc.²⁵ Despite its short existence (1995–2006), it proved to be a successful venture after entering into economic cooperation with the Association of Caribbean States (ACS).²⁶

Finally, the Greater Caribbean, also known as the American Mediterranean, includes the southeastern United States, the Caribbean island chain, the Lucayan Archipelago, most of Mexico and the eastern half of Central America, and the northern coast of Colombia and Venezuela.²⁷ The term “American Mediterranean”

¹⁸ GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 142.

¹⁹ For example, the first president of Costa Rica, José Figueres.

²⁰ He was Guatemala’s first democratically elected president.

²¹ GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 142.

²² GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 111.

²³ The Caribbean Basin Initiative aims to provide beneficiary Central American and Caribbean countries with duty-free access to the US market for most goods.

²⁴ GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 143.

²⁵ GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 143.

²⁶ Documents concerning the G-3 talks: OAS, *Foreign Trade Information System*, sice.oas.org/TPD/G_3/G3_e.ASP Accessed October 31, 2024.

²⁷ HORVÁTH, “A Karib-térség,” 28.

appears in the works of 19th-century natural scientists in comparison with the Mediterranean,²⁸ but it was Nicholas John Spykman who introduced the concept into political thought in 1942.²⁹

The region is of paramount importance to the United States, both economically and in terms of national defence, and it is clear that the U.S. wants to maintain its diplomatic, political, strategic and ideological dominance through a strategy of interdependence.³⁰

For this reason, they have sought to turn the Caribbean into a North American *mare nostrum*, i.e., the “closed inland sea” of the United States,³¹ and to influence public consciousness and identity perceptions by maintaining a geopolitical ideology of the Greater Caribbean. Thus, the concept of the Greater Caribbean, or the American Mediterranean – defined as a separate region since the late 19th century – has become an accepted geopolitical definition on the part of the United States,³² but it is not culturally a single entity.

In conclusion, when defining the Caribbean, we should always explain what we mean by this term and why.³³ It is essential that our explanation is consistent with the topic under consideration. Indeed, it seems appropriate to clarify that the definition we propose is not the only possible way of defining the Caribbean.³⁴

However, the broader the scope of cultural identity, the fewer the common features beyond political-economic and geopolitical interests. For this reason, it is worth narrowing our analysis primarily to the core zone, the islands of the Lesser and Greater Antilles, which clearly share a similar historical and cultural background.

Even so, the distinction is not entirely clear-cut: Belize in Central America and Guyana in South America are part of the English-speaking Caribbean, while Cuba is closely linked to Latin American countries such as Venezuela, which are outside the Caribbean. Nonetheless, it is safe to say that Cuba is part of the Caribbean, although it has only begun to explore its Caribbean identity over the past thirty years. Its interest in the Caribbean region was initially economic, while it recognized common cultural features from its colonial past with other Caribbean nations through social interactions within the region.

²⁸ HORVÁTH Emőke, “Az amerikai Mediterráneum fogalma és jellemzői,” *Világtörténet* 45.1 (2023), 5–23, 5–6.

²⁹ SPYKMAN, *America's Strategy*, 46–64; HORVÁTH, “A Karib-térség,” 28.

³⁰ Demetrio BOERSNER, “La geopolítica del Caribe y sus implicaciones para la política exterior de Venezuela,” *Caracas, Instituto Latinoamericano de Investigaciones Sociales* (2011), 1–7, 2.

³¹ ANDERLE, “Nemzet és identitás,” 477.

³² GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 137.

³³ GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 152.

³⁴ GAZTAMBIDE-GEIGEL, “The Invention of the Caribbean,” 152.

Levels of Caribbean identity

The definition of Caribbean identity must consider that societies have varied conceptions of their own “Caribbean.” For this reason, Martín-Dueñas and Nuez-Placeres propose introducing subcategories within the collective noun “Caribbean,” organized hierarchically between superordinate categories (which are semantically more complex) and subordinate categories (which are more easily understood).³⁵ Thus, for example, in this form, the generic term “Caribbean” will be used as a base category, encompassing different perspectives (geopolitical, social, cultural). Since we can draw a linguistically defined boundary between groups of Caribbean states, the basic category “Caribbean” can be subordinated to categories based on former colonial mother countries: Spanish, English, French, Dutch (Figure 1), which Ralph Premdas refers to as the levels of the regional Caribbean identity.³⁶

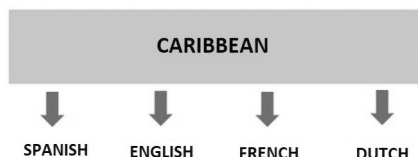

Figure 1: Linguistic hierarchy of the term “Caribbean” based on Martín-Dueñas – Nuez-Placeres³⁷

Throughout the Caribbean, no factor more clearly and strongly differentiates groups of people than language. During colonialism, Caribbean geography was divided into linguistic spheres by imperial powers, which led to greater interaction within each region than among geographically close residents who belonged to different linguistic areas. For example, English-speaking Caribbean communities are more connected to each other than to the Spanish, Dutch, or French spheres. Similarly, Spanish-speaking communities, including participants in Spanish-language history conferences, have much in common with Latin American countries. Within their respective linguistic milieus, these groups find solidarity in communicating regional issues and events through mass media in a shared language, which also forms a dividing wall between ethnic groups.

Another subcategory may be the level of insular identity, based on Premdas, which refers to country- or state-based loyalties and is partly understood as national

³⁵ Adan Martín DUEÑAS and Graciela NUEZ-PLACERES, “What is Spanish Caribbeanness?” *A Cognitive Approach Journal of Caribbean Literatures* 6 (2009), 17–26, 19.

³⁶ Ralph PREMADAS identifies four levels of Caribbean identity: trans-Caribbean, regional, insular and ethno-nationalist. See, Premdas, “Ethnicity and Identity,” 11.

³⁷ Martín-Dueñas and Nuez-Placeres, “What is Spanish Caribbeanness?” 20.

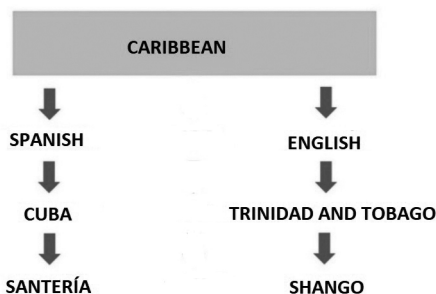

Figure 2: Religious subcategories within the Caribbean

identity (e.g., Cuban identity).³⁸ At this level, collective belonging takes a more tangible, territorial form, making local differences easily identifiable. For many years, the Caribbean Islands evolved in isolation from one another, especially with the imported European cultural components – Spanish, Dutch, English, or French – leading to their distinct characteristics. In the case of the Premdas ethno-nationalist level (ethnically based divisions), we can go even further down the subcategories that lead us to the identity of a territory or cultural community within a state.³⁹

In the Caribbean, this is most evident in culturally plural or ethnically fragmented places like Trinidad where the identities are shaped by a diversity of deep cultural divisions within the state. Interestingly, in populations of African descent, common linkages can be observed among Afro-Caribbean religious communities (Figure 2): for example, the Cuban Santería and the Shango in Trinidad and Tobago. As both are Orisha religions, these links were established by Yoruba slaves during colonial times.

Caribbean identity of Cuba

Our task is to use the model developed by Martín-Dueñas and Nuez-Placeres to illustrate how a group or community forms its own distinctive Caribbean identity, with the highlighting the intermediate steps of cognitive-conceptual functioning (Figure 3).

We can therefore imagine the progress toward a particular cultural group as a chain.⁴⁰ According to the model, we can observe the Caribbean identity for Cuba by examining the common Caribbean features within the “Caribbean region” and the “Caribbean Islands,” and then the “Spanish Caribbean” within the set of “Caribbean culture.” In order to draw our final conclusions, we will thus

³⁸ PREMDAS, “Ethnicity and Identity,” 11–12.

³⁹ PREMDAS, “Ethnicity and Identity,” 12.

⁴⁰ PREMDAS, “Ethnicity and Identity,” 12.

proceed from the broader Caribbean to explore the regularities that apply to Cuba.

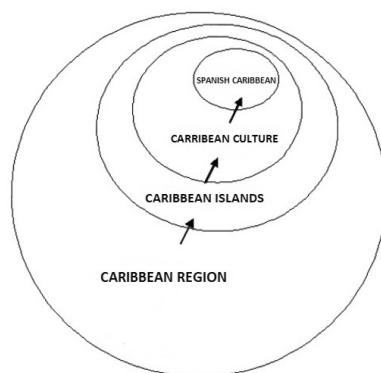

Figure 3: Diagram of the Spanish “Caribbean” metonymic process based on Martín-Dueñas and Nuez-Placeres⁴¹

The link between regional identity and sub-regional integration

The concept of regional identity is interpreted in a wide range of ways. It can encompass the shared values, ideals, traditions, cultural elements, common historical roots, and other aspects of the inhabitants in a region.⁴² The projects of the sub-regional integrations with common economic, political or cultural objectives can contribute to strengthening regional identity.

Henk van Houtum and Arnoud Lagendijk define the interrelations between political, economic, social and cultural relations as follows: the components of regional identity are defined by cultural, functional and strategic identity.⁴³ If these three dimensions fit together in an organic way, a region will have its own identity (Figure 4).

According to this view, the structure of cultural identity is characterized by a shared consciousness and a sense of belonging to a specific community with a common name (like “Caribbean”), a shared past, and symbols that express the unity of the region. Together, these elements form a cultural region in a distinct space, regardless of administrative boundaries.⁴⁴

The functional identity structure considers socio-economic links and ties within a given territorial unit.⁴⁵ The relational capital occupies a significant place and plays a crucial role in the life and development of a given region.

⁴¹ Martín-Dueñas and Nuez-Placeres, “What is Spanish Caribbeanness?” 23.

⁴² LUKOVICS Miklós, “A regionális identitás szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben,” In CZAGÁNY László and GARAI László (eds.), *A szociális identitás, az információ és a piac* (Szeged: JATE Press, 2004), 214–228, 216.

⁴³ Henk VAN HOUTUM and Arnoud LAGENDIJK, “Contextualising Regional Identity and Imagination in the Construction of Polycentric Urban Regions: The Cases of the Ruhr Area and the Basque Contry,” *Urban Studies* 4 (2001), 747–767.

⁴⁴ VAN HOUTUM AND LAGENDIJK, “Contextualising Regional Identity,” 141–143.

⁴⁵ Ibidem.

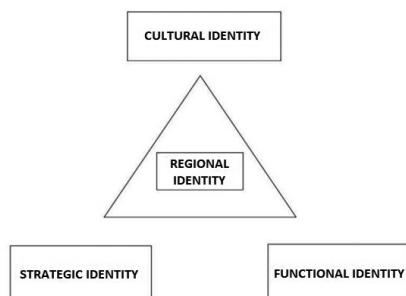

Figure 4: The main components of regional identity⁴⁶

Finally, the strategic identity structure implies that the people of a region share a common vision and purpose, with an emphasis on the future and a commitment to continuous change.⁴⁷

The Caribbean Community (CARICOM), established in 1973 by the English-speaking Caribbean states, has had to restructure itself to remain regionally and globally competitive in the global market. Due to their small individual economies, CARICOM countries felt that forming a larger economic space could help them avoid trade and economic marginalization. This vision led to the initial inclusion of Suriname and Haiti, and, from 1994, the creation of the Association of Caribbean States (ACS), which integrated the Dominican Republic, Cuba, Colombia, Venezuela, Mexico, Central America, and all Caribbean Islands, both independent and non-independent.

In the early 1990s, during the severe economic crisis known as the “special period,” Cuba opened the way to Caribbean integration in a bid for economic diversification. Although not a member of the Caribbean Community (CARICOM, which focuses on integration), but rather of the Association of Caribbean States (ACS, which emphasizes concrete regional cooperation), Cuba participates in several joint programs aimed at preserving Caribbean culture and values and strengthening Caribbean identity.

The existence of a cultural identity structure is evidenced by the fact that the Caribbean Community and the Association of Caribbean States have their own symbols and flags.⁴⁸ CARICOM’s anthem celebrates the history, culture, and identity of the Caribbean people. The Cultural Cooperation Agreement, signed at

⁴⁶ T. Kiss Tamás, “Vázlat a tudás centrum a tanuló régió és a regionális identitás néhány összefüggéséről,” In Szirmai Éva and Újvári Edit (eds.), *Nemzetiségi – Nemzeti – Európai identitás. Konferencia kiadvány* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet, 2009), 135–149, 141.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ “Symbols of Regional Integration.” *CARICOM*, caricom.org/symbols-of-regional-integration/ Accessed October 31, 2024.

the second Cuba-CARICOM Summit in Barbados in 2005, outlines various ways to promote cultural exchanges between the two parties.⁴⁹ Caribbean festivals, such as CARIFESTA, and folklore events are organized as part of cooperation programs promoting Caribbean identity. The memorial in the Caribbean Heroes Park in Havana also represents a shared memory of the Caribbean's historical past.⁵⁰ The recognition and promotion of Cuba's Santería religious cult, rooted in African culture, aligns with programs to preserve its Afro-Caribbean heritage, affirming Cuba's place within the region.⁵¹

Functional cooperation, one of the pillars of the Caribbean Community, focuses on human and social development.⁵² To this end, joint educational programs and training courses for professionals are organized within the region, with Cuba playing a prominent role. Cooperation networks will be established with international institutions and experts to promote the exchange of ideas and experiences. Every year, many Caribbean students study at Cuban universities and other higher education institutions.⁵³ They launch health services and programs, develop health infrastructure, open diagnostic centers,⁵⁴ take up the fight against epidemics, and participate in disaster response.⁵⁵ Cuba contributes to strengthening social links through joint conferences with Caribbean countries.⁵⁶ This motivates people to engage in discourse within their own region and share their experiences in person, through scientific publications, and other means of dissemination.

The strategic identity structure calls for the development of a shared vision. CARICOM's strategic plan for 2022–2030 is to maintain a cooperative, effective,

⁴⁹ "Cultural Cooperation Agreement between the Caribbean Community (CARICOM) and the Republic of Cuba." *CARICOM*, December 8, 2005. caricom.org/cultural-cooperation-agreement-between-the-caribbean-community-caricom-and-the-republic-of-cuba/

Accessed October 31, 2024.

⁵⁰ Lissette Martín LOPEZ, "Un parque a los próceres caribeños engalana la Quinta Avenida," *Tribuna de la Habana* 26 abril, 2019.

tribuna.cu/capitalinas/2019-04-26/un-parque-a-los-proceres-caribenos-engalana-la-quinta-avenida
Accessed October 31, 2024.

⁵¹ TÉZER Zita, "A santería és más afrikai eredetű vallások a karibi társadalmakban," *Orpheus Noster* 15.1 (2023), 32–44, 40–41.

⁵² "Who we are." *CARICOM*, caricom.org/our-community/who-we-are/ Accessed October 31, 2024.

⁵³ Jacqueline

Laguardia MARTINEZ, et al. (eds.), *Changing Cuba-U.S. Relations: Implications for CARICOM States* (London: Palgrave Macmillan, 2020), 158.

⁵⁴ Laguardia MARTINEZ, et al. (eds.), *Changing Cuba-U.S. Relations*, 162.

⁵⁵ Laguardia MARTINEZ, et al. (eds.), *Changing Cuba-U.S. Relations*, 168.

⁵⁶ Colloquium on the Legacy of Fidel Castro by UWI Cave Hill Campus. *Cubaminrex*, November 24, 2017. misiones.cubaminrex.cu/en/articulo/colloquium-legacy-fidel-castro-uw-icave-hill-campus

Accessed October 31, 2024; Convocatoria. Presentación de artículos. XVI Conferencia Internacional de Estudios Caribeños "Cuba y el Caribe: 50 años de relaciones". CLASCO, 6 julio, 2022.

clasco.org/actividad/convocatoria-presentacion-de-articulos-xvi-conferencia-internacional-de-estudios-caribenos-cuba-y-el-caribe-50-anos-de-relaciones/2022-07-06/ Accessed October 31, 2024.

sustainable and prosperous Caribbean Community.⁵⁷ It seeks to ensure enhanced cooperation and communication with stakeholders within the Community and with all relevant regional and international institutions. The Cuban government has started to encourage research groups to successfully cooperate with Caribbean integration efforts, which will also facilitate closer links within the region in the exchange of knowledge and innovation. One such example is the Department of Caribbean Studies at the University of Havana (Cátedra de Estudios del Caribe “Norman Girvan”), founded in 2004, whose basic objective is to promote Caribbean studies from a multidisciplinary perspective, encouraging the exchange of relevant information on the economic and social development of the Caribbean, both at the university level and through cooperation with other organisations related to the analysis.⁵⁸ This shows that Cuba is making an effort to continue to be a partner in Caribbean cooperation.

Conclusions

The geographic, historical, and geopolitical definition of the Caribbean has been subject to a variety of interpretations over time, often motivated by political agendas. The Caribbean, however, is a geographic and socio-cultural region that, although made up of a diverse group of nations, is bound together by a common history, culture, and economic challenges.

Cuba, after the collapse of its ally, the Soviet Union, and the largely English-speaking Caribbean Community began to converge to each other: the former initially a result of its desire for economic diversification, the latter because of the need to achieve global market competitiveness. The development of institutionalized relations and cooperation between Cuba and its neighbors within the region has brought with it an interest in their “Caribbean.” Put simply, for political and economic reasons, it seeks to create a kind of imposed Caribbean identity. In Cuba, however, there does not yet seem to be a Caribbean regional consciousness, as it is not enough to create regional organisations through which a region can be institutionalised.⁵⁹ A distinction must be made between the regional identity or consciousness. The former is used in discourses of science, politics, regional marketing, etc. to distinguish one region from another. In other words, these classifications are always acts of power to delimit, name, and symbolise space and groups of people.

⁵⁷ CARICOM Secretariat Strategic Plan 2022–2030. *CARICOM*, caricom.org/documents/caricom-secretariat-strategic-plan-2022-2030/ Accessed October 31, 2024.

⁵⁸ Milagros Martínez REINOSA and Félix Valdés GARCÍA, “¿De qué Caribe hablamos?” In Luis Suarez Salazar and Gloria Amézquita (eds.), *El gran Caribe en el siglo XXI: crisis y respuestas* (Buenos Aires: Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, CLASCO, 2013), 21–34, 22–23.

⁵⁹ Anssi PAASI, “Region and Place. Regional Identity in Question,” *Progress in Human Geography* 27.4 (2003), 475–485, 477.

The latter, in turn, points to multiple levels of identity of people through the institutional practices, discourses and symbolisms that express the region. Political ideologies and regionalism/nationalism do not in themselves, create identification, because the latter only comes about when they take into account the culture and history of the region and provide some motivation.⁶⁰ The experience of identity may be politically manipulable, but without the acquisition and experience of symbols or ideologies it is meaningless and powerless to trigger identification,⁶¹ since it requires an intertwining of top-down governance and bottom-up societal participation. In Cuba, however, this has only just begun, as interest in the “Caribbean” is largely political and economic, and to a lesser extent social.

Rezümé

A tanulmány a Nagy-Antillák szigeteihez tartozó Kuba karibi identitásának kutatási módszertanához kíván adalékkul szolgálni. Arra keresi a választ, hogy az ország saját karibi önazonossága hogyan vizsgálható napjainkban. Ebhez elsőként körvonalazzuk, hogy hol helyezkedik el a Karib-térség, meghatározzuk, hogy milyen szintjei vannak a „karibiságnak”, és ez milyen módszerekkel kutatható, majd áttekintjük, hogy a szubregionális integrációk hogyan próbálnak karibi közösséget teremteni annak érdekében, hogy gazdaságilag összefogják a régiót, és hogyan kapcsolódik ehhez a folyamathoz Kuba.

Kulcsszavak: Kuba karibi identitása, Karibi Közösség, Karibi Államok Szövetsége, Karibi-medence, Nagy Karib-térség

Abstract

This study aims to contribute to the research methodology surrounding the Caribbean identity of Cuba, which is part of the Greater Antilles. It seeks to answer the question of how Cuba's own Caribbean identity can be examined today. To achieve this, I will first outline the geographical location of the Caribbean, define the levels of Caribbean identity, and discuss how this can be researched. I will then review how sub-regional integrations are attempting to create a Caribbean community to unite the region economically, and how Cuba is linked to this process.

Keywords: Cuba Caribbean Identity, Caribbean Community, Association of Caribbean States, Caribbean Basin, Greater Caribbean region

⁶⁰ Anssi PAASI, “Region and Place,” 478.

⁶¹ Anssi PAASI, “Region and Place,” 478.

WORKSHOP

<https://doi.org/10.64603/VMNF5348>

FRAZER-IMREGH MONIKA (FORD.)

Francesco Petrarca

*A vallásos életről,*¹ I, 2, 51–I, 3, 9.*Bevezetés*

A *De otio religioso* című művét, amelynek fő témája a szerzetesi szemlélődés, Petrarca 1347 nagybőjti időszakában kezdte el írni, miután öccsét, Gherardót a karthauziak montrieux-i kolostorában meglátogatta.² A látogatás igen rövid volt, mindössze egyetlen nappal és egy éjszaka, mindazáltal óriási hatást tett a költő-filozófusra, aki pontosan egy évvel azelőtt egy másik jelentős latin nyelvű morálfilozófiai mű írásába fogott bele a visszavonult élet erkölcsi és szellemi előnyeiről és lehetőségeiről; ez a munkája a *De vita solitaria* [A magányos életről] volt.³ Mindkét írásművén sokáig dolgozott, és az sem bizonyos, hogy befejezettek tekintette-e őket, hiszen még akkor is tovább dolgozott rajtuk, amikor másolta őket barátai kérésére.⁴ Míg a *De vita solitaria* a tudós humanista néhány barátal megosztott, termékeny magányát dicsőíti, amelyben az erkölcsi és szellemi felemelkedés mellett költői, szépírói és filozófiai munkák születhetnek, a *De otio religioso* azt a vallásos elcsendesedést magasztalja, amelyben az egyetlen tevékenység „az igazi nyugalom és a tökéletes látás”, azaz Isten szemlélésének elérése, ami a szerzetesi élet célja. Petrarca művét sok novícius olvasta azután évszázadokon keresztül, többek között Erasmus is. Mint Unn Falkaid is hangsúlyozza, az emberi lény mindkét műben vendégként jelenik meg ebben a világban, hiszen igazi hazája Teremtője oldalán, a mennyekben van.⁵

¹ A fordítás az alábbi szövegkiadás alapján készült: Francesco Petrarca: *De otio religioso*, testo latino a fronte, a cura di Giulio GOLETTI. Firenze, Le Lettere, 2006, 28–36. A mű további kiadása: Luigi DAL LAGO (ed.), Antonietta BUFANO (trad.): *Francesco Petrarca: La vita religiosa = De otio religioso*, Padova, Messaggero, 2004.

² Susanna BARSELLA: A szerzetesi magány humanista megközelítése (*De otio religioso*), in *Petrarca. Kálauz az életműbőz*, szerk. Victoria KIRCHAM – Armando MAGGI, ford. LENGYEL Réka et al., Budapest, 2018, 215–228.

³ Armando MAGGI: „Te leszel a magányom”: a magány mint prófécia (*De vita solitaria*), uo. 199–214.

⁴ Giuseppe ROTONDI: Introduzione in *Il „De otio religioso” di Petrarca*, a cura di Giuseppe ROTONDI, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, XII. Marco PETOLETTI: „Il manoscritto di dedica del *De vita solitaria* rivisto e corretto da Petrarca (Tavv. II–IV)”, *Italia Medioevale e Umanistica*, 61. évf., 2020, 129–150.

⁵ Unn FALKAID: „*De vita solitaria* and *De otio religioso*, the perspective of the guest”, in Albert RUSSEL ASCOLI – Unn FALKAID (eds.), *The Cambridge companion to Petrarch*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, III–119.

I. könyv, 2. fejezet

51. Hát nem fején találta a szöveget Ágoston *Az igaz vallásról* írt könyvében? „Ennek a világnak a barátai annyira félnek kibontakozni annak öleléséből, hogy semmi sem gyötrelmesebb számukra, mint nem gyötrődni.”⁶ 52. Aki tehát ilyen, az menjen innen és fusson a saját vágyai után, hogy ott bőségesen megtalálja azt, amit keres, és hallja meg, ami neki szól: „örökké fáradozni fog, mégha örökké is él”. 53. Azaz még a halálában sem lesz a gyötrelmeitől nyugovása, amely minden gyöttelelem egyetlen látható vége; ezzel szemben nem azért él örökké, hogy éljen, hanem hogy gyötrődjön. 54. A hely egyik magyarzója így mondta: „Meg akarnak halni az istentelenek, de nem tudnak, ezért hát élnek, hogy meghaljanak; mert miként a szentek élete örök, úgy az istentelenek halála is örök.”⁷ Ezt írta. 55. A fáradozásra vágyó joggal fog tehát örökké gyötrődni, és bár testben meghal, lelkében közben mégis élni fog, amit még a pogány filozófusok sem tagadnak, ámde, amiről ők egyáltalán nem tudnak, testben is feltámad „a kínra”, nem „az életre”.⁸ 56. És újra teljes egészében, ugyanazon magában, nem másként fog élni végestelen végig, hogy vég nélkül kínlódjon és gyötrődjön örökké, és nem panaszkodhat, mivel megkapta azt, amit kívánt. 57. Azt kérdezi majd ugyanis magától: „Miért vagy bánatos, miért „acsarkodsz”,⁹ vagy miért siratod magad?”¹⁰ 58. Félte elcsendesedni és megpihenni, akkor gyötrődj hát; itt soha nem kell keresned a gyötrelmet, sem elkerülnöd a pihenést. 59. Menj csak, vitatkozz, veszekedj, pörölj, vetélkedj, kiabálj, harcolj, küzdj mindenféle módon! Senki sem fog lebeszélni, senki sem fog visszatartani. Meglesznek a társaid, akik az efféle dolgokban lelik örömüket, és akik hajdan arra vezettek, hogy ebben örömet leld. 60. Mit gondolsz? Ezek nem fogják engedni, hogy pihenj, mégha akarnál is. 61. Ugyanis miként Ágoston ugyanabban a könyvében, de más helyen mondja: „szerencsétlenek azok az emberek, akik számára a már tudott dolgok értéktelenné válnak, és az újdonságokat kedvelik, szívesebben tanulnak, mint tudnak, jóllehet a tanulás célja a tudás, és akik számára hitvány a cselekvés könnyűsége; szívesebben harcolnak, mint győznek, ámbár a harc célja a győzelem.”¹¹ 62. Nem folytatom az- zal, ami következik, mert emlékszem, hogy idéztem abban a könyvemben, amelyet

⁶ Augustinus: *De vera religione*, XXXV, 65.

⁷ Vö. Bruno Astensis: *Expositio in ps. XLVIII*, PL 165, 870. col.: „Laborabit in aeternum, et vivet in finem». Quia, inquit, mali, tales et tales sunt, ideo in aeternum laborabunt, et ad quietem nunquam pervenient. Et vivent usque in finem, sed nunquam pervenient ad finem, vellent enim mori, et ad finem pervenire si possent.” Vö. Uő: *Commentarium in Apocalipsim*, PL 165, 652. col.: „vellent enim impii mori, sed non possunt; vivent igitur, ut nunquam mortis periculo careant”. Bruno d’Asti Segni püspöke volt és Montecassino apátja (1044–1123k).

⁸ Máté 25, 46.

⁹ Vö. Zsolt III, 10 *Vulgata*: „Peccator... dentibus suis fremet, et tabescet desiderium”. – „A bűnös... acsarkodni fog, és kívánsága elenyészik.”

¹⁰ Vö. Máté 7, 7–8 = Lukács II, 9–10 *Vulgata*: „quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis”. – „Kérjétek és megadatik nektek, kopogtassatok és ajtót nyitnak nektek”. Lásd lentebb, 7, 174.

¹¹ Ágoston: *De vera religione*, LIII, 102.

nemrég adtam ki *A magányos életről* címmel, amely témájában és stílusában is nagyon közel áll ehhez, és amely úgy időben, mint érvelésében mintegy előzménye ennek.¹² 63. Mindezek ugyanazt célozzák, tudniillik a halandók azon esztelenségére hívják fel a figyelmet, hogy nagyobb örömeiket lelik a gürcölésben, mint fáradozásaik gyümölcsében. 64. Egyébként nem sokkal később, amikor azt kívánta feltárni, mi a különbség az előbbiei elhibázott és helytelen szándékai, valamint az igazak szent és józan szándékai között, hozzátette: 65. „Ezért akik magukra a célokra vágnak, azok eleinte híján vannak a kíváncsiságnak, mert tudják, hogy az a biztos tudás, amely belülről fakad, és azt élvezik, amennyire csak ebben az életben képesek rá; 66. majd a makacssággal felhagyva elnyerik a cselekvésből fakadó boldogságot, mivel tudják, hogy nagyobb és könnyebb a győzelem, ha nem állnak ellen bárki haragjának, és ezt érzékelik, amennyire csak ebben az életben képesek rá.” 67. Nem sokkal azután így folytatja: „ezután az élet után pedig az ismeret is tökéletessé válik, mivel most csak részlegesen ismerünk; amikor viszont eljön az, ami tökéletes, már nem lesz részleges, 68. hanem beköszönt a teljes béke, a tökéletes egészség, a test számára megszűnik a szükség és a fáradság, mert »ez a romlandó test« a maga idejében és rendjében, ami a test eljövendő feltámadása, »a romolhatatlanságot ölti magára«.¹³ 69. Nem csoda hát, ha a cselekvésben egyedül a békét kedvelik, a testben pedig egyedül az egészséget: ugyanis az válik tökéletessé bennük ez után az élet után, amit abban jobban szerettek.”¹⁴ 70. Ezen megjegyzések után, amelyekből ti, akik alávettétek a testet a szellemnek, amennyire az az ember számára lehetséges, megérthetitek reményetek lényegét, Ágoston újra azok ellen a testi emberek ellen fordítja tollának élét, akikkel kezdtem, és kijelenti: 71. „akik tehát oly rosszul használják fel az értelem e nagy ajándékát, hogy rajta kívül inkább vágnak a látható dolgokra, amelyeknek emlékeztetniük kellett volna őket arra, hogy az intelligibilis dolgokat kell megpillantaniuk és szeretniük, azoknak a »kinti sötétség«¹⁵ fog jutni; akik pedig a versengésben lelik örömeiket, azok eltávolodnak a békétől, és nagy nehézségekben lesz részük. 72. Ugyanis a harc és a versengés nagy nehézségek kezdete, és úgy vélem, erre utalnak ezek a szavak: »kezét és lábát megkötözik«,¹⁶ vagyis elveszíti a cselekvés minden lehetőségét.”¹⁷ 73. De nem elégszik meg ezzel az érveléssel, és tovább folytatva a munkálkodásról szóló beszédét, így szól: „sokan vannak ugyanis, akik mindezen kezdeteket egyszerűen kedvelik, ide tartozik a színház, az evés-ivás, a szeretkezés és az alvás; gondolataikban kizárólag csak az efféle

¹² Petrarca: *De vita solitaria*, I, 8. Vö. Francisco Rico: „Petrarca y el *De vera religione*”, *Italia medioevale e umanistica*, XVII. évf., 1974, 312–364; 356, I. és 2. jegyzet.

¹³ 1Kor 15, 53 *Vulgata*: „oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem.”

¹⁴ Ágoston: *De vera religione*, LIII, 103.

¹⁵ Máté 22, 13 *Vulgata*: „Ligatis manibus et pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores; ibi fletus et stridor dentium”. Máté 25, 30 *Vulgata*: „Et inutilem servum eiicite in tenebras exteriores; illic erit fletus et stridor dentium”.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Ágoston: *De vera religione*, LIV, 104.

élethez kötődő képzelgések forognak; 74. az előbbi dolgok csalókaságából a babona és a hitetlenség szabályait alkotják meg, amelyek becsapják és foglyul ejtik őket, mégha igyekeznének is ellenállni a test csábításainak, mert nem jól élnek a rájuk bízott képességgel, azaz az értelem élével, amelyben mindenki, akit tanultnak, műveltnek vagy kifinomultnak neveznek, kitűnni látszik. 75. Az ő értelmüket azonban az izzadságot felfogó kendő köti meg, vagy a föld takarja be, vagyis a kellemes és felesleges dolgok, avagy a földi vágyak kendőzik és nyomják el. 76. »megkötözik a kezüket és lábukat, és a kinti sötétségbe vetik őket; lesz ott sírás és fogcsikorgatás«,¹⁸ nem azért, mert azt kedvelik – hiszen ki tudná azt kedvelni? –, hanem azért, mert amit kedveltek, az ennek a kezdete, és a kedvelőit szükségszerűen ehhez vezeti el. 77. Ugyanis, akik jobban szeretnek menni, mint visszatérni vagy megérkezni, azokat messzire el kell küldeni, mivel »ők test és bolygó és nem visszatérő lélek«.¹⁹

78. Miután ezeket idéztem Ágostontól, sok egyebet elhagyok, nehogy megkezdett művem nagyobb része másoktól származzon, noha nem kellene, hogy amit hosszú tanulmányaim során és sok idő alatt a magamévá tettem, az idegennek tűnjön; ezek az üdvös és nagyszerű gondolatok pedig nem az egyének sajátjai, hanem ahogyan Seneca véli, „közkinccsek”.²⁰ 79. Azokat a részleteket idéztem pontosabban és hosszabban, amelyek, úgy tűnt, a tárgyhoz tartoznak, hogy ezek révén mutassam be, hogy azok, akik ebben az életben mohón és hiábavalóan fáradoznak, abban az életben is, amelyre várunk, örökre fáradozni fognak, és egész végig élnek. Amint mondtam, a halálban sincs remény, hogy gyötrődésük véget érjen, és ki-ki, amiben életében örömét leli, a halál után mindenkire az annak megfelelő öröm vagy büntetés vár. 80. Efelől meg vannak győződve nemcsak a mi vallásunk képviselői, akik számára meg van írva: „hadd tudják meg, hogy aki mi által vétkezik, az által büntettetik”,²¹ hanem a pogány költők is, amikor közülük a legjelentősebb titkos ösvényeken rejti el az alvilágban a szerelmesek lelkeit, akiket

még a halálban sem hagy nyugton a kínjuk;²²

81. és ugyanő, amikor a harcosok lelkeinek helyét jelöli ki, őket úgy mutatja be, hogy a dús mezők küzdőhelyein gyakorolják magukat a harcban, végül pedig ezt mondja:

Földbe szegezve mered gerelyük, kifogott paripáik
meg szanaszét a mezőn. Ahogyan – míg éltek – örültek

¹⁸ Máté 22, 13, lásd fentebb.

¹⁹ Ágoston: *De vera religione*, LIV, 105. Zsolt 77, 39 *Vulgata*: „*Et recordatus est quia caro sunt, spiritus vadens et non revertens*”.

²⁰ Vö. Seneca: *Epistulae*, 21, 9: „*Has voces non est, quod Epicuri esse indices: pubilcae sunt.*” Seneca: *Epistulae*, 59, 1 és 16, 7.

²¹ Bölcs 11, 17.

²² Vergilius: *Aeneis*, VI, 444. Saját fordításom.

harci szekérnek, fegyvernek, fényes lovaiknak,
épp így holtukban sem szűnik e vágyuk irántuk.²³

82. Mégha ezt az író a saját belátása alapján költötte is, ez a tekintélyes férfiú nem alakította volna így, ha az a vélemény nem lett volna számára természetes, hogy a különféle életbeni törekvéseknek megfelelően a lelkek más és más állapotban maradnak fenn a halál után, a leginkább aszerint, hogy milyen életet éltek. 83. Láthatóak mindenesetre, hogy ezt a vélekedést Ágoston is feltétlenül megerősíti, ámbár más szavakkal, ahogyan egy jámbor katolikus férfiúhoz illik, amikor habozás nélkül kijelenti, hogy akik a vetélkedésben lelik örömüket, azok szükségszerűen távol kerülnek a békétől, és óriási nehézségekkel fognak szembenézni.

3. fejezet

1. Ezt figyelembe véve, mi mást mondhatnék nektek, testvérek, ha nem azt, amit már többször elmondtam, és még gyakrabban el kell ismételnem? „Csendesedjetek el!”
2. És talán most valaki közületek, aki jóindulatú ugyan, de nem ugyanolyan művelt, azt kérdezheti: „Mivel hagyjunk fel, barátom, hogy elcsendesedjünk?”
3. Valóban, nem hagyhatnak fel mindennel a magukat Krisztus katonáinak vallók, és én nem is a bágyadt tétlenséget hirdetem, hanem a nyugalmat, méghozzá a vallásosat.
4. Tehát mellőzzétek a felesleges gyötrelmeket, amelyek elfárasztják a testet és a szellemet, mellőzzétek a „test kívánságait”,²⁴ és a testi vágyat, amelyek egészen beszennevezik és kiszigerelik az embert, a „szem kívánságait”, amelyek az ismeret álcája alatt igaznak le, a „világi törekvéseket”, amelyek béklyókkal és láncokkal bilincselnek meg, a haszontalan gondokat, amelyek rejtett fákllyákkal perzselik fel a szívet, végül mindenféle vétket, amelyek a szerencsétlen lelket kínozzák, nyomasztják és elemésztik.
5. Mindeközben vágjátok el magatokat tőle és mellőzzétek az elmúlt időkre való káros visszaemlékezést, amely még akkor is visszahozza a már kihunytt szenvedélyeket, amikor már nincsenek ott, de még a korábbi érdemekre való minden megemlékezést is, amelyből az azok tudatában levő értelmekbe az elbizakodottsággal egyes beképzeltség férközhetne be.
6. Inkább az Apostollal szólva „amik mögöttek vannak, elfeledvén, azon dolgok felé terjeszkedvén, amelyek előttetek vannak, siessetek a kitűzött célhoz, melyre Isten hívott fentről Jézus Krisztus által.”²⁵
7. Önmagatokban teljesítsétek be, amit Szent Antalban dicsérték, akiről azt írák, hogy „nem az idő hosszával mérte fáradsága érdemeit, hanem a szeretet és egy önkéntes szolgálat sarkallta mindig, hogy előmenetelt tegyen istenfélelmében, mintha

²³ Vergilius: *Aeneis*, VI, 652–655. Lakatos István fordítása.

²⁴ Vö. János 2, 10.

²⁵ Vö. Filippiekhez, 3, 13–14. „*Unum autem, quae retro sunt, obliviscens, ad ea vero, quae sunt priora extendens me ipsum, ad destinatum persequor, ad bravium supernae vocationis Dei in Christo Iesu.*”

a fejedelme színe előtt lenne, és új dolgokkal akarná tetézni a régieket.”²⁶ 8. Mindig a szeme előtt lebegett az Apostol már említett mondása, és Éliás próféta szava: „Él az Úr, akinek a színe előtt állok ma.”²⁷ Azért „tette hozzá, hogy ma, mert Éliás nem számolta az elmúlt időt, hanem mintegy minden nap a csatára szánva úgy kívánt felajánlkozni, mint aki tudja, hogy méltó Isten színe elé járulni.”²⁸ 9. Tehát így mutatkozzatok annak a színe előtt, aki lát titeket, előre látva az eljövendő veszélyeket, feledve a múltat és a gondokat, és az érdemekre sem gondolva.

²⁶ Athanasius: *Vita Antonii, vers. Euagrii*, 6 (PL 73, col. 131).

²⁷ 3Kir 18, 15.

²⁸ Athanasius: *Vita Antonii, vers. Euagrii*, 6 (PL 73, col. 131).

RECENZÍÓ

MOLNÁR LILLA

**Horváth Emőke: *Politika, egyház és hatalom. Kuba 1959–1961.*
Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2022, 143 pp.**

Horváth Emőke *Politika, egyház és hatalom, Kuba 1959–1961* című tanulmánykötete 2022-ben jelent meg a Martin Opitz Kiadó publikálásában. A munka az utolsó fejezet – *A katolikus Diario de la Marina és az új politikai hatalom Kubában (1959–1960)* – kivételével a szerzőnek korábban már megjelent tanulmányait fűzi össze egy kötetbe, amely a kubai forradalmat követő új politikai hatalom és a kubai katolikus egyház viszonyának alakulását hivatott bemutatni. A tanulmánykötet kétségkívül hiánypótló, mivel központi témája kevésbé kutatott a hazai történészek körében, és a külföldi szakirodalmak sem foglalkoznak a kérdéskörrel mélyrehatóbban, ahogyan ezt a szerző is megállapítja az Előszóban.

A kutató a kubai forradalom győzelmének évétől, 1959-től vizsgálja a Castro-rezsim és a kubai katolikus egyház kapcsolatát, melynek alakulása 1961-ig, a papság egy részének Kubából való száműzéséig követhető nyomon. Ettől az eseménytől kezdve az egyház távol maradt a politikai kérdések megvitatásától, és a hittel kapcsolatos feladatokra fókuszált, a szerző szavaival élve „tetszhalott állapotba került”. (106. o.)

Tartalmi szempontból a kötet három nagyobb egységre osztható. Rendhagyó módon a szerző a kötet közel felét az egyházzal kapcsolatos történeti előzmények (Egyházi előzmények, 11–26. o.), valamint Kuba sajátos kulturális és földrajzi kereteinek (Történeti, kulturális és földrajzi keretek, 27–73. o.) bemutatásának szenteli, ezzel kitérítve az alcímben megjelölt időkeretet. A tanulmánykötet második fele és egyben utolsó egysége, négy tanulmányban (75–131. o.) járja körül a kubai katolikus egyház és a hatalom egymáshoz fűződő viszonyát az 1959-es forradalmat követően.

Az *Egyházi előzmények* című fejezetben a történész az egyházszervezet fejlődésének főbb eseményei mellett a politikai kontextust is felvázolja, átfogó képet adva a szigetország helyzetéről, különös tekintettel a XIX. és XX. századi történésekre. Mivel Kuba a latin-amerikai függetlenségi mozgalmakból kimaradva nem szakadt el az anyaországtól, a spanyol liberális kormányok egyházellenes politikája Kubában is érződött az 1830-as években, ami jelentős paphiányhoz vezetett. (13. o.) A spanyoloktól való függetlenedést követően Kuba politikailag és katonailag az Amerikai Egyesült Államok ellenőrzése alá tartozott. Ez az egyház szempontjából jelentős változásokat idézett elő, ami tovább nehezítette a katolikusok helyzetét. Ezek közül kettő, az oktatás kérdése és a protestáns egyházak missziós tevékenysége, külön

alcím alatt kerül bemutatásra. A fejezet egészen az 1959-es forradalomig kíséri figyelemmel a kubai katolikus egyház helyzetének változását, kidomborítva a paphiánynak, a papok származásának, az oktatásban az egyháziak tevékenységének korlátozásának és a kubaiak vallási érdektelenségének nehézségeit, amelyekkel a katolikus egyháznak szembe kellett néznie a vizsgált időszakban.

Az előzmények hosszas tárgyalása nem felesleges, hanem nélkülözhetetlen a kötet második felében tárgyalt központi kérdéskör megértéséhez. Például a kubai paphiány problémája, illetve a meglévő papok származása meghatározó eleme lesz a hatalom és az egyház viszonyának 1959 után, amit a kötet második felének első két tanulmánya vizsgál.

A következő egység, a *Történeti, kulturális és földrajzi keretek* című fejezet nyitótanulmánya *A Karib-térség fogalmának értelmezési kísérletei*, amely a címben jelölt terület fogalmának négy különböző interpretációját vizsgálja. Ezek megértését egy, a Karib-térséget ábrázoló térkép, valamint több, a Kis- és Nagy-Antillákra vonatkozó adatokat rendszerező táblázat segíti. A szerző egyértelműen rögzíti, hogy a Karib-térség fogalma alatt a Kis- és Nagy-Antillák szigetfűzéreit érti, ezzel kizárva a Mexikói-öböl partvidékét a vizsgálódásból (36. o.). A tanulmány megemlíti a Karib-térség egyes területeinek eltérő demográfiai adatait, az afrikai eredetű rabszolgák eltérő arányát, és ezek magyarázatát. A szerző fontos megállapítása, hogy a vizsgált területen belül egy belső határ húzódik a „spanyol nyelvű és az anglofón területek között”. (41. o.) Az írásban a szerző külön kitér a hitoktatás nehézségeire vagy az afrikai rabszolgák áttérítésének felületességére, ami az *Egyházi előzmények* fejezetben tárgyaltakhoz hasonlóan szintén fontos adalék a kötet fő kérdéskörének megértéséhez.

A forradalom után hatalomra került Castro-rezsimnek és a katolikus egyház kapcsolatának vizsgálatához elengedhetetlen magának az 1959-es kubai forradalomnak a rövid ismertetése. Ezt a folyamatot hivatott bemutatni a *Nők a kubai forradalomban, Celia Sánchez alakja* című tanulmány a forradalomban részt vevő nők szerepén keresztül. A forradalmat megelőző nőmozgalmak történetén túl az írás röviden kitér a katonai puccsal hatalomra jutott Fulgencio Batista diktatúrájára és a kormánnyal szembeni ellenállásra, a Moncada laktanya elleni fegyveres támadásra, amelynek bukását követően Fidel Castro és társai tartósan a figyelem középpontjába kerültek. (48. o.) A tanulmány fókuszában Celia Sánchez személye és tevékenysége áll, aki Fidel Castro bizalmasaként kulcsfigurája volt a Július 26-a Mozgalomnak és a partraszállás megszervezésének. A szerző az ő alakján keresztül tárja az olvasó elé a forradalom és a fegyveres harcok eseményének történetét, valamint az új hatalom meghatározó alakja, Fidel Castro személyét.

Az *első Havannai Nyilatkozat keletkezésének körülményei* című tanulmány nemzetközi kontextusba helyezi a Fidel Castro vezette Kubát. Az írásból egyértelműen kirajzolódnak azok a lépések, amelyek eredményeként Kuba az Amerikai Egyesült Államoktól fokozatosan távolodva egyre közelebb került a Szovjetunióhoz és a szovjet tömb országaihoz politikailag és gazdaságilag egyaránt. Így érthetőbbé válik az

olvasó számára a tanulmánykötet második felében megjelenő gócpont az állam és az egyház kapcsolatában: a katolikus egyház kommunizmustól való félelme. A tanulmány jól érzékelteti – különösen a kubai rakétaválságot illetően – Kuba geopolitikai helyzetéből adódó fontosságát, a két szuperhatalom érdekérvényesítő politikájának szembekerülését a szigetországban, valamint Kuba szovjet érdekszférába kerülésének főbb állomásait.

Az első egységhez hasonlóan a *Történeti, kulturális és földrajzi keretek* című fejezet is nélkülözhetetlen adalékokat tartalmaz: a hidegháborúban geopolitikailag kulcsfontosságú szerepet betöltő szigetország két nagyhatalomhoz fűződő viszonyának, valamint a kubai forradalom eseményeinek újszerű megközelítését adja, bemutatva a szerző Kubára vonatkozó többéves kutatómunkájának eredményeit.

A kötet utolsó nagy egysége a központi kérdéskört, az egyház és a politika viszonyának alakulását vizsgálja négy alfejezetben. Az egymás után fűzött tanulmányokból lépésről lépésre rajzolódik a Castro-rezsim és a kubai katolikus egyház helyzetének változása, fokozatos távolodása.

A szerző *A katolikusok és a „szakállasok”. Kuba, 1959* című fejezetben feltárja, hogy kezdetben a katolikus egyház vezetői és a hívek is üdvözölték a forradalmat, amit a Castro-beszéd alatt megjelenő fehér galambok szimbolikája tovább erősített (82. o.). Az egyház szimpátiáját Castro kettős politikát folytató magatartása is elősegítette, „ameddig csak lehetett, hitegetni kívánta az egyházakat” (86. o.). Ebben a fejezetben kerül megválaszolásra a szerző Előszóban feltett kérdése: milyen politikai döntésekhez köthető a felsőpapság elfordulása a hatalomtól. A szerző elsősorban az oktatási reformot jelöli meg. Hangsúlyozza, hogy az oktatási reform állami ellenőrzés alá vette a magánoktatási intézményeket, ami rontotta az állam és az egyház viszonyát; utóbbi ekkor még nyitott volt a hatalommal való tárgyalásokra, és nem kívánt végleg szakítani vele (93. o.). Az agrárreformot pedig az egyház mindaddig támogatta, amíg az a társadalmi igazságosságot, nem pedig a kommunizmust szolgálta. (91. o.)

A viszony elmérgesedésével és egyben a hatalom fokozatosan egyházellenessé váló politikájával *A kubai katolikus papság helyzete a forradalmat követően (1960–1961)* című fejezet foglalkozik. A fejezet indítóképe százharmincegy számúzótt pap *Covadonga* nevű hajójának távolodása a kubai partoktól 1961 szeptemberében. Az otthonukat elhagyni kényszerülő papok indítékainak megválaszolását két szempont szerint csoportosította a kutató. Az egyik a kubai papság származásának kérdése. A papság „idegenszívűségére” hivatkozva, Castro támadást indított az egész katolikus klérus ellen, ami nagy általánosításnak mondható, tekintve, hogy eleinte csak a spanyol származású szerzetes közösségek helyezkedtek szembe a forradalommal (97. o.) A másik szempont, és ez szerepel hangsúlyosabban a tanulmányban, a kommunizmus és a katolikus egyház viszonya. A Szovjetunió és Kuba között létrejövő ötéves gazdasági szerződés, majd az első katonai egyezmény aggodalommal töltötte el a katolikus egyházat.

A következő fejezet, *Az Egyesült Államokba kíséret nélkül érkező kubai gyerekek esete (1960–1962)* érdekes résztanulmány, amely a „Pán Péter-akció” körülményeit járja

körbe. Bár maga az akció nem kapcsolódik szorosan az állam és az egyház viszonyához, a miérteket keresve a kutató a „Pán Péter művelet” elindításának értelmezését három olyan tényezőben látja, amelyeket korábban már kifejtett: az oktatási reform, a hatalom egyházellenese magatartása és a kommunizmustól való félelem (115. o.).

A kötet utolsó tanulmánya, *A katolikus Diario de la Marina és az új politikai hatalom Kubában (1959–1960)* a katolikus napilap és a hatalom viszonyát vizsgálja, feltárva azokat a lépéseket, amelyek odáig vezettek, hogy a lap elfogadhatatlanná vált a rezsim számára, ezért betiltásra került. A lap jelentősége, hogy az egyházat érintő minden fontosabb kérdéssel foglalkozott, és közreadta a kubai prímás körleveleit (118. o.). A korábbi szövegekben az agrártörvénnyel, a magániskolák államosításával és a kommunizmus veszélyével kapcsolatban többször is előkerült a *Diario de la Marina* neve. A szerző részletesen taglalja a sajtószabadság kérdését és ezen keresztül megfogalmazza a sajtó mint propagandaeszköz fontosságát a politika számára. Emellett bemutatja a Castro által a hatalom szolgálatába állított tömegtájékoztatói eszközök tudatos használatát is.

A kötetet a felhasznált források listája, teljes körű bibliográfia, valamint név- és tárgymutató zárja. A mellékletben, Kuba egyházmegyei térképen túl, az egyházi klérus néhány vezetőjének fényképe látható. Horváth Emőke sikeresen teljesítette célját tanulmánykötetével, miközben széles körű forrásbázisra támaszkodott, és átfogó szakirodalmi háttérrel támasztotta alá megállapításait.

BODOLAI-KOVÁCS RÉKA

Tóth Orsolya (szerk.): *Procul negotiis? Tanulmányok egyén és hatalom viszonyáról*. Hereditas Graeco-Latinitatis XIII. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2024, 211 pp.

A *Procul negotiis? Tanulmányok egyén és hatalom viszonyáról* című tanulmánykötet két konferencia anyagát tartalmazza. Az „Egyén és hatalom” címen meghirdetett tudományos konferenciára 2022. december 8–9-én a Debreceni Egyetemen került sor a DE BTK Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszéke, az Ókortudományi Társaság Debreceni Tagozata és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet szervezésében. Mintegy annak folytatásaként, ugyanazok szervezésében került megrendezésre egy évvel később, 2023. október 26–27-én az „*Exsilium – Solitudo*” konferencia szintén a Debreceni Egyetemen. A téma mindkettőnél hasonló: az egyén és a hatalom viszonya, illetve a magány, az elzárkózás, a közélettől való visszavonulás az antikvitásban. Az ekkor elhangzott előadásokat a Takács László és Tóth Orsolya által szerkesztett *Hereditas Graeco-Latinitatis* c. sorozat XIII. tanulmánykötetében jelentették meg Tóth Orsolya szerkesztésében 2024-ben.

Az első tanulmány Patay-Horváth András tollából származik, aminek a *Hatalom és költői egyéniség viszonya az első olympiai óda mítoszrevíziójának háttérében* címet adta. A tanulmány Pindaros első olympiai ódájának mítoszkezelését elemzi, különös tekintettel Pelops kocsiversenyének bemutatására. A szerző emellett érvel, hogy Pindaros szándékosan hallgatta el Myrtilos alakját és a csalás motívumát, mert Hierón győzelmének tisztaságát akarta hangsúlyozni. A tanulmány szerint e mítoszrevízió célja nem a teljes hagyománytagadás, hanem a figyelem elterelése a kellemetlen elemekről Hierón dicsőségének kiemelése végett.

Pataki Elvira *A tyrannos természetrajza* című tanulmányában Ailianos, a szofista filozófus zsarnokábrázolását vizsgálja. Két fő művében, a *Varia historia*, valamint a *De natura animalium* soraiban világít rá a zsarnoklét kérdésre. Ezek az irodalmi művek nemcsak a szórakoztatást szolgálják, de etikai, nevelő célzattal is bírnak. A zsarnok alakjának bemutatását sajátos szerkesztésben mutatja be, egyéni értékrendje szerint alakítva, amihez zoológiai-etológiai párhuzamok is társulnak. Tekintve, hogy egy külön műben fogalmazta meg filozófiai gondolatait, amelyet csupán a címről ismerünk, így csak ezekből lehet rekonstruálni, hogy Ailianos hogyan gondolkodhatott a természet-, a társadalom- és a morálfilozófiai kérdésekről.

Szekeres Csilla „*Habendus metus est aut faciundus*” című tanulmányban azt elemzi, hogy a félelem milyen politikai szerepet tölt be Sallustius szerint. Történetíróként azt vallotta, hogy az ember önmagától nem képes összefogásra, csak a külső ellenségtől való félelem kényszeríti erre. Bár a *Historiae* című munkája töredékes,

a benne fennmaradt beszédek mind a félelem köré épülnek. Sallustius szerint a valódi külső fenyegetés összetartó erő, míg a hatalmi harcokban gerjesztett mesterséges félelem széthúzást és izolációt szül.

Pap Levente *Jó zsaru, rossz zsaru, avagy az egyén és a hatalom viszonya Cicero In Pisonemjében* Cicero önprezentációját és ellenfele lejáratásának stratégiáját vizsgálja. Cicero száműzetése után a Piso ellen intézett invektívájában saját tekintélyét próbálta helyreállítani. *In Pisonem* című beszédében Piso gyenge consulságával együtt személyét is támadja, azzal a váddal, hogy olyan alapvető hiányosságai vannak, aminek következtében alkalmatlan a consuli hivatal felelősségteljes ellátására. Cicero Pisót saját karrierje eltorzult ellentétéként jeleníti meg, olyan vezetőként, aki dicsőséges eredmények helyett csupán kudarcairól vált ismertté.

Takács Levente *Földmérő és hatalom* című tanulmányában a római birodalmi hatalomgyakorlás és a földmérés összefüggéseit vizsgálja. Michael Mann elmélete alapján Róma volt az első territoriális birodalom, aminek működését és fennmaradását a légiók biztosították, gazdaságát pedig a *legionary economy* jellemezte. A földmérés kulcsfontosságú politikai és gazdasági tevékenység volt, amit a korai császárkorban a katonák végeztek, a késő császárkorban a katonaság barbarizálódása miatt viszont ezt a feladatot civil polgárok, a lovagrendi hivatalnokok kapták meg. A földmérés és a határkövek felállítása azonban nemcsak gazdasági érdekeket szolgált, hanem a római uralom jelenlétét és hatalmát is hivatott volt a birodalom egész területén bemutatni.

Gacsal Dóra egy számunkra közelebbi térségben vizsgálódott. *A rabszolgák és felszabadítottak életkori jellegzetességei Pannonia provincia területén a feliratok tükrében* című tanulmányában a digitális adatbázisban fellelhető epigráfiai adatokat felhasználva, valamint Szilágyi János György és Mócsy András régészek korábbi tanulmányaiból vont le következtetéseket, arra keresve a választ, hogy az I. illetve a II. század során hány százalékban változott a rabszolgák, illetve a felszabadítottak életének pontos rögzítése.

Adorjáni Zsolt Hierón hieros, *avagy a kontempláció meglepő ereje. Gondolatok Pindaros 2. pythói ódája epilógusa kapcsán* című tanulmányában Pindaros ódáját új szempontból vizsgálja. A szerző ismerteti a korábbi kutatásokat, amelyek az óda műfaji kérdéseivel, illetve keletkezéstörténetével foglalkoztak. Az óda központi témája a költő és a mű megrendelője, Hierón viszonya. A művet *parainesis*ként is lehet értelmezni, mert a versben megjelenő pozitív és negatív példák mint erkölcsi paradigmák mutatják, milyen viselkedést kell követni, illetve kerülni. A mitikus példákhoz kapcsolódik az ember-állat ellentét, ahol az állatok (majom, róka, farkas) az önismertetre képtelen, ösztönös léteit jelképezik, míg az ember és a jó uralkodó képes reflektálni önmagára és ebből az állapotból felemelkedni.

Szekeres Csilla *Seneca a visszavonult* életről című tanulmányában Senecának a hasznos időről való elmélkedéseit elemzi. Kiindulópontja Seneca elmélkedése arról, hogy miként tehető az élet valóban tartalmassá, hogy ne pusztán létezés, hanem igazi élet legyen. A középpontban az *otium* és a *negotium* ellentéte áll. Míg a római

hagyomány a közéleti szerepvállalást (*negotium*) tartotta a legfőbb erénynek, Seneca inkább az elvonult, szemlélődő életet (*otium*) értékelte, de a tétlenséget ő is elítélte. Viszont a filozófiával való foglalkozás szerinte nem semmittevés, hanem egy sokkal magasabb rendű tett, amely nemcsak az egyén, hanem Róma, valamint az egész világ javát szolgálja. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a filozófusnak összhangban kell élnie a tanításaival, tehát ne legyen tettei és szavai között ellentmondás.

Takács László *A relegatio és az exilium gyakorlata Nero korában* című tanulmányában arra keresi a választ, hogy vajon Lucius Annaeus Cornutus hova kerülhetett száműzetésbe. Míg a köztársaság idején a száműzetés egy önként vállalt menekülési lehetőség volt, addig a *principatus* idején már kényszerű, politikai döntéssé vált. Felvetődik a kérdés, hogy a száműzetés helyének kijelölése vajon a társadalmi státusz, az elkövetett vétség vagy egyéb szempontok alapján történt-e, és miként megszerezhető ez a Iulius-Claudius dinasztia alatt száműzött embereket megvizsgálva. A szerző a korábbi császári száműzési gyakorlatok elemzésével igyekszik fényt deríteni arra, hogy Cornutus, a sztoikus filozófus száműzetése után merre tölthette élete hátralevő részét.

Csízay Katalin *Iulianus Macellumi relegatiójáról* című tanulmányában a császár ifjúkorában eltöltött száműzetését vizsgálja meg. Iulianus Apostata filozófuscászárt II. Constantinus császár száműzte féltestvérével, Gallussal együtt, és a testvérpár hat évig raboskodott Macellum városában. A Iulianus Apostata életéről beszámoló ókori források mind kiemelik ezt az időszakot, mert itt különböző fontos impulzusok érték az ifjút. Ekkor kezdett el filozófiával foglalkozni, és ekkor ismerkedett meg a pogány, újplatonista gondolkodással. Különösen fontos szerepe volt formálódásában Geórgios kappadókiai püspök gazdag könyvtárának, ahol keresztény szerzők műveihez is hozzáférhetett. Iulianus itt ismerte meg Eusebius *Praeparatio Evangelica* című munkáját, amely paradox módon hozzájárult későbbi keresztényellenes gondolkodásának kialakulásához, így a későbbi császári intézkedésekig fontos szerepe volt a macellumi *relegatió*nak.

Tóth Orsolya *Vita activa és vita contemplativa Macrobiusnál* című tanulmányában Macrobius Theodosius *Commentarii in Somnium Scipionis* című munkáját veszi górcső alá, amelyben Macrobius arra keresi a választ, hogy miként érhető el a boldogság, vajon a cselekvő élet (*vita activa*), vagy inkább a világtól elvonuló, szemlélődő élet (*vita contemplativa*) révén. Válaszait a Cicero *De re publica* hatodik könyvében szereplő „Scipio álma” kommentárjain keresztül mutatja be, újplatonista tanítással értelmezve. Macrobius Plótinos és Porphyrios nyomán indul el, de míg a görög újplatonikusok szerint az erények között egy hierarchikus rend áll fenn, addig Macrobiusnál erre nincs utalás. A szerző ismerteti, hogy Macrobius miként áll ehhez a kérdéshez: a kontemplációhoz kapcsolódó vagy a praktikus erények vezetnek el inkább a boldogsághoz, illetve mi tekinthető ideális állapotnak, és ehhez milyen képesség, hajlam, illetve neveltetés szükséges.

Francesco Petrarca magányos életmódról kifejtett gondolatait vizsgálja Lázár István Dávid *A magányos életmód dicsérete F. Petrarca: Invective contra medicum* című

művében című tanulmányában. A szerző rávilágít, hogy Petrarca több művében is pozitívan ír a magányos visszavonultságról, nyugodt és kellemes életformaként bemutatva azt. VI. Kelemen megbetegedését követően egy orvossal vitába elegyedve írta a fenti művét, miután megírta a *De vita solitariá*t, amiben a magányos életről elmélkedik. Művében élesen szembeállítja a városban élő, bűnökkel terhelt *occupatus* mindennapjait, míg a *solitarius*, aki magányban él, az nyugodt, erényes életével, visszavonultságával tud eljutni a lelki békéjéhez.

Frazer-Imregh Monika *Solitudo et sodalitas – a humanista tudós magánya és a barátok támogató közössége* című tanulmányában arról számol be, hogy bár a jelenkor csak nemrég kezdett tudomást venni a reneszánsz kornak az asztrológia iránti érdeklődéséről, az nagyon is jelen volt. Petrarca művei, amelyekben a magányról ír, nagy hatással voltak Marsilio Ficinóra, aki a *De vita* című művében ismerteti az asztrológia azon tanítását, amely a magányt Saturnus bolygóprincípiumával hozta összefüggésbe. Két fajta magányt különböztet meg: a káros magányt, amelyhez unalom társul, és a termékeny szellemit, amely serkentően hat. Tudóstársainak számos tanácsot ad, hogyan győzzék le a visszavonultság és a magányos életforma káros hatásait, és hogyan tartsanak egészséges ét- és napirendet, még ha a tudós magány veszi is őket körül. Ehhez kétségtelenül hozzátartozik egy baráti társaság, aminek fontosságát Angelo Polizianónak más kiváló humanistákhoz, többek között Giovanni Pico della Mirandolához, Ermolao Barbaróhoz, és Battista Guarinóhoz írt levelein keresztül mutatja be a szerző.

Iancu Laura *Száműzetés a diktatúrában* című tanulmányában a 20. századi Romániáról ad beszámolót, nevezetesen, hogy az állam és az egyház asszimilációs politikája hogyan hatott ki Benedek Mártonra, aki nem egy szigeten, de a saját otthonában élt száműzetésben, miután titokban letette a ferences esküt, 1980-ban pedig pappá avatták. A román titkosszolgálat üldözőbe vette, míg végül ismeretlen körülmények között 1983-ban elhunyt. Bár, ahogy az a korszakra jellemző volt, pontos feljegyzések hiányában halálának oka nem tudható, éppen ezért merül fel ehhez kapcsolódóan számos kérdés, amihez akár egy etnikai szálat is lehet kapcsolni.

A *Procul negotiis? Tanulmányok egyén és hatalom viszonyáról* című kötet jelentősége abban rejlik, hogy – főként az antikvitásban, majd az újkori humanizmusban, de még a modern diktatúrában is – bemutatja, hogy a különböző korszakok gondolkodói hogyan viszonyulnak a zsarnoksághoz, az önkényuralomhoz, valamint a magányhoz és az elszigetelődéshez; mindez a szerzőkön túl Tóth Orsolya szerkesztői gondosságának, valamint Csízy Katalin és Takács László lelkiismeretes lektori munkájának köszönhető.

VARGA ÉSZTER

Tóth Orsolya – Forisek Péter (szerk.): *Az antik nevelés és öröksége*.
Hereditas Graeco-Latinitatis X. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2022, 235 pp.

2020. október 21–22-én a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszéke és az Ókortudományi Társaság Debreceni és Piliscsabai Tagozata tudományos konferenciát rendezett „Az antik nevelés és öröksége” címmel, amelynek előadásai tanulmányok formájában átdolgozva a Hereditas Graeco-Latinitatis c. sorozatban jelentek meg. (A pandémiára való tekintettel az esemény online keretek között zajlott. Az előadások megkezdése előtt köszöntőt mondott Forisek Péter, a Debreceni Egyetem Tanárképzési Kollégiumának főigazgatója.) A kötetet a szerkesztők az elhunyt szerzőtárs, Cselényi István Gábor emlékének ajánlották.

A kötet kezdő írásában, amelynek címe *Vallási nevelés az ókori Hellasban*, Lindner Gyula azt hangsúlyozza, hogy az ókori ember számára kulcsfontosságú volt a vallás és annak megélése a mindennapokban. A szerző rámutat, hogy a görög vallásnak nem volt saját intézményrendszere, ezáltal nem kötötték egységes, szigorú szabályok. Részletezi, hogy a gyermekek hol és miként részesültek vallásos nevelésben, és ehhez milyen források adhatnak támpontot.

Takács László Socratico, Cornute, sinu... *Cornutus filozófiai iskolája* című tanulmányában írása elején tisztázza, hogy ki is volt Cornutus és milyen meghatározó tevékenységet folytatott, illetve számos ismert tanítványáról tesz említést. A rövid életrajzi felvezető után a ránk maradt szatírákon keresztül mutatja be kutatási eredményeit a sztoikus filozófus filozófiai iskolájára, oktatási metódusára és annak jelentőségére vonatkozóan.

Pataki Elvira „Themistoklés kisleány korában...” Fejezetek a *Varia Historia gyerektörténeteiből* című tanulmányában Ailianos *Varia Historia* című művére támaszkodva mutatja be az antik pedagógiai célkitűzéseket és etikai szándékokat. A gyűjtemény a szerző szerint a hagyományos *paideia* közvetítőjeként értelmezhető, amely a fiatal olvasók számára a műveltség kiterjesztését célozza meg, így értékes forrásként szolgálhat az antik pedagógiai gondolkodás és nevelés megismerésében. Ailianos szerint ugyanis a nevelés jelentős szerepet tölt be az erények megerősítésében és a rossz tulajdonságok kiküszöbölésében. A *Varia Historia* című művében két anekdotát is közöl Themistoklés gyermekkorról, amelyekben Themistoklés erényeit ismerhetjük meg, aki így erkölcsi példává válik. Ailianos változata Plutarchossal vagy Polyainossal szemben letisztult, egyszerű változatban mutatja be a gyermeki bátorságot. Bár Ailianos változata történelmileg nem hiteles, a műben megjelenített erkölcsi mintázat, valamint a szereplők történeteinek gyermekkora helyezése

kiemelt hangsúlyt kap: a fiatal olvasóközönséget szinte észrevétlen módon képes bevezetni a kultúra világába.

Csízay Katalin *Tökéletes, mint a négyszög* című tanulmánya elején több kérdést is feltesz Iulianos Apostata *Császárok* című szatírájával kapcsolatban, és a továbbiakban ezeket igyekszik megválaszolni. A mű rövid ismertetése után arra a keresi a választ, hogy miért kapta a nevezetes Simónidés-idézetben Marcus Aurelius a „hibátlan négyszög” jelzőt és milyen értelmezései vannak a négyességnek.

Tóth Orsolya *Szülői szerepvállalás a nevelésben a késő antikvitásban* című tanulmánya azt vizsgálja, hogy a szülők mennyire vették ki részüket gyermekeik tanításából és ennek milyen okai voltak a késő antikvitásban. Bemutatja, hogy a korszakban az apák – például Tiberius Claudius Donatus, Symmachus vagy Macrobius – amellet, hogy részt vettek utódaik tanításában, saját műveikkel is segítették oktatásukat, mivel nem voltak megelégedve a tanárok teljesítményével. Külön figyelmet szentel Macrobius *Saturnalia* című művének, és részletesen elemzi a tanítás módszertana szempontjából releváns könyveit. A családfők nemcsak arra fordítottak figyelmet, hogy milyen tudást adnak át gyermekeik számára, hanem arra is, hogy milyen módon teszik azt.

Óbis Hajnalka az *Augustinus, a tanítvány, a tanár és tanító* című tanulmányában a híres hippói egyházatya oktatáshoz való viszonyát mutatja be képi források segítségével. Előre eltervezett élete fordulatot vesz, amikor áttér a keresztény hitre és püspökként meghatározó tevékenysége lesz a tanítás. A tanulmányban képi ábrázolásokon keresztül követhetjük nyomon életének különböző szakaszait a tanulás és tanítás viszonylatában. A megkeresztelkedése előtti hónapokat egyfajta szerzetesi közösségben tölti, de a tanítástól itt sem zárkózik el. Idővel kimagasló egyházi szerephez jut, és ekkortól fogva elsősorban a műveit használja a tanítás eszközeként. Összeségében megfigyelhető, hogy élete során mindig a tettek és a szavak egységének megvalósítására törekszik.

D. Tóth Judit *Retorikai paideia – keresztény nézőpontból* című tanulmánya azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a 4. századi keresztény egyházatyák miként viszonyultak a pogányok kulturális és oktatási hagyományaihoz. A tanulmány elején említett három példa szerint a keresztényeknek a pogány örökségből fel kell használniuk azt, ami számukra hasznos lehet. Hogy miként vélekedtek a kor retorikai *paideiájáról*, azt a szerző a kappadoki atyának, Nyssai Gergelynek a híres antiochiai mesterhez, Libanioshoz írott két levele és a Basileiosról mondott *enkómionja* alapján ismerteti. Mielőtt a fennmaradt forrásokat megvizsgálná, tisztázza, milyen kapcsolatban állt Nyssai Gergely Libanios antiochiai retorikai iskolájával, és később hogyan kerültek személyes kapcsolatba. A Gergely tollából származó levelek alapján megtudhatjuk, hogy milyen körülmények között keletkezett és miről szólt a levelezés, mikorra datálható, és ő maga milyen viszonyban állt Libaniossal. A szerző Gergely 13. levelében retorikai szempontból három részre bontva elemzi Libanios dicséretét.

Frazer-Imregh Monika *Tévedett-e az idősebb Plinius? Angelo Poliziano és Niccolò Leonicensis vitája a Naturalis Historia egy helyéről* című tanulmányából Angelo

Poliziano és Niccolò Leonicensis levelezését ismerhetjük meg. Mielőtt a szerző belefogna a két humanista vitájába, röviden ismerteti a *Naturalis Historia* reneszánsz kori tanulmányozásának történetét, majd ezek után tudhatunk meg többet Leonicensis és Poliziano vitájáról a mű kapcsán. Leonicensis egyik művében bírálja Plinius botanikai ismereteit, majd erre válaszul Poliziano védelmébe veszi Pliniust. Egy fontos ókori szerző (Plinius) tekintélye forgott kockán. A vitába Ermolao Barbaro is bekapcsolódott terjedelmes *Castigationes Pliniana*e című művével. Poliziano nagy érdeklődést mutatott a *Naturalis Historia* iránt, ezért filológiai tanulmánykötetében, a *Miscellaneában* külön fejezeteket szentelt a már előbb említett mű kérdéseinek. A *Miscellanea* második kötetében is található Plinius művével foglalkozó kérdések és hivatkozások. Továbbá arra is fény derül, hogy Poliziano a *Naturalis Historiából* angol és portugál tudósok számára tartott előadásokat, illetve filozófia, irodalom és filológia órákat. A tanulmány végén betekintést nyerhetünk Poliziano és Leonicensis barátságába.

Lázár István *Dávid Érvek és ellenérvek a jezsuita Collegium Hungaricum önállósága mellett és ellen (1578–1579)* című tanulmánya azon problémakör köré épül, hogy a jezsuita Collegium Hungaricum önállóságát kik támogatták és kik azok, akik ellene voltak, valamint hogy milyen szempontok befolyásolták az akkori pápa döntését. Céljuk a katolikus hit erősítése volt és ezzel szemben az elterjedt protestáns nézetek visszaszorítása. Az intézmény alapítását kezdeményező Szántó (Arator) István levelezései alapján részletes információkat kapunk a Collegium korai történetéről.

Gábor Dávid *Babits, a tanár* című tanulmányában a klasszika-filológus Babits Mihály tanári pályáját mutatja be, két hangsúlyos helyszínen, Szeged és Fogaras kiemelésével. A tanulmány az alábbi kérdésekre keres válaszokat: az antikvitás miként hatott Babits költészetére, miként mélyítette el klasszika-filológiai ismereteit, milyen körülmények között tanított Babits, végezetül pedig latin és görög óráin mely auktorokkal foglalkoztak. A kérdések megválaszolásához számos forrás állt rendelkezésre. A tanulmány szerzője részletesen bemutatja a költő tanári karrierjét, és táblázatokkal is szemlélteti oktatói tevékenységét az olvasó számára.

Kiss Sebestyén *Iskolakritika, a latinista (Lateinschüler) alakja és a humanista nevelés Hermann Hesse regényeiben* című tanulmányában az iskola témáját ismerhetjük meg a német irodalomban. A 20. század beköszöntével számos új társadalmi átalakulás vette kezdetét. A mi szempontunkból itt az ifjúsági mozgalmak és a reformpedagógia lesz meghatározó. II. Vilmos császár kénytelen volt foglalkozni a német iskolarendszert ért támadásokkal, és ő maga is amellet foglalt állást, hogy a tananyagot redukálni kellene, és ezt meg is tette. Erre válaszul született meg a német iskolaregény, mint új irodalmi műfaj, amely arra keresi a választ, hogy miért ilyen gyötrelmesek az iskolai évek, és miért kell a fiatalok lelki világát megnyomorítani. Hermann Hesse *Kerek alatt* című regénye bírálja a görög és latin nyelvtanulást, illetve az iskola nyomasztó légkörét. Képet kapunk Hesse életéről, iskolai éveiről és első sikeres művének cselekményéről is.

Cselényi István Gábor *Az ókori etika öröksége* című tanulmányában elsőként az „ember” fogalmát próbálja meghatározni. A rövid bevezetés után a szerző az etika fogalmára tér át, és röviden ismerteti az athéni iskola filozófusainak (Szókratész, Platon, Arisztotelész) etikai felfogását. Ezt követően bemutatja a hellénizmus időszakának három meghatározó filozófiai irányzatát és képviselőit: Zénón sztoicizmusát, Epikurosz tanítását, valamint az újplatonisták tanait. Cselényi kitér a zsidó vallás és az evangéliumok jelentőségére és részletesen elemzi a Tízparancsolat köztábláit, mint az értékrend egyik alapvető forrásait. A korábban említett etikai iskolákat az alapján csoportosítja, milyen normákat fogadnak el. Emellett azt a kérdést is elemzi, hogy az ember inkább egyéni vagy közösségi lény, és ennek megfelelően milyen társadalmi rendszerek jöttek létre. A tanulmány végén a szerző a modern bioetikai kérdésekkel kapcsolatban fejt ki álláspontját.

A *Hereditas Graeco-Latinitatis* sorozat X. részeként megjelent *Az antik nevelés és öröksége* című kötet értékes hozzájárulás az antik nevelési elvek és gyakorlatok feltárásához és megismeréséhez. A tanulmányok mélyreható elemzése nem csak az ókortörténet és klasszika-filológia művelői számára értékesek, hanem általában a humán tudományok részére is új szemléletmódokat kínálnak. A kötet megjelenését illetően kiemelendő Tóth Orsolya és Forisek Péter szerkesztői, valamint Takács László lektori és sorozatszerkesztői munkája.

PALLÓS ÁRON

EGY ALAP TALANNA TETT FILOZÓFIA IDŐSZERŰSÉGE

Hermann Imdahl: *Die Selbstbehauptung der politischen Freiheit. Karl Jaspers' politische Philosophie und ihre Aktualität*,¹ Basel, Schwabe, 2024, 198 p.

Az 1969-ben elhunyt Karl Jaspers a 20. század egyre inkább feledésbe merülő gondolkodói közé tartozik, amit azonban életművének sem monumentalitása, sem átfogó kontextusa nem indokol. A kánon alakulásának okai persze sosem deríthetők ki teljesen. Az itt tárgyalt tanulmánykötet azonban számos, Jaspers aktualitása melletti érvt felvet.

Érdemes onnan kezdeni, hogy a neves svájci Schwabe 2024-es kiadványa olyan szerzőt dicsér, aki ugyancsak joggal állhatna nagyobb érdeklődés fókuszában. Személyéről csupán a könyv borítóján olvasható szöveg ad felvilágosítást: bár nagy volumenű munkáról van szó, egykori gimnáziumi latin-, német- és filozófiatanárként mutatja be, hozzátéve, hogy megjelenés előtti kötetében a Nicolai Hartmann gondolkodásában végbemenő kopernikuszi fordulatot vizsgálja.

A kötet két főbb fejezete kimerítő voltában is szerves egységet képez, hiszen *Az egzisztenciális szabadság és kommunikáció megvilágítása* széles, ám biztos medrét képezi *Az 1945 utáni politikai szabadság jelenjének és jövőjének*. Amennyiben ugyanis az emberre itt most nem tárgyalandó megkötésekkel utaló jaspersi egzisztencia – már csak a kommunikáció aktoraként is – a szabadsággal egyenlő,² a róla folytatott gondolkodás akarva sem kerülhetné meg a politikumot.

Imdahl az említett fejezeteket hat-hét rövidebb szakaszra osztja. Az elsőben Jaspers nyomán az ember úgy történetiségében, mint határhelyzeteiben megmutatókozó szituáltságára tér ki bővebben, míg a másodikban a politikai szabadság lehetőségeit és akadályait tárgyalja ki végül már az NSZK-ban zajló folyamatok alapján. A kötet tematikus felépítettségéből adódóan Imdahl fő állításai így a végére kristályosodnak ki igazán, bár legizgalmasabb meglátásai nem feltétlenül tartoznak gondolatmenetének fő sodrába. Mindenesetre a politikai és az egzisztenciális szabadság viszonyát illető központi felismerései a következő okfejtésből bomlanak ki: nem az a fő probléma, hogy a politikai szabadság az ember szituáltsága miatt – mára végképp – nem bizonyul olyan átfogónak, mint az egzisztenciális, hiszen Jaspers is tisztában volt vele, milyen nehezen kerülhetnek átfedésbe. Imdahl

¹ *A politikai szabadság önérvényesítése. Karl Jaspers politikai filozófiája és annak aktualitása*

² A szinonimák ismeretében talán nincs is értelme Jaspersnél egzisztenciális szabadságról beszélni.

inkább azon polgári impulzusokat hiányolja, amelyek hatnának a demokráciára, ha csak korlátozottan is. A szituáltságot azonban nem tartja olyan szükségszerűségnek, amelyre még reflektálni is alig érdemes. Elvégre szerves részét képezi a történetiség, attól pedig félti az embert, nehogy beleragadjon. Ráadásul ennek veszélyét éppen a Nyugat esetében látja a legnagyobbban, mivel fejlődéstörténete szellemi jellegű („geistige Entwicklungsgeschichte”, 165.). Ugyanakkor nem győzi hangsúlyozni, hogy Jaspersnél történetiség nélkül az egzisztencialitás közegét adó kommunikáció sem képzelhető el, amennyiben a történetiség a szolidaritás feltétele. A kortárs német szociológus, Richard Münch írásai nyomán továbbá azt is kijelenti, hogy a történetiség tudatosítására már csak az új kommunikációs médiumok hiperrealitása miatt is nagy szükség mutatkozik. Mindezek alapján Imdahl újragondolja, milyen szempontokból és mekkora jelentőséget kell is tulajdonítani az ember szituáltságának.

Bizonyos értelemben viszont csak felszínét érinti a jaspersi gondolkodásnak, amennyiben megtagadja annak legmélyebb összefüggését: elvégre Jaspers szerint az egzisztencia saját szabadsága egyedül az (általánosan vett) istennek tulajdonítható, ami Jaspersnél *átfogóvá*, Imdahl olvasatában viszont inkább partalanná teszi a vizsgálódás kontextusát.

Ahogy Jaspers a politikum gyanújába keveri az ontológiát, úgy fosztja meg tőle Imdahl a politikumot, bár az nem világos, hogy csak a jaspersi lételméletben lát-e kivetnivalót. Jaspersnek azt a gondolatát sem cáfolja kielégítően, amely szerint a demokratikus államok alaptörvényét az istenre kell visszavezetni, elvégre az istenképesség („Ebenbildlichkeit”, 60.) a jó és a rossz közötti választáson nyugszik. Annak tudja be Jaspers ontológiai indíttatását – már csak politikafilozófiájában is –, hogy a II. világháború utáni Nyugat-Németországban sokan támaszkodtak az egyházra.

Imdahl mindazonáltal megkerülhetetlen szerzőnek tartja Jasperst, és minden bírálata ellenére árnyalt Jaspers-képet nyújt olvasójának. Míg a (jaspersi) lételméletet számúzi a gondolkodás horizontjáról, elfogadja a Jaspersnél attól elválaszthatatlan egzisztencialitást az általa is preferált politikai dinamika közegeként. Erre utal írásom címe, amely szerint Imdahl úgy sarkall jaspersi megközelítésre, hogy közben megfosztja azt alapjától. Hiába tartja nemcsak beláthatatlannak, hanem – a politikai szabadság szempontjából – irrelevánsnak is a jaspersi ontológiát, kijelenti, hogy annak negligálása más kutatókat éppenséggel vizsgálatára ösztönözhet. Jómagam már az imdahli kritika nélkül is Jaspers lételméletét firtatom abból az álláspontból, hogy az ember csakis egy istenkép birtokában válhat harmonikussá.

Még ha a jaspersi ontológia relevanciája és hitele véleményes is, Imdahl több jogos kritikát megfogalmaz Jaspersszel szemben: megállapítja, hogy nem differenciálja kellőképpen fogalmait, mintha nem találna ki az azok mátrixából (lásd *egzisztenciális szabadság*), illetve a tartalmi elemeket is a kelleténél lazábban hozza összefüggésbe. Imdahl így maga fedezi fel az egzisztencialitást, illetve politikai szabadságot a jaspersi filozófia magproblematikájaként („Kernproblematik”, 18.), noha

más kutatók nem feltétlenül ugyanerre jutnak Jaspers útvesztőjében. A *Schwabe* egy korábbi kiadványában Anton Hügli például éppen abban a hitben véli megtalálni a jaspersi gondolkodás középpontját, amelyet Imdahl az ontológiával együtt elvet.³ A jaspersi gondolkodás lételméleti alapjainak felvázolása után viszont aligha túlzás megkockáztatni, hogy mivel Hügli hűségesebben követi Jasperst, inkább lehet igaz. Annyiban viszont mindkettőjük elemzése mérvadó, hogy amíg Jaspers számos kérdésben revideálta magát az idők során, szekundér irodalmának e két szerzője a jaspersi korpusz egészének ismerében érvel.

Ami továbbá Imdahl-t illeti, kötetének címe felveti azt az eddig megválaszolatlan kérdést, hogy a politikai szabadság miért önérvényesítő Jaspersnél. A válasz primér szöveghelyek alapján is abban áll, hogy a – fentiek nyomán szükségszerűen politikainak is bizonyuló – szabadsággal élni kell, különben nem érvényesül. Jaspers szellemében az isteni eredet tehát aligha teszi szükségtelemmé az egyéni felelősségvállalást.

Hogy mindezek után bővebben rátérjek Jaspers Imdahl által felismert aktualitásának szempontjaira, azok a kötet alapján talán háromfelé bonthatók. Fontos megjegyezni, hogy magam nem érzem ezeket feltétlenül Jaspers-specifikus szempontoknak, ami azonban nem jelenti azt, hogy más szerzők nála jobb érzékkel tematizálnának bizonyos kérdéseket. Ráadásul az Imdahl említette aspektusok némelyikének a relevanciája is vitatható lehet. Jaspers aktualitását például azzal vezeti be, hogy nagy hatást tulajdonít neki a francia filozófia fejlődésében. Bár felismerése eredeti, megítélésem szerint sem szorososan politikainak nem tekinthető, sem nem mérhető további meglátásaihoz, még ha azok kifogásolhatók is, úgymint:

Imdahl szerint Jaspers kiváló lehetőséget ad a 20. századra történő visszatekintésre. A visszatekintés segíti a folyamatok kiismerését, illetve a prognózisok helytállóságának megállapítását, amely ugyancsak tanulságos lehet.

Jaspers időszerűségének harmadik vetülete, hogy az információs technológia gyökeres változásokat hoz, ami meghatározó jelentőségű arra a kommunikációra nézve, amelyet Jaspers az egzisztencialitás szükséges közegeként azonosít. A folyamatok exponenciális gyorsulása egyre inkább megkívánja annak vizsgálatát, hogy az egzisztenciális kommunikáció – Imdahl által is elfogadott – jaspersi sajátosságai mennyiben szenvednek csorbát. Ahogy a fentiekben említettem, Imdahl Richard Münchöt idézve hívja fel a figyelmet az új médiumok hiperrealitásának veszélyeire. Mindazonáltal jaspersi megközelítésben indokolja azokat, ami mégiscsak arról tanúskodik, hogy a jaspersi alapok nemcsak kiállták az idő próbáját, hanem egy páratlanul dinamikusán változó helyzet értékelésére is alkalmasak.

Felhívnom továbbá a figyelmet egy olyan tényezőre, amelyet Imdahl bár nem a jaspersi gondolkodás aktualitásának elemeként említ, mégis beillhet annak: szerinte Jaspers NSZK-ról szóló elemzései ma is a politikai vizsgálódás mintájául szolgálhatnak.

³ Vö. Anton HÜGLI: *Jaspers' Vorlesung Die Chiffren der Transzendenz im Kontext seines Schaffens während seiner Basler Zeit*. In Karl Jaspers: *Die Chiffren der Transzendenz*, Basel, Schwabe Verlag, 2011, 116.

Az is hitelesítheti őket, hogy pont a nyugat-német állam 1949-es megalakulásának idején jelent meg Jaspers *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (A történelem eredetéről és céljáról) című kötete, amely Imdahl szerint már revideált gondolatainak jegyében született – azaz érett szerzőként értekezett az NSZK-ról.

Az is kétségtelen, hogy Jaspers (politikai) gondolkodása számos olyan elemben bővelkedik, amely segíthet zűrzavaros korunk kiismerésében, ekképpen egy megfelelő hozzáállás kialakításában. Az olvasó gondolati pozicionálódására Jaspers és Imdahl szellemi feszültege is inspirálóan hathat: Jaspers az intellektuális fölényben például az erőszak eszközét ismeri fel, aminek Imdahl nem tulajdonít nagy jelentőséget, ha már a többség dönt egy demokráciában. Másutt viszont maga is kritizálja az egyetemeken megjelenő dogmatikus ideológiákat vagy éppen – újfent Münch nyomán – az iszlamizációt. A kötet segít megérteni a politikai centralizáció sikerét is, amennyiben a totalizálódás leveszi az individuum válláról a bukás felelőségének terhét, hiszen már azelőtt háttérbe szorítja őt, hogy kudarcot vallhatna. Hasonlóan izgalmas az a jaspersi felvetés, amely szerint más kultúrákban politikai szabadság nélkül is tapasztalni magasfokú emberséget (108.). Nem világos, hogy ez a Nyugatra vagy a Keletre nézve élesebb kritika-e, pozitív zárszóként mégis Jaspers azon gondolatát idézem fel, amely szerint akár az emberség, akár a hatalom csak akkor valódi, ha az egyik feltételezi a másikat.